

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK № 47

ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

ÕIGUS- JA AJALOO-KEELETEADUSKONNA
ÜLIÕPILASTE TEADUSLIKKE TÖID
СТУДЕНЧЕСКИЕ НАУЧНЫЕ РАБОТЫ
ЮРИДИЧЕСКОГО И ИСТОРИКО-
ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТОВ

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
• TARTU, 1957

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
VIINIK 47 ВЫПУСК

ÕIGUS- JA AJALOO-KEELETEADUSKONNA
ÜLIÕPILASTE TEADUSLIKKE TÖID
СТУДЕНЧЕСКИЕ НАУЧНЫЕ РАБОТЫ
ЮРИДИЧЕСКОГО И ИСТОРИКО-
ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТОВ

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ ЗАГОТОВКИ СЕЛЬСКО-ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ

А. Смирнов

Кружок гражданского права и процесса
Руководитель канд. юр. наук В. Кельдер

I

Состоявшиеся в сентябре 1953 г., в феврале-марте 1954 г. и в январе 1955 г. Пленумы Центрального Комитета КПСС выработали величественную программу дальнейшего развития всех отраслей социалистического хозяйства. Особенное внимание было уделено вопросам развития сельского хозяйства нашей страны и кругового подъема производства сельскохозяйственных продуктов.

Как отметил сентябрьский Пленум Центрального Комитета КПСС, уровень производства сельскохозяйственных продуктов в нашей стране в настоящий момент еще не удовлетворяет в полной мере растущих потребностей населения в продуктах питания и потребностей промышленности в сырье. Неотложная задача партии и правительства, всего советского народа состоит в том, чтобы в течение двух-трех лет довести производство сельскохозяйственных продуктов до такой степени, чтобы «... обеспечить удовлетворение постоянно растущих потребностей населения в продуктах питания, а промышленности — в сырье»¹

Огромное значение имеет поставленная январским Пленумом задача «... в ближайшие пять-шесть лет довести ежегодный сбор зерна не менее чем до 10 миллиардов пудов и увеличить производство основных продуктов животноводства в два-три с лишним раза»².

Основной целью этой программы является резкое повышение обеспеченности населения продовольственными и промышленными товарами.

¹ Н. А. Булганин, Речь на заседании Верховного Совета СССР, «Известия», 10 февраля 1955 г.

² Н. А. Булганин, Речь на заседании Верховного Совета СССР, «Известия», 10 февраля 1955 г.

Большую роль в развитии социалистического хозяйства играют сельскохозяйственные заготовки, поскольку они разрешают вопрос снабжения нашего населения продовольствием, а это, как отметил В. И. Ленин, «... главный вопрос, это тот вопрос, которому мы больше всего уделяем внимание в нашей работе»³.

Заготовка является одной из важнейших форм экономических связей города и деревни, сельского хозяйства и промышленности. При помощи этой формы государство в плановом порядке сосредоточивает сельскохозяйственную продукцию в своих руках, чтобы обеспечить продовольствием городское население, Советскую Армию, крестьянское население районов, производящих технические культуры, а также обеспечить необходимым сырьем промышленность. Кроме того заготовки производятся государством для обозначения государственных резервов.

Свою заготовительную политику социалистическое государство проводит в таких правовых формах, которые стимулируют повышение урожайности сельскохозяйственных культур, продуктивности животноводства и способствуют повышению товарности сельского хозяйства.

Об этом свидетельствуют те изменения, которые были внесены в заготовительную политику решениями сентябрьского Пленума Центрального Комитета КПСС и изданными на их основе постановлениями Совета Министров СССР и Центрального Комитета КПСС.

Правильность политики заготовок социалистического государства полностью подтверждается опытом нашего социалистического строительства, подтверждается тем, что у нас из года в год увеличивается количество продовольственных товаров и снижаются их цены, и в результате этого растет жизненный уровень трудящихся.

В сельском хозяйстве СССР в условиях колхозного строя еще сохраняются социальные различия, особенности производства отдельных сельскохозяйственных продуктов, различия в характере последующего использования и потребительского назначения сельскохозяйственных продуктов; это обуславливает использование различных методов заготовок сельскохозяйственных продуктов.

Так, можно различать следующие виды заготовок в зависимости от источников поступления сельскохозяйственной продукции: заготовки от совхозов, колхозов, отдельных колхозников и единоличных крестьянских хозяйств. Имеет значение также подразделение заготовок на централизованные и децентрализованные. Различные виды заготовок обуславливают и наличие различных правовых форм заготовок. В основном заготовки сельскохозяйственных продуктов производятся в следующих правовых формах: обязательные поставки, контрактация, государственные закупки, коммиссионная продажа сельхозпродуктов.

³ В. И. Ленин, Соч., т. 27. стр. 477.

Сентябрьский Пленум Центрального Комитета КПСС отметил, что нарушение установленного правительством принципа погектарного исчисления обязательных поставок привело к нарушению принципа материальной заинтересованности колхозников в развитии сельского хозяйства.

Пленум признал необходимым строго придерживаться погектарного принципа обязательных поставок и не допускать вредной практики завышения поставок для передовых колхозов. Пленум установил, что в пределах одного района должна действовать, как правило, одна погектарная норма обязательных поставок.

Характерной чертой обязательных поставок как правовой формы заготовки сельскохозяйственных продуктов является то, что у колхозов в силу закона возникает обязательство сдать государству определенное количество сельскохозяйственной продукции. Сдача сельскохозяйственной продукции является, согласно Устава сельскохозяйственной артели, одной из первейших обязанностей колхозов.

Вопрос о правовом характере обязательных поставок является спорным вопросом в советской юридической литературе.

Часть авторов считает, что при обязательных поставках возникают лишь административно-правовые отношения, другие полагают, что эти отношения носят характер колхозно-правовых, третьи относят эти отношения к гражданско-правовым, а некоторые считают их сложными отношениями, в которых сочетаются колхозно-правовые и гражданско-правовые отношения.

Так, например, проф. А. В. Венедиктов считает, что отношения между заготовительными органами и колхозами по обязательным поставкам носят всецело обусловленный актами управления характер и сводятся всецело к исполнительным операциям по выполнению государственного задания⁴. Поэтому он рассматривает их как административно-правовые отношения и не согласен с тем, что в этих отношениях могут сочетаться административно-правовые и гражданско-правовые элементы.

И. В. Мревлишвили считает, что обязательные поставки, как и все формы заготовки, должны регулироваться гражданским правом, поскольку они регулируют имущественные отношения социалистического общества⁵.

Н. Д. Казанцев и А. А. Рускол считают, что в правоотношениях заготовительных органов с колхозами имеются элементы колхозно-правовых отношений⁶.

⁴ См. А. В. Венедиктов, О системе гражданского кодекса СССР «Советское государство и право», 1954, № 2, стр. 35—36.

⁵ См. И. В. Мревлишвили, Предмет и система советского социалистического гражданского права, «Советское государство и право», 1954, № 7, стр. 110—111.

⁶ Колхозное право. Под ред. проф. Н. Д. Казанцева и доц. А. А. Рускола, Москва, 1950, стр. 11.

Л. И. Дембо считает отношения по обязательным поставкам земельно-правовыми⁷

Б. А. Лисковец считает, что при обязательных поставках возникают сложные отношения, в которых сочетаются колхозно-правовые и гражданско-правовые отношения⁸.

Мы полагаем, что Б. А. Лисковец правильно решает вопрос о правовом характере обязательных поставок.

Нельзя согласиться с А. В. Венедиктовым, рассматривающим эти отношения как административно-правовые. А. В. Венедиктов не учитывает того, что заготовительный орган в этих отношениях не выступает как орган государственного управления, а также того, что между заготовительным органом и колхозом по обязательным поставкам могут возникать имущественные споры.

Нельзя согласиться и с И. В. Мревлишвили. Отношения по привлечению колхозов к обязательным поставкам нельзя относить только к гражданско-правовым, потому что эти отношения одновременно с имущественным характером носят и характер власти и подчинения, а последний момент характерен для административно-правовых отношений.

То, что в отношениях по привлечению колхозов к обязательным поставкам имеется имущественный элемент, не дает еще основания относить их лишь к гражданско-правовым отношениям. Как отмечает Р. О. Халфина, в отношениях, регулируемых другими отраслями права, может быть также имущественный элемент⁹. Если в этих отношениях имущественный элемент не играет главную роль, то эти отношения следует отнести к отрасли права, регулирующей данные отношения.

Нельзя согласиться также и с Н. Д. Казанцевым и А. А. Русколом, поскольку обязательством по привлечению колхозов к обязательным поставкам регулируются не внутриколхозные отношения, но лишь обязанность колхоза по сдаче продукции заготовительному органу.

И наконец, нельзя согласиться и с Л. И. Дембо, поскольку земельно-правовыми являются отношения, связанные с использованием земель, отношения же по обязательным поставкам связаны не с землепользованием, а со сдачей колхозной продукции государству (распределение колхозной продукции).

Чтобы правильно понять правовой характер обязательных поставок, надо рассмотреть в отдельности отношения органов по привлечению колхозов к обязательным поставкам и отношения между колхозами и заготовительными организациями по сдаче продукции.

⁷ См. Л. И. Дембо, Колхозное правоотношение и система Советского права, «Советское государство и право», 1950, № 7, стр. 54.

⁸ См. Б. А. Лисковец, Правовое регулирование обязательных поставок сельскохозяйственных продуктов, «Советское государство и право», 1955, № 1, стр. 20—29.

⁹ См. Р. О. Халфина, О предмете советского гражданского права. «Советское государство и право», 1954, № 8, стр. 85—86.

Конкретные обязательства колхоза возникают согласно обязательству, врученному районным исполнительным комитетом.

По своему характеру обязательство является административно-правовым актом, содержащим в себе приказ, в силу которого колхоз делается обязанной стороной.

Административно-правовой характер врученного обязательства подчеркивается и тем, что колхоз может жаловаться на неправильное привлечение к обязательным поставкам лишь в административном порядке, подавая в 10-дневный срок жалобу.

Таковы отношения органов государственного управления по привлечению колхозов к обязательным поставкам.

Иной правовой характер носят отношения между колхозами и заготовительными организациями, которым колхоз обязан сдать (продать) указанные в обязательстве сельскохозяйственные продукты. Согласно административному акту (обязательству), колхоз обязан сдать (продать) заготовительной организации указанное в обязательстве количество сельскохозяйственных продуктов, а заготовительная организация обязана принять доставленные колхозом продукты и оплатить их стоимость по установленным правительством ценам.

Указанные отношения не носят договорного характера. Они возникают непосредственно на основании административного акта, однако они не являются административно-правовыми отношениями. В этих правоотношениях нет момента власти и подчинения, характерного для административно-правовых отношений.

Особенностью этих отношений является то, что в случае невыполнения колхозом своих обязательств перед заготовительной организацией требование к колхозу о взыскании недоимок может быть предъявлено только районным исполнительным комитетом.

Между сторонами указанных правоотношений возникает ряд гражданских правоотношений.

Так, например, заготовительная организация обязана заплатить за сданную продукцию путем перечисления причитающихся сумм платежным поручением на расчетный счет колхоза в учреждении Госбанка или наличными деньгами. Колхоз в случае невыполнения этого обязательства может предъявить иск о взыскании указанной суммы через народный суд.

То обстоятельство, что колхоз сдает свою продукцию за плату — возмездно, позволяет нам говорить, что мы имеем здесь дело с одной из форм товарооборота (обращения), как это отмечалось в нашей партийной печати¹⁰. Это также указывает на то, что мы имеем здесь дело с гражданско-правовыми отношениями.

Из вышеизложенного можно сделать вывод, что отношения по обязательным поставкам — это сложные правоотношения, в которых сочетаются административно-правовые и гражданско-правовые отношения. Административно-правовые отношения возник-

¹⁰ См. М. Моисеев, *Натуральная оплата работ МТС и ее значение*, «Коммунист», 1954, № 11, стр. 44.

кают между органами государственного управления и колхозом в связи с привлечением колхозов к обязательным поставкам, а гражданско-правовые отношения возникают между заготовительными организациями и колхозами в связи с продажей сельскохозяйственной продукции заготовительной организации.

III

Согласно решениям сентябрьского Пленума Центрального Комитета КПСС и постановлениям Совета Министров СССР и Центрального Комитета КПСС, изданным после пленума, существовавшая система заготовок сельскохозяйственных продуктов в порядке сверхплановой сдачи и закупок по предельным закупочным ценам была заменена единой системой государственных закупок.

Были установлены повышенные закупочные цены.

Государственные закупки сельхозпродукции, согласно новому порядку, стали производиться, как правило, на основе не разовых сделок, но годовых договоров, заключаемых согласно типовому договору. Такая система государственных закупок позволяет государству планировать количество продукции, поступающей сверх обязательных поставок.

Совет Министров СССР вырабатывает общесоюзный план, который доводится до каждой республики, района и далее колхоза. На основании плана заготовительные органы заключают конкретные договоры согласно утвержденным договорам.

Для колхозов и колхозников эта форма выгодна, поскольку колхозы и колхозники имеют гарантию сбыта продукции, могут получать денежные авансы и приобретать необходимые товары в порядке встречной продажи.

Договор государственной закупки по своему юридическому характеру следует считать разновидностью договора купли-продажи, поскольку он отвечает тем признакам, которые даны в ст. 180 ГК РСФСР

По договору государственной закупки колхоз (продавец) обязуется передать имущество (сельхозпродукты) в собственность другой стороне — заготовительному органу (покупателю), а заготовительный орган (покупатель) обязуется принять это имущество и оплатить условленную цену.

Но договор государственной закупки имеет следующие особенности, которые отличают его от договора купли-продажи:

- 1) он заключается согласно утвержденному правительством плану государственной закупки сельскохозяйственной продукции;
- 2) он заключается на один год, но выполнение (сдача и расчет) производится раз в квартал, раз в месяц, раз в декаду или в календарные сроки;
- 3) колхозу выдаются авансы;
- 4) по договору продаются лишь те сельскохозяйственные продукты, цены которых установлены ранее правительством;

5) за проданную продукцию колхоз получает право приобрести через органы потребительской кооперации в порядке встречной продажи промышленные товары или взамен их концентрированные корма.

В советской юридической литературе большинством авторов договор государственной закупки справедливо рассматривается как гражданско-правовой договор¹¹

Надо отметить, что И. В. Мревлишвили рассматривает отношения по договору государственной закупки как гражданско-правовые на том основании, что данным договором регулируются имущественные отношения¹². Но того, что договор регулирует имущественные отношения, еще недостаточно, чтобы отнести их к гражданско-правовым. Важно еще то обстоятельство, как правильно отмечает А. В. Венедиктов, что договором регулируется обращение¹³ (экономический оборот). Это позволяет без всякого сомнения отнести данные отношения к гражданско-правовым.

Наши экономисты на страницах партийной печати также рассматривают договор государственной закупки как договор купли-продажи¹⁴ (гражданско-правовой договор).

Основные нормы, регулирующие отношения государственных закупок, содержатся в типовом договоре, утвержденном правительством. Но надо отметить, что нормами, содержащимися в типовом договоре, не регулируются все возможные отношения между колхозом и заготовительными организациями по государственным закупкам. Поэтому, принимая во внимание юридический характер настоящего договора, надо полагать, что к указанным отношениям применимы дополнительно нормы гражданского права, которые имеют субсидарное значение.

Проведение государственных закупок возложено на Министерство промышленности продовольственных товаров СССР (мясо, молоко), Министерство заготовок (шерсть), на Центросоюз (яйца, картофель и овощи)

Субъектами договоров являются заготовительные органы и колхоз, а также в некоторых случаях колхозники. В встречной продаже колхозам товаров субъектами договора являются райпотребсоюз и колхоз. Объектом договора является указанная в типовом договоре сельхозпродукция.

В договорах установлены права и обязанности сторон. Колхоз обязан сдать продукцию, а заготовительный орган принять ее и оплатить стоимость по утвержденным правительством ценам.

¹¹ См. «Советское государство и право», Передовая, 1954, № 6, стр. 12.

¹² См. И. Г. Мревлишвили, Предмет и система советского социалистического гражданского права, «Советское государство и право», 1954, № 7, стр. 110—111.

¹³ См. А. В. Венедиктов, О системе гражданского кодекса СССР «Советское государство и право», 1954, № 2, стр. 35—36.

¹⁴ См. М. Моисеев, Натуральная оплата работ МТС и ее значение, «Коммунист», 1954, № 4, стр. 44.

По договору колхоз обязуется не продавать свою продукцию по государственным закупкам раньше, чем выполнены обязательства по государственным поставкам.

Типовыми договорами на колхоз возлагаются обязательства не производить продажу скота и птицы другим организациям и гражданам до выполнения договора государственной закупки за текущий квартал.

Б. А. Лисковец считает, что в случае невыполнения этого обязательства договор надо признать недействительным с правовыми последствиями согласно ст. 151 ГК РСФСР¹⁵. Мы полагаем, что такую сделку колхоза признать недействительной нельзя, поскольку колхоз является собственником своей продукции. Гарантировать исполнение договора можно лишь применением договорных санкций.

После выполнения своих обязательств по договору колхоз приобретает право купить в организации потребительской кооперации соответствующее количество промышленных товаров. При желании колхоз может этим правом не воспользоваться.

По действующему типовому договору организация потребительской кооперации никакой материальной ответственности за невыполнение своих обязательств не несет. Это надо считать недостатком типового договора, поскольку невыполнение или выполнение с большим запозданием обязательств со стороны потребительской кооперации снижает материальную заинтересованность колхоза в выполнении своих обязательств по договору и приводит к тому, что план государственной закупки иногда не выполняется.

Типовые договоры предусматривают ответственность сторон за невыполнение своих договорных обязательств. За невыполнение своих обязательств по сдаче продукции колхоз оплачивает 0,01% пени за каждый просроченный день до 10-го дня. Если просрочено более 10 дней, то колхоз оплачивает неустойку в размере 1% от стоимости несданных сельхозпродуктов.

Если же невыполнение колхозом обязательств по договору не зависело от колхоза, то он освобождается от ответственности.

Заготовитель за просрочку оплаты денег оплачивает 0,05% пени от стоимости купленной продукции (при заготовке яиц 0,01%) Оплата пени не освобождает сторон от выполнения договорных обязательств.

Все споры по договору разрешаются в порядке искового производства. Общий срок исковой давности — полтора года.

IV

Следующей правовой формой заготовки сельскохозяйственных продуктов является договор контрактации.

¹⁵ См. Б. Н. Лисковец, Договор государственной закупки, «Советское государство и право», 1954, № 2, стр. 44—45.

Договор контрактации можно определить как договор, по которому одна сторона — колхоз — обязуется путем выполнения в своем хозяйстве ряда сельскохозяйственных работ, агротехнических мероприятий и первичной обработки произвести определенную сельскохозяйственную продукцию и передать ее заготовительной организации, а другая сторона — контрактующая организация — обязуется оказывать помощь колхозу в производстве сельскохозяйственной продукции путем обеспечения материально-техническими средствами, выдавать денежные авансы, принять и оплатить сданную колхозом продукцию с начислением ему установленных надбавок, а также организовать встречную продажу колхозу промышленных товаров.

Как видно из вышеуказанного, договор контрактации охватывает как сферу реализации колхозной продукции, так в некоторой степени и сферу производства, что является характерным для этого договора и отличает его от других правовых форм заготовки сельскохозяйственной продукции.

Субъектами договора контрактации являются колхоз и государственная заготовительная организация или предприятие. Объектом договора является сельскохозяйственная продукция, заготовка которой согласно типовым договорам происходит в порядке контрактации (в основном технические культуры).

Так, например, субъектами договора, согласно типовому договору между Эстонской свеклобазой и колхозом за контрактацию сахарной свеклы урожая 1954 г., являются Эстонская Свеклобаза Прибалтийского Сахсвеклотреста и колхозы, а объектом договора является сахарная свекла.

Вопрос о правовом характере договора контрактации является спорным в литературе.

Большинство юристов¹⁶ и экономистов¹⁷ считают договор контрактации гражданско-правовым договором, указывая, что в договорных отношениях колхозов с контрактирующими организациями преобладают гражданско-правовые элементы. Это потому, что отношения колхозов с контрактирующими организациями построены на началах равноправия и возмездности с использованием гражданско-правового механизма санкций.

Проф. Н. Д. Казанцев и доц. А. А. Рускол, указывая, что договор контрактации регулирует как сферу производства, так и сферу сбыта колхозной продукции, приходят к выводу, что договор контрактации является не гражданско-правовым договором, а договором особого рода¹⁸ (повидимому, считая его колхозно-правовым).

¹⁶ См. А. В. Венедиктов, О системе гражданского кодекса СССР, «Советское государство и право», 1954, № 2, стр. 35 и Передовая, «Советское государство и право», 1954, № 6, стр. 12.

¹⁷ См. М. Моисеев, Натуральная оплата работ МТС и ее значение, «Коммунист», 1954, № 11, стр. 44.

¹⁸ См. Колхозное право, под редакцией проф. Н. Д. Казанцева и А. А. Рускола, Москва, 1950, стр. 231—232.

Мы полагаем, что проф. Н. Д. Казанцев и доц. А. А. Рускол, считая договор контрактации колхозно-правовым, не учитывают того, что предметом договора является в основном сфера сбыта колхозной продукции. Договором в основном регулируется группа отношений, связанных с обращением. Хотя договором регулируются и некоторые отношения по производству продуктов, но регулирование их не является главным предметом договора и носит обслуживающий характер. Помощь колхозу со стороны государства нужна для того, чтобы колхоз мог успешно выполнить свое обязательство — сдать указанное в плане заготовки количество продукции. Договор контрактации надо считать гражданско-правовым договором, хотя он и имеет некоторые элементы колхозно-правового договора.

Нет оснований рассматривать отношения по договору контрактации как земельно-правовые¹⁹, поскольку эти отношения не есть отношения землепользования.

Договор контрактации носит плановый характер, так как размеры производства сельскохозяйственной продукции по договору, а также цены на нее устанавливаются государственным планом. Договор контрактации заключается на основе установленного для колхоза плана посева, урожайности и сдачи сельскохозяйственных культур, заготавливаемых в порядке контрактации. Поэтому договор контрактации одновременно является средством планирования сельскохозяйственного производства.

Договоры контрактации заключаются на основе типовых договоров, утвержденных отдельными министерствами и ведомствами.

Нормы, установленные типовым договором, имеют силу закона, они не могут быть изменены при заключении конкретных договоров.

Конкретные договоры, заключенные на основе типового договора, согласно постановлению ЦИК и СНК СССР от 21 сентября 1935 г. имеют также силу закона и обязательны к исполнению. Председатель колхоза и члены правления несут уголовную ответственность при невыполнении колхозом договора вследствие их небрежного и недобросовестного отношения к своим обязанностям. Уголовную ответственность несут также работники заготовительной организации за неуплату по их вине колхозу денег за продукцию и невыдачу причитающихся колхозу товаров.

Стороны имеют по договору конкретные права и обязанности.

Колхоз несет по договору обязанности по продаже продукции, а также обязательства производственного характера.

Заготовитель обязуется принять продукцию, оплатить ее стоимость, а также несет обязательства об оказании колхозу агротехнической и материально-технической помощи. Заготовитель обязуется также обеспечить встречное снабжение колхозов промыш-

¹⁹ См. Л. И. Дембо, Колхозное правоотношение и система Советского права, «Советское государство и право», 1950, № 7; стр. 54.

ленными и продовольственными товарами, а по договору контрактации сахарной свеклы — сахаром.

Нормы гражданского права применимы к отношениям, возникающим по контрактации, лишь в том случае, если эти вопросы не определяются нормами типового договора, следовательно, имеют субсидарное значение.

Договор контрактации подлежит реальному исполнению. Это прямо предусмотрено ст. 11 Устава сельхозартели, согласно которой первоочередной обязанностью колхоза является выполнение обязательств по договору контрактации при распределении урожая.

Дела о взыскании с колхозов нежданной по договору контрактации продукции рассматриваются народным судом в порядке особого производства. Народный суд, рассматривая эти дела, следит за точным и безусловным соблюдением сторонами условий договора контрактации, причем задолженность колхоза по договору присуждается в пользу истца в натуре.

Многие договоры контрактации, в частности договор между Эстонской свеклобазой и колхозом на контрактацию сахарной свеклы урожая 1954 г., не предусматривают договорных санкций.

В типовом договоре на контрактацию сахарной свеклы также не предусматривается материальная ответственность Свеклобазы за невыполнение обязательств по встречной продаже сахара, хотя колхоз имеет право в случае неполучения сахара взыскать его в натуре.

Мы считаем необходимым в целях укрепления договорной дисциплины, чтобы договоры контрактации предусматривали материальную ответственность сторон за невыполнение обязательств по договору.

V

Намеченный партией и правительством новый рост производства товаров народного потребления требует широкого развертывания советской торговли.

Совет Министров СССР и Центральный Комитет КПСС в своем постановлении «О мерах дальнейшего развития советской торговли» в целях обеспечения крутого подъема кооперативной и колхозной торговли обязали Центросоюз: «... ввести прием организациями потребительской кооперации от колхозов на комиссию сельскохозяйственных продуктов для продажи их на колхозных рынках по ценам согласно договоренности с колхозами с выплатой колхозам организациям потребительской кооперации комиссионного вознаграждения»²⁰.

²⁰ Постановление СМ СССР и ЦК КПСС «О мерах дальнейшего развития советской торговли», «Советская торговля», 1953, № 10, стр. 8.

Комиссионная форма связи между колхозами и колхозниками с одной стороны и организациями потребительской кооперации с другой имеет огромное значение для регулярного снабжения населения городов продуктами сельского хозяйства и расширения советской торговли. Она снижает расходы колхозов по реализации своих продуктов.

Колхоз не должен отрывать членов артели от работы и нести транспортные, рыночные и другие расходы, причем колхозам и колхозникам обеспечена такая же выручка от продукции, которую они сами могли бы получить.

Поэтому договор комиссии получил широкое распространение. Об этом говорит тот факт, что, например, в гор. Тарту оборот продажи сельхозпродукции на комиссионных началах в IV квартале 1954 г. был в 10 раз больше, чем в I квартале 1954 г., а в I квартале 1955 г. в 12 с лишним раз.

Договор комиссионной продажи сельхозпродукции по своему юридическому характеру отвечает определению договора комиссии, которое дано в ст. 275-а ГК РСФСР. По договору комиссии организация потребительской кооперации за вознаграждение обязуется продать принадлежащую колхозам и колхозникам продукцию. При этом организация потребительской кооперации действует от своего имени, но за счет колхоза или колхозника.

Однако договор комиссионной продажи сельхозпродукции имеет свои особенности, которые его отличают от договора комиссии по продаже других продуктов.

Во-первых, круг субъектов договора комиссионной продажи сельхозпродуктов ограничен. Субъектами договора являются организация потребительской кооперации, колхоз или колхозники.

Во-вторых, объектом договора могут быть только сельскохозяйственные продукты, удовлетворяющие потребности граждан в предметах продовольствия, а не любые товары, находящиеся в обороте.

В-третьих, колхозу, отгрузившему продукцию в адрес комиссионера, при иногородной реализации выдается аванс в пределах до 50% стоимости отгруженной продукции. Окончательный расчет же производится после реализации продукции. Этот порядок расчетов значительно отличается от указанного в ст. 275 п. «В» ГК РСФСР.

В-четвертых, комиссионер не может во всякое время отказаться от выполнения принятого поручения, как это указано в ст. 275 ГК РСФСР, поскольку согласно постановлению Совета Министров СССР и Центрального Комитета КПСС «О мерах дальнейшего развития советской торговли» п. «а» ст. 43 принятие продуктов на комиссию является обязанностью комиссионера.

Все это позволяет заключить, что договор комиссии сельскохозяйственных продуктов является особым видом договора комиссии.

В нашей юридической литературе договор комиссионной про-

даже сельхозпродуктов рассматривается как гражданско-правовая форма, опосредствующая экономический оборот между городом и деревней²¹

Мы полагаем, что авторами правильно вскрыта юридическая природа договора комиссии сельхозпродуктов.

Поскольку отношения по договору носят имущественный характер и относятся к товарно-денежному обращению, то их без всякого сомнения следует отнести к гражданско-правовым.

Исходя из юридического характера договора комиссионный продажи сельскохозяйственных продуктов, можно заключить, что нормы гражданского кодекса применимы к этим отношениям. Но нормы гражданского кодекса подлежат применению только в том случае, если данный круг отношений не урегулирован примерным договором и Инструкцией Центросоюза, следовательно, имеют субсидарное значение.

Договор устанавливает права и обязанности сторон. По договору комитент обязан в установленные договором сроки передать комиссионеру товар для продажи и обусловленное договором комиссионное вознаграждение. Комиссионер обязан без задержки принять продукцию и обеспечить ее сохранность.

Договором не предусмотрено никаких санкций, но стороны могут согласно ст. 117 ГК РСФСР взыскать убытки, причиненные неисполнением договора другой стороной, что имеет большое организующее значение.

Дальнейшая разработка и изучение правовых форм заготовки сельскохозяйственных продуктов, несомненно, послужит вкладом советских юристов в дело выполнения задач по развитию нашего сельского хозяйства.

²¹ См. За тесную связь науки советского гражданского права с практикой, «Советское государство и право», 1954, № 6, стр. 11; также С. Н. Ландноф, Договор комиссионной продажи сельскохозяйственной продукции, «Советское государство и право», 1954, № 4, стр. 49—50 и Е. Яковлева, Договор комиссии сельскохозяйственных продуктов, «Социалистическая законность», 1954, № 10, стр. 50.

PÖLLUMAJANDUSSAADUSTE VARUMISE ÕIGUSLIKUD VORMID

A. Smirnov

Tsiviilõiguse ja -protsessi ring

Juhendaja jur. tead. kand. V. Kelder

Resümee

1953.—1955. a. NLKP Keskkomitee pleenumite üheks programmiliseks juhtmõtteks oli elanikkonna laiatarbekaupadega ja toiduainetega varustatuse tõstmine. Suurt osa selle ülesande lahendamisel etendavad mitmesugused põllumajandussaaduste varumise õiguslikud vormid. Varumispoliitikat teostab Nõukogude riik samaaegselt ka eesmärgiga stimuleerida põllumajanduse edasist arenemist.

Peamisteks põllumajandussaaduste varumise õiguslikeks vormideks on riigi poolt kolhoosidele kohustuslike müüginormide määramine, põllumajandussaaduste kokkuost lepingute alusel, kontrakt-siooni- ja komisjonilepingu sõlmimise teel.

Kohustuslike müüginormide õigusliku iseloomu mõistmiseks tuleb vaadelda lahus kolhoosi suhteid Varumisministeeriumi organitega viimaste poolt kolhoosidele kohustuslike müügikohustuste panemisel neist suhteist, mis tekivad kolhoosi ja varumisorganite vahel seoses produktsiooni äraandmisega. Esimesed neist moodustavad endast haldusõigusliku suhte, teisel juhul aga tekib kolhoosi ja varumisorgani vahel tavaline tsiviilõiguslik suhe.

Põllumajandussaaduste riikliku kokkuostu leping on tsiviilõigusliku ostu-müügi lepingu eriliik. Eriliigiks tuleb teda lugeda seepärast, et võrreldes VNFSV TsK §-s 180 antud tunnustega omab see leping terve rea omapäraseid jooni.

Kontraktisioonilepingut tuleb oma õiguslikult iseloomult samuti lugeda tsiviilõiguslikuks lepinguks. Seda sellel kaalutlusel, et selle lepinguga reguleeritakse peamiselt siiski suhteid vahetussfääris ja et selle lepinguga reguleeritavad suhted tootmissfäärist omavad kõrvalisemat tähtsust.

Tsiviilõiguslikuks lepinguks on oma juriidiliselt loomuselt ka põllumajandussaaduste müügi komisjonileping.

Kõrvuti üldiste teoreetiliste küsimustega valgustatakse töös ka lühidalt iga üksiku lepingu sisu, subjekti, objekti ja vastutuse viise.

PRONOOMENIST *ITŠ'E* ~ *ITŠE* VEPSA KEELES.

G. Liiv

Eesti keele ring

Juhendaja dots. P. Palmeos

Pronoomen *it'se* ~ *itše*¹ 'ise; kogu, eri; isegi' on keeleuurijale n. ö. „kuldseks sõnaks”, milles on säilinud keele grammatilise struktuuri vanimate perioodide jälgi eriti rohkesti, kusjuures mitmesuguste grammatiliste elementide kronoloogiat saab jälgida isegi visuaalselt: on ju loogiline, et uuemad elemendid asetuvad varem esinenust koosneva sõnakuju järele.

Pronoomen *it'se* ~ *itše*¹ on vepsa keeles ainus sõna, mille kõigis vormides (v. a. nominatiiv) on säilinud algupärane possessiivsufiksiline käänamine, mis esineb ka tänapäevases keeleuusus täiesti elavana ning obligatoorsena (vt. artikli lõpus esitatud paradigmasid). Käsitletava pronoomeni käändevormides esineb ainult ainsuslik tüvi *itš(e)*- ~ *itše(e)*-; ainsuse ja mitmuse eristamiseks tarvitatakse possessiivsufikseid. Selline käänamistüüp ongi olnud omane soome-ugri keelte grammatilise struktuuri vanemale perioodile.

Vepsa keeles liituvad käändevormides possessiivsufiksids käändelõpu külge, nagu soome, karjala, isuri, vadja, eesti ja liivi keeleski. Possessiivsufiksiste esinemine käändelõppude ees abessiivis, komitatiivis, terminatiivis, prolatiivis, adallatiivis, elatiivis ja ablatiivis näitab kujukalt nende käänete hilistekkelisust postpositatsioonidest. Possessiivsufiksi *-in* liitumine terminatiivi lõpu järele ainsuse I isikus on sekundaarne (moodustatud teiste käänete eeskujul).

¹ Näited resp. näitelaused, millel puudub viide, on kogutud allakirjutanu enda poolt 1955. a. juulikuus Leningradi oblasti Vinnitsõ rajooni keskuses Vinnitsõs, mis kuulub kesk-vepsa murde alale, ja 1956. a. juulikuus Karjala-Soome ANSV Olonetsi rajooni Kuujärvi külanõukogus, mis kuulub lüüdi murde alale; kasutatud on ka 1956. a. juulikuus tehtud kirjapanekuid isuri keelest Leningradi oblasti Kingissepa rajooni Soikkola külanõukogus. Vepsa keele näited resp. näitelaused, mille puhul pole osutatud murrele, on registreeritud kesk-vepsast.

Mitmuse tunnuse *-d'e-* liitumine possessiivsufiksile järele komitatiivi vormides *it'se|moi|d'eke* ~ *it'sesa|moi|d'eke*, *it'se|toi|d'eke* ~ *it'sesa|toi|d'eke*, *it'se|zoi|d'eke* ~ *it'sesa|zoi|d'eke*, samuti ka adallatiivi vormides *it'sesa|moi|d'eñost* ~ *it'sesa|mei|d'eñost*, *it'sesa|toi|d'eñost*, *it'sesa|zoi|d'eñost* ~ *it'sesg|i|d'eñost* näitab, et possessiivsufiksile tarvitamine ainsuse ja mitmuse väljendamiseks on vanem kui mitmuse tunnus *-d(e)-*, mis liitus hiljem, kui seoses possessiivsufiksile tarvitamise üldise taandumisega ja nende tähenduse hämardumisega ei tunnetatud enam vastavate possessiivsufiksile pluraalset sisu. Mitmuse tunnus *-d* nominatiivis on registreeritud ainult mitmuse I isiku vormis *itšed*. Tavaliselt esineb nominatiivi vormi *it'se* ~ *itšg* kõigis isikuis nii ainsuses kui ka mitmuses.

Tähelepanu väärib kesk-vepsa murde ala Vilhala külas kuuldud partitiivi vorm *it'sekteiž*, milles on säilinud partitiivi lõpu ees sõnalõpuline **-k* (**itsek*) — muidu on sõnalõpuline **-k* vepsa keeles kadunud kõigil juhtumel. Inessiivi vormides *it'sesamoiš*, *it'sesatoiš*, *it'sesazoiš* — vastavalt neist moodustatud elatiivi vormideski *it'sesamoišpei*, *it'sesatoišpei* — esineb inessiivi lõpu pleonasm (*s > š i* järel on vepsa keeles täiesti seaduspärane). Üldse tuleb märkida, et inessiivi (vastavate possessiivsufiksile) on hakatud mingipärast tunnetama tüvena ja mitmete teiste käänete moodustamisel on sellele hiljem liidetud vastavaid käändelõppe. Selliselt on moodustunud translatiivi vormid *it'sesatoi|kš*, *it'sesazoi|kš*, komitatiivi vormid *it'sesg|i|ke*, *it'sesg|iš|ke*, *it'sesamoi|d'eke*, *it'sesatoi|d'eke*, *it'sesazoi|d'eke*, adallatiivi vormid *it'sesamoi|d'eñost* ~ *it'sesamei|d'eñost*, *it'sesatoi|d'eñost*, *it'sesazoi|d'eñost*.

Kesk-vepsa murdes esineb allatiivi ja adessiivi segunemist, mis seletub koartikulatiivsete muutustega *-la- > -le-* (adessiivis) ja *-le- > -le- > -le-* (allatiivis). Selle eeskujul võisid üldistuda ka *la*-lised vormid ainsuse III isikus ja mitmuse I, II ja III isikus. Ablatiivi ei esine [Kettunen on registreerinud ainult lõuna-vepsa murdest vormi *itšglañmpā* (KH I 123)].

Abessiivi lõpp *-ta* liitub tavaliselt partitiivile, milline liitumine on seletatav sellega, et abessiivsust saab väljendada ka prepositiooni *ilma* + part. abil, näit. *ilma itšteiñ*. Ainsuse I ja II isikus on võimalik abessiivi lõpu liitumine ka genitiivile; ainsuse III isikus on genitiivne liitumine ainuesinev, vormis *itšezgataz* esineb vastav possessiivsufiks ka abessiivi lõpu järel.

Terminatiivi lõpp *-sei* liitub tavaliselt illatiivile (nagu noomenitegi puhul). Mitmuse I isiku vormis *it'shemoihesei* esineb illatiivi lõpu pleonasm; mitmuse II ja III isiku vastavad vormid on analüüsitavad järgmiselt: *it's-* (tüvi) + *ta* (part. lõpp) + *toi* (mitmuse II isiku poss.-suf.) resp. *zoi* (mitm. III isiku poss.-suf.) + *he* (illat. lõpp) + *sei* (termin. lõpp).

Prolatiivi lõpp *-me* (vps Ä *-möto*) liitub reeglipäraselt partitiivile, äänis-vepsa murdes on prolatiivi ainsuslikud vormid üldistunud ka mitmuses. Mitmuse II ja III isiku vormides *it'štatoid'me*, *it'štazoid'me* esineb partitiivi lõpu pleonasm (vrd. partitiive *händast*, *mindäät*).

Adallatiivi vormides valitseb suur kirevus. Ainsuse I isikus on adallatiivi lõpp liitunud partitiivile, ains. II ja III isikus genitiivile. Adallatiivi mitmuse vormid *it'šesamoid'ehost* ~ *it'šesameid'ehost*, *it'šesatoid'ehost*, *it'šesazoid'ehost* on analüüsitavad järgmiselt: *it'še-* (tüvi) + *sa* (iness. lõpp) + *moi* ~ *mei* (mitm. I isiku poss. suf.) resp. *toi* (mitm. II isiku poss.-suf.) resp. *zoi* (mitm. III isiku poss.-suf.) + *d'e* (mitm. tunnus) + *host* (adallat. lõpp). Mitmuse III isikus esineb haploloogiliselt ka vorm *it'šesgid'ehost*.

Possessiivsufiksids käsitletava pronoomeni ainsuslike ja mitmuslike käändevormide eristajana esinevad ka karjala murretes, isuri ja soome keeles.

Väga sarnane on esinemus lüüdi murretes, kus üldse on vepsa substraat väga tugev. Possessiivsufiksiline käändumistüüp on siin täiesti taandunud ainult nominatiivist ja adessiivist ning puudub hilistekkelistes elatiivis, komitatiivis ja prolatiivis (murrakuti esineb possessiivsufiksita vorme siiski ka teistes käänetes). Käändevormides võib täheldada afrikaadi samasugust astmevaheldust kui aunuse-karjala murdes (*it'še-*: *it't'še-*). Põhja-lüüdi murrakuti esinev partitiiv *it'šendai* (LÄ I 272) (kõigis ainsuse ja mitmuse pöördteis) on ebareeglipärane. Selles esinev *-n-* on võinud siia kanduda analoogia põhjal personaalpronoomenite vastavaist vormidest *mindai*, *šindai* ~ *sindai*, *händäi*, mis väga tihti esinevad vahetult pronoomeni *it'še* ees. A. Turunen on kahtlevalt oletanud, et *-n-* võiks olla genitiivikujulise akusatiivi lõpp, millele oleks liitunud analoogiline *-dai*.²

Vastava pronoomeni (*it'še*) käändumine päris-karjala murdes on järgmine:

	A i n s u s	M i t m u s
Gen.	<i>ittše ni</i> , -š, -h;	<i>ittše nä</i> , -nä, -h
Part.	<i>ittšiä ni</i> , -š, -h; <i>ittšie ni</i> , -š, -h;	<i>ittšiä nä</i> , -nä, -h <i>ittšie nä</i> , -nä, -h
Adess.	<i>ittšellä ni</i> , -š, -h;	<i>ittšellä nä</i> , -nä, -h ³

jne.

Analoogiline on esinemus ka soome keeles (*itse'*):

² A. Turunen, Lyydiläismurteiden äännehistoria, I, Konsonantit, Helsinki 1946, lk. 272.

³ A. Genetz, Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä, Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi, Suomi, II : 14, Helsingissä 1881, lk. 204.

A i n s u s

Gen. *itse|ni*, -si, -nsä
 Part. *itseä|ni*, -si, -nsä (-än)
 Adess. *itsellä|ni*, -si, -nsä (-än)
 jne.

M i t m u s

Gen. *itse|mme*, -nne, -nsä
 Part. *itseä|mme*, -nne, -nsä (-än)
 Adess. *itsellä|mme*, -nne, -nsä (-än)
 jne.

Ka isuri keeles esineb pronoomenist *itsek* ~ *itse* ainult ainsuslik tüvi *itse*-, sg. part. *itseä*- ~ *itsiä*-, millele liituvad reeglipäraselt käändelõpud ja possessiivsufiksids.⁴

Nii on esinemus isuri Tarinaisi küla murrakus järgmine:

A i n s u s

Gen. *itse|n*, -š, *itse|he*
 Part. *itsiätä|n*, -š, *itsetä*
 Allat. *itsellē|n*, -š, —
 Adess. *itsellä|n*, -š, *itsellä*
 jne.

M i t m u s

Gen. *itse|nne*, -nne, -nne
 Part. *itsetä|nne*, -nne, *itsiätä|nne*
 Allat. *itselle|nne*, -nne, *itsellē*
 Adess. *itsellä|nne*, -nne, -nne
 jne.

Vadja, eesti ja liivi keeles esineb vastavast pronoomenist ainult nimetav (vdj *ize* ~ *izze*, ee *ise*, lii *īž*).

Sellise possessiivsufiksilise käänamistüübi algupärasust kinnitavad ka kaugemad sugulaskeeled. Nii näiteks on possessiivsufiksiste esinemine tavaline mordva vastava pronoomeni *эсб* 'ise' paradigmas:

A i n s u s

	I isik	II isik	III isik
Gen.	<i>эси нь</i>	<i>эси ть</i>	<i>эси нзэ</i>
Daativ	<i>эсьте нь</i>	<i>эсьте ть</i>	<i>эсьте нзэ</i>
Ablat.	<i>эсьтеде нь</i>	<i>эсьтеде ть</i>	<i>эсьтеде нзэ</i>
	jne.		

⁴ V. PORKKA, Ueber den ingrischen Dialekt, Helsingfors 1885, lk. 83.

M i t m u s

	I isik	II isik	III isik
Gen.	эси нек	эси нк	эси ст
Daativ	эсьте нек	эсьте нк	эсьте ст
Ablat.	эсьтеде нек	эсьтеде нк	эсьтеде ст

jne.⁵

Analoogiliselt käändub ka mari pronoomen *шке* 'ise':

A i n s u s

Gen.	шке м ын	шкен ѳ ын
Daativ	шкане м	шкане т
Akusat.	шке м ым	шкен ѳ ым

jne.⁶

Vastava pronoomeni possessiivsufiksiline käänamine esineb ka permi keeltes.

Pronoomenil *it'se* ~ *itšę* on vepsa keeles rida funktsioone: ta esineb

- 1) refleksiivsena,
- 2) determinatiivsena (vastab tähenduslikult vene asesõnale *сам*),
- 3) indefiniitsena tähendusvarjunditega 'kogu; eri; isegi',
- 4) possessiivsena (genitiiv täidab possessiivpronoomeni ülesandeid).

Pronoomen *it'se* ~ *itšę* võib esineda nii substantiivselt kui ka adjektiivselt. Teatavad käändevormid on omandanud määruslike väljendite tähenduse, näit. nominatiiv koos translatiiviga

(*minä*) *it'se itšekseñ* 'mina omaette',

(*sinä*) *it'se itšeksež* 'sina omaette',

(*hän*) *it'se itšeksaz* 'tema omaette',

(*mī*) *it'se itšeksamoi* 'meie omaette',

(*l'i*) *it'se itšeksatoi* 'teie omaette'

(*hī*) *it'se itšeksazoi* 'nemad omaette'

[vrd. sm (*minä*) *itse itsekseni*, (*sinä*) *itse itseksesi* jne.].

Samasuguse tähenduse on äänis-vepsa murdes saanud nominatiiv koos allatiiviga: *it'se itšeliž*, *it'se itšezeze* jne. Lõuna-vepsa murdes on translatiiv eri tähendusega, näit. (*bašib*) *itšekseñze* '(kõneleb) oma keeles' (KH I 43).

⁵ Vt. täpsemalt М. Е. Евсеев, Основы мордовской грамматики, Москва 1929, §§ 128, 129.

⁶ Я. Г. Григорьев, Марий йылме грамматика, фонетика ден морфологий 5—6 класслан, Йошкар-Ола 1953, lk. 82.

Lüüdi murretes on vaadeldaval pronoomenil adverbiaalne sisu tähendusega 'omaette; iseenesest' translatiivi, prolatiivi ja vahel ka illatiivi, allatiivi kujul. Näit. Td *hān it'šeksèi pagižou* (LKN 178:13) 'ta omaette kõneleb' Sn *ukš it'šeksèi ei salbaudu* (LS 94) 'uks iseenesest ei sulgu' Ph *ukš aveñ it'šekseh* (1. c.) 'uks avanes iseenesest' Kj *müö ruadam it'šedmüet'e* 'me töötame omaette' mia *ruadan it'šeheze* 'ma töötan omaette' sia *ruadad it'šeheze* 'sina töötad omaette' Šu *i dūmai't's'ou itšèl-æġh* (LKN 56:2) 'ja mõtleb omaette'

Järgnevalt esitame näiteid *it'še* ~ *itšę* pronominaalse esinemuse kohta vepsa keeles.

1. *it'še* ~ *itšę* esineb refleksiivsena. *siñä l'ibid itšęiž* 'sa armastad ennast' *mī l'ibimeit itštamoi* 'me armastame ennast' *katšuhtaške itšęktęiž*, *mit'te siñä oñed!* 'vaata end, milline sa oled!' *d'eñgad hī jā'ib'ā it'šezezi* 'rahad nad jätsid endale' vps L *itšę itštañze kit'ab* (KLT 393) 'iseend kiidab' (nominatiiv esineb determinatiivsena)

2. *it'še* ~ *itšę* esineb determinatiivsena, kongruerudes nagu vastav pronoomen eesti keeleski. *hāņes it'šesaz om āi hivād* 'temas eneses on palju head' *roža hānen it'šeze* 'tema enda nägu' *puļ putui minuhu it'šheīñ* 'kuul lendas minusse endasse' *še ozu'ihe hāņeks it'šeksaz* 'see osutus temaks eneseks' *mīl' it'šelamoi om āi l'ehmid'* 'meil enestel on palju lehma' *tīd'me itštatoid'me ujo'ihe kārbehe!* 'teid endid mööda ronis kärbes!' *hīd'eke it'šesazoid'eke ī t'eda mi radasę* 'nende enestega, ei tea, mis toimub' *sinuņke it'šesęiške et t'eda mi radasę* 'sinu enesega, sa ei tea, mis toimub' *mīd'enost it'šesameid'eñost t'āl ehtow tundas* 'meie eneste juurde tullakse täna õhtul' *sinuļa itš'eišta hī l'āksib'ā* 'nad läksid sinuta (ära)' *ñetse minun it'šeīñ sopst'vėñni per't'* 'see siin on minu isiklik maja' *minuñost it'šeīñnost t'āl ehtow tundas* 'minu enese juurde tullakse täna õhtul' vps L *sā openda itšę itšēs tūtār a mā itšēñ tūtren itšę opendan* (KLT 394) 'õpeta sina ise oma tütar, aga mina õpetan ise oma tütar'

3. *it'še* ~ *itšę* esineb indefiniitsena. *itšę mustaiñe pāhudeš hohlaiñe kābedaiñe* (KLT 393), 'ise on must, peas on punane tutt' vps L *ñetida kromašt' lib itšę igaks silēž* (KLT 414) 'seda kannikat jätkub sulle kogu eaks' *bašib a itšę ī t'eda min vahtostab* (KLT 393) 'kõneleb, aga ei isegi tea, mida vahutades räägib' vps Ä *āgez om itšę* (KLT 414) 'āke on eri (riistapuu)'

4. *it'se* ~ *itše* esineb possessiivsena. *hetse it'sein, it'seiž, it'seze, it'semoi, it'setoi, it'sezoi peŕt'* 'see siin on minu, sinu, tema, meie, teie, nende maja' vps L *sä openda itše itšēs tütär a mā itšēn tütren itše opendan* (KLT 394) 'õpeta sina ise oma tütart, aga mina õpetan ise oma tütart'

Vepsa keeles puudub ju eriline possessiivpronoomen. Ja üks näita *it'se* esinemust vepsa keeles teiste läänemeresoome keelte pronoomeni *oma* tähendusliku vastena seegi, et lõuna-vepsa murdes esineb tast derivaat *it's'hīñe* 'sugulane, kellel on väike sugulaskond'.⁷

Lüüdi murretes on käsitletaval pronoomenil samad funktsioonid kui vepsa keeleski.

Näit.

1. *it'se* esineb refleksiivsena.

Kj *sia pezetad it'tšed* 'sa pesed end' *vešivūt'sin paikāžen, vešivūt'sin it'sel'e* 'õmblesin välja rätikukese, õmblesin välja endale' Kn *sit kut'tšui tsar ned ieñeralād it'sellui da küzüi* (LKN 23 : 6) 'siis kutsus tsaar need kindralid enda juurde ja küsis' Td *d'engad nūht, it'sellēi nālē tul'i* (LKN 178 : 9) 'raha ei ühtegi, mul hakkas nälē'. *lāht' k'ōuh vel'l'et'tšimā it'sellēi ozad* (LKN 189 : 4) 'läks vaene vend otsima endale õnne' *noitombakš šierdāu it'ses-p'äi* (LS 93) 'aseta kaugemale endast'.

2. *it'se* esineb determinatiivsena.

Kj *sia it'se d'iat'id mindā* 'sina ise jätsid mu maha' *milā om it'sel' ai kñigud* 'mul on endal palju raamatuid' *hānt it'sed išt'ihe kiōel* 'teda ennast visati kiviga'. *hānes it'ses ed mida polut'si* 'temalt eneselt ei saa sa midagi' *hū tul'd'ihe it'se minunnost* 'nad tulid minu (enda) juurde' *hū tul'd'ihe sinunnost it'se* 'nad tulid sinu (enda) juurde' Td *a hebo it'se hāmāstūi sindai i uid'i pagō* (LKN 15 : 10) 'hobune ise kartis sind ja läks pakku' Šu *pūštettāi t'āmād nieglād it'tšedai vedēhišt* (LKN 67 : 9) 'need nõelad pistavad vetevaimu ennast' Td *nūgū mina lähten tsuarī it'tšē* (LKN 187 : 12) 'nüüd ma lähen tsaarisse enesesse'

3. *it'se* esineb indefiniitsena.

Kj *ottab D'ohor'i Hrabrii tabadab zmejān kanglas i ottab ičel vūol riičib šulkuizen l'entočkan šidob zmeja'e kurkhu i sanub täl'l'e čafōunal'e* (Б I 23) 'võtab Dohorii Hrabrii, haarab mao kaelast ja võtab teeb teatava vööga ristimärgi, siidrätiku seob maole kaela ja ütleb sellele tsaaritarile'

⁷ E. A. Tunkelo, Nomineista, joissa johtimena on -hinen, Virittäjä 1930, Helsinki 1930, lk. 378.

4. *it'se* esineb possessiivsena.

Kj *it'sen kod'i kaikišt paras* 'oma maja on kõige parem' a *sīd it'sen neit'sīņke, sušeduņke omīn ittazē keškneže* 'aga siis oma tüdrukutega, oma naabritaridega itketakse omavahel' SP *it't'seh pot't'sī* (LS 94) 'tema oma pörsas'

Teisteski läänemeresoome keeltes on käsitletaval pronoomenil umbes samad funktsioonid. Näit.

krj A *päiveä pastav, ittšie kastav* 'die Sonne scheint, aber man wird doch nass' (GTAK 50), 'päike paistab, aga ometi saadakse märjaks' — indefiniitne. *ottad' omatto kullad ittšelletto* (GTAK 51) 'võtke oma kullad endale' — refleksiivne. *ičenneh igru* (M 88) 'talle endale lõbu' — determinatiivne. *anna nimehine kolttšaine ittšes* (GTAK 51) 'anna oma pitsatisõrmus' — possessiivne.

krj L *elgeä tapakkoa iččiäš* (GTVKK 204) 'ärge tapke end' — refleksiivne.

krj P Šai *hän šoitun sormistanše lčeštānše iskulinnun* (M 95) 'ta pani pilli käest (oma sõrmedest), iseendast löögilinnu' — determinatiivne.

is *Brigadira itse katsoi verkot* (JIKGr 101) 'brigadir ise vaatas võrgud (üle)' — determinatiivne. *teil itsellänne ono paljo viradutta* 'teis endis on palju viha' — determinatiivne. *rahan said itsellēs* 'raha said sa endale' — refleksiivne. *k"ò,in itsellēn* 'kudusin endale' — refleksiivne. *siä hoijad itsiätäš* 'sa hoiad end' — refleksiivne. *miun itsēn kopi* 'minu enda maja' — possessiivne. *siä mänio itseheš komnatti* 'sa läksid oma tuppä' — possessiivne.

Liivi, vadja ja eesti keeles on vastaval pronoomenil põhiliseks determinatiivne, emfatiseeriv funktsioon. Näit.

lii *se iš mies* (Sj-WLGr 120) 'seesama mees' *izand iš um jera küolən* (SjWLGr 120) 'härä ise on surnud' *ānda iš nāntən* (l. c.) 'anna neile enestele'

vdj *miñ ize enellä on vana ämmä kotoñ* 'mul iseenesel on vana emake kodu' (AKVGr 62) *teitā ize* 'teid ennast' (l. c.). *teilēssā ize* 'kuni teie endani' (l. c.).

ee *Pearu ise ei näidanud oma nägu* (Palmeos, ESA II 116). *Seni kui kambriraiujad söögitundi pidasid, vehkis peremees ise väljal külvata, et pärast seda uuesti ühes meestega kirves kätte võtta ja seinale asuda, sest tema ise tahtis olla meister ja kõik* (ibid.). *Vanamoor läks siis ise rukkilõikuse ajal näppupidi kallale* (ibid.).

Eesti keeles esineb tegelikult supletiivne pronoomen: nominatiivis *ise* (eL *esi*'), muudes käänetes *enese- ~ enda-*, millel on peale esinemuse determinatiivpronoomenina veel refleksiivpronoomeni ning possessiivpronoomenigi funktsioon.⁸

⁸ Vt. P. Palmeos, Eesti keele pronoomenist *enese ~ enda*, Emakeele Seltsi aastaraamat, II, Tallinn 1956, lk. 113.

Käsitletava pronoomeni samu funktsioone võib täheldada kaugemais sugulaskeelteski, vrd. näit. mordva эсь 'selbst, selber; eigen', mari ике 'ise' gen. икемын 'minu oma', икендын 'sinu oma', икенжын 'tema oma' икенан 'meie oma', икендан 'teie oma', икеныштын 'nende oma'⁹.

Seega on käsitletava pronoomeni traditsiooniline refleksiivpronoomeniks klassifitseerimine vägagi tinglik ja teaduslikult ebatäpne.

Vaadeldava pronoomeni algupära on lähemalt käsitlenud H. P a a s o n e n, kes, toetudes eelkõige handi ja mansi keeles esinevaile vaimu (varju) nimetustele (h *is*, mns *is*, *is*), on püüdnud tõestada, et käsitletav pronoomen on algselt olnud substantiiv, tähendusega 'hing; vari'¹⁰ Ilmselt P a a s o n e n ile toetudes kor-davad sama seisukohta ka A. H ä m ä l ä i n e n¹¹, L. H a k u l i n e n¹² ja Y. H. T o i v o n e n¹³.

H. P a a s o n e n i poolt esitatud näited soome, mordva, mari ja sürja-komi keelest vastava pronoomeni tähendusliku varjundi 'hing' kohta on küll usutavad, kuid arvame, et arenemine on olnud just vastupidine: primaarne on pronominaalne tähendus ja esine-mus.

Näiteks toob P a a s o n e n väljendi soome keelest *juoppo meni itsettömäksi* 'joodik kaotas teadvuse' ja esitab selle algse tähendusena 'minetas hinge' Tõenäolisem on tähenduslik arenemine 'läks enesest ära' > 'kaotas oma omadused' > 'kaotas teadvuse' Handi ja mansi keeles esinevad vormid on arvatavasti depronomi-naalsed substantiivid, mis nagu käsitletava pronoomeni teistest sugulaskeeltest esitatud semantilised nüansidki võivad põhineda meie esivanemate primitiivsel uskumusel, et Ise (= isiku omadu-sed) peitus ainult hinges.

Vrd. ka järgmisi lüüdi murretest kirjapandud näiteid: K*j tih* *po*ttau *it'sen* 'hyttsen purema kirvelee (polttaa) ihmistä' (LS 94) [= 'kihulase hammustus kõrvetab inimest']. B *en'*žimai-žel *hebo* *aj'oi* *it'se* [*mužik*], *a toi*ne *hebo* *tul'i d'älgē* *it'settä* (LS 93) 'esimest hobust ajas ise [mees], aga teine hobune tuli järeil ilma ajajata' Sn *d'uo*zettau *humalā šihi s'ai*, *što ei t'iettä it't'sep* (l. c.) 'joovad end täis sel määral, et ei taju iseend' Ka vepsa *mija-* ~ *meja-*, *tija-* ~ *teja-*, *heja-*, *sija-* on depronomi-naalsed

⁹ М. Г Григорьев, Марийский язык, Йошкар-Ола 1953, lk. 129.

¹⁰ H. P a a s o n e n, Über die ursprünglichen seelenvorstellungen bei den finnisch-ugrischen völkern und die benennungen der seele in ihren sprachen, SUSA, XXVI, Helsingissä 1909, lk. 6—10.

¹¹ A. H ä m ä l ä i n e n, Uskontojen ja uskomusten etnologisluonteisesta tutkimuksesta, Virittäjä 1934, Helsinki 1934, lk. 122.

¹² Л. Х а к у л и н е н, Развитие и структура финского языка, I, Москва 1953, lk. 69.

¹³ Y. H. T o i v o n e n, Suomen kielen etymologinen sanakirja, Lexica Societatis Fenno-ugricae, XII, 1, Helsinki 1955, lk. 110—111.

substantiivid, mitte aga lähtesubstantiivid vastavaile pronoomeneile.

Esitatud seisukohta kinnitab ka sõna häälikuline koosseis ja arenemiskäik. H. P a a s o n e n on sealsamas näidanud, et lähimine on algupärasest soome-ugrilisest *č*-st (resp. *č*-st). Palataliseeritud afrikaadist *č* (resp. *č*) lähtub aga ka demonstratiivpronoomen *še*¹⁴.

Usume, et käsitletav pronoomen on väga kauges minevikus moodustunud kahest soome-ugrilisest demonstratiivpronoomenist: *i* (= **e*) 'see' + **t'še* 'see', algtähendusega 'just see'

Näiteid demonstratiivse tähenduse markeerimisest ja emfatiseerimisest demonstratiivpronoomeni dubleerimise teel on ju teisigi, näit. mdE *te-ba-te* 'see', *тона-та* 'too', *то-ба-та* 'too'; m *тыдо* 'too' *нуно* 'nood' jt.

Demonstratiivpronoomeni muutumisest aga refleksiivsuse näitajaks on jälgi refleksiivsete verbide tuletamises (nii nagu personaalpronoomenite muutumisest possessiivsufiksiks on jälgi verbi isikulõppudes) Näit. vps *radasę* 'toimub' *tegesę* [tal'f] 'tuleb (teeb end) [talv]', *laskeze* 'laskub', *pežihe* '(ta) pesi end', *t'egihe* '(ta) muutus' *avežihe* 'avanes' — siin refleksiivsuse näitaja *-se* ~ *-ze* ~ *-he* on oma algupäralt demonstratiivpronoomen *še* ~ *se* (<**tše*). Vrd. allpool esitatud näiteid lüüdi-, aunuse- ja päris-karjala murdest, soome idamurretest (savo) ja eesti keelestki, kus esineb analoogiline demonstratiivpronoomeni tähenduslik arenemine refleksiivsuse näitajaks.

Eriti huvitav on vastav esinemus lüüdi-karjala Sununšuu murrakus, kus refleksiivne *ze* liitub vahetult verbide tüvele ja moodustab uue, refleksiivse tüve, millele liituvad tavalised kõneviisi- ja ajatunnused ning isikulõpud (näit. ind. prees. *pezezen* 'ma pesen end', *pezezed*, *pezezöu*, *pezezemme*, *pezezette*, *pezezettöu*), kusjuures *n* geminatsioon potentsiaalis (*pezezennen*, *pezezenned* jne.) ja aktiivi II partitsiibis (*pezezennü*), *k* geminatsioon imperatiivis [*pezezekkäi* 'ta pesku end', *pezezekkät(te)* 'te peske end'] ja *t* geminatsioon passiivis näitab aspiratsiooni olemasolu.¹⁵

Aunuse-karjalas on vastavast demonstratiivpronoomenist sündinud refleksiivsuse näitajad *-seh* (*kačommok-seh* 'me vaatame end'), reduplikatiivne *-heze* ~ *-hez* ~ *-hes* (*kaččoi-heze* 'ta vaatas

¹⁴ H. P a a s o n e n, Die finnisch-ugrischen s-laute, SUST, XLI, Helsinki 1918, lk. 12—13.

¹⁵ Vt. lähemalt A. G e n e t z, Wepsän pohjoiset etujoukot, Kieletär, 1 : 4, Helsingissä 1872, lk. 24, 26, 28—30.

end'), *-ze* ~ *-z* ~ *-s* (*kaččokkahe-z(e)* 'ta vaadaku end'), *-s* ~ *-h* (*kummardamo-s* ~ *-h* 'ma kummardun'), *-h* (*kummardazi-h* 'ta kummardus')¹⁶

Päris-karjala verbides esinevad refleksiivsuse näitajad *-čče(h)* ~ *-šeh* ~ *-š(e)* ~ *-že* ~ *-ze* ~ *-h* [*keändelemme-ččeh* ~ *h* '(ma) pööran end (ümber)', *pežek-š* '(ta) peseb end'].¹⁷ *-čče(h)* on arvatavasti hilisema tekkega, mida on mõjutanud juba pronoomen *itše*: *ittše* (osas karjala murretes esineb siin astmevaheldus).

Vrd. ka savo-soome *haukotteleksen* 'haigutab', *nikottelihe(n)*¹⁸ '(ta) luksus'; ee *pesekse*, *kuulukse*, *näikse*.

Kõik see kinnitab eespool esitatud seisukohta pronoomeni *it'se* ~ *itše* algupära kohta.

* * *

Lõpuks esitatagu ülevaade pronoomeni *it'se* ~ *itše* deklinatsioonist vepsa keeles.

A i n s u s

I i s i k

Nom.	<i>it'se</i> ~ <i>itše</i> , vps <i>Ä it'se</i>
Gen.	<i>it'sein'</i> ~ <i>itšein</i> (T 357) ~ <i>itšin</i> (l. c.), vps <i>Ä itšin</i> , vps L <i>itšēn</i> (KLT 394)
Part.	<i>itštein</i> , vps <i>Ä itštein</i> , vps L <i>it'stān</i> (KH I 62)
Illat.	<i>it'shein</i>
Iness.	<i>it'sesēin</i> , vps <i>Ä itšeisēin</i>
Elat.	<i>itšesēinpei</i>
Allat.	<i>itšēlēin</i> ~ <i>itšlēn</i> (T 357), vps <i>Ä it'sel'in</i> ~ <i>it'selin</i> , vps L <i>itšlēn</i> (T 357)
Adess.	<i>itšēlēin</i> , vps <i>Ä itšēlēin</i> , vps L <i>itšēlān</i> (KH II 68)

¹⁶ Vt. täpsemalt A. Genetz, Tutkimus Aunuksen kielestä, Kielennäytteitä, sanakirja ja kieliooppi, Suomi, II: 17, Helsingissä 1885, lk. 179—182.

¹⁷ Vt. lähemalt A. Genetz, Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä, Kielennäytteitä, sanakirja ja kieliooppi, Suomi, II: 14, Helsingissä 1881, lk. 234—240.

¹⁸ L. Kettunen, Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus, SUST, LXXXVI, Helsinki 1943, lk. 428.

Ablat.	vps L <i>itšęnāmpā</i> (KH I 123)
Transl.	<i>itšeksęin</i>
Abess.	<i>it'stein̄ta</i> ~ <i>it'seīnta</i>
Komit.	<i>it'seīŋke</i> ~ <i>itšesęīŋke</i>
Termin.	<i>itšhesęin</i>
Prolat.	<i>it'stein̄me</i> , vps Ä <i>it'stein̄mōto</i>
Adallat.	<i>it'stein̄nost</i>

II isik

Nom.	<i>it'se</i> ~ <i>itšę</i>
Gen.	<i>itšęiž</i> ~ <i>itšeiž</i> (T 239) ~ <i>it'seiž</i> (M 72) ~ <i>itšīž</i> (l. c.); <i>iciz</i> [= <i>itšiž</i>] (HAGr 30)
Part.	<i>itštęiž</i> ~ <i>itšekęiž</i> , vps L <i>itštāž</i> (KH II 68); <i>ictāz</i> [= <i>itštāž</i>] (HaGr 30)
Illat.	<i>it'sheiž</i> ; <i>ichiiz</i> [= <i>itšhiž</i>] (HAGr 31)
Iness.	<i>itšesęiž</i>
Elat.	<i>itšesęišpei</i>
Allat.	<i>itšęnęiž</i> ~ <i>itšeleiž</i> (T 239) vps L <i>itšęlęž</i> (KLT 394)
Adess.	<i>itšęnęiž</i> , vps Ä <i>it'senaiž</i> (M 72)
Transl.	<i>itšeksęiž</i>
Abess.	<i>itštęišta</i> ~ <i>it'seišta</i>
Komit.	<i>it'seiške</i> ~ <i>itšesęiške</i>
Termin.	<i>itšheišsęi</i>
Prolat.	<i>itštęižme</i> , vps Ä <i>it'steižmōto</i>
Adallat.	<i>itšęižnost</i>

III isik

Nom.	<i>it'se</i> ~ <i>itšę</i>
Gen.	<i>itšęze</i> ~ <i>itšęze</i> (T 369) ~ <i>itšęze</i> (l. c.) ~ <i>itšęze</i> (M 74), vps Ä <i>itšęze</i> (M 73), vps L <i>itšęñze</i> (KLT 394)
Part.	<i>it'staz</i> , vps Ä <i>it'staze</i> , vps L <i>itstañze</i>
Illat.	<i>itšhez</i>
Iness.	<i>it'sesaz</i>
Elat.	<i>it'sesaspei</i>

Allat.	<i>it'selaz</i> ~ <i>it'selese</i> (T 369) ~ <i>it'seləz</i> (M 74) ~ <i>it'seleze</i> (l. c.), vps. Ä <i>it'seleze</i> ~ <i>it'sel'eze</i> (M 73) ~ <i>it'seleze</i> (M 74), vps L <i>it'seləñze</i> (KLT 393)
Adess.	<i>it'selaz</i> , vps Ä <i>it'selaze</i> (T 369) ~ <i>it'selaze</i> , vps L <i>it'selaze</i> (M 74) ~ <i>it'selāze</i> (l. c.)
Transl.	<i>it'seksaz</i> , vps L <i>it'seksəñze</i> (KH I 44)
Abess.	<i>it'sezeta</i> ~ <i>it'sezetaz</i>
Komit.	<i>it'sezeke</i>
Termin.	<i>it'shezeŋe</i>
Prolat.	<i>it'stazme</i> , vps Ä <i>it'stezemōto</i>
Adallat.	<i>it'sezeñost</i> ~ <i>it'sezennost</i> (T 369)
Adadess.	<i>it'sezenno</i> (T 369)

M i t m u s

I isik

Nom.	<i>it'se</i> ~ <i>it'se</i> ; <i>iced</i> [= <i>it'sed</i>] (HAGr 31)
Gen.	<i>it'semoi</i> , vps L <i>it'semō</i> (KH I 101) ~ <i>it'semō</i> (M 77)
Part.	<i>it'stamo</i> ; <i>ictāmōi</i> [= <i>it'stāmōi</i>] (HAGr 31)
Illat.	<i>it'shemoi</i>
Iness.	<i>it'sesamoi</i> ~ <i>it'sesamoiš</i>
Elat.	<i>it'sesamoipei</i> ~ <i>it'sesamoišpei</i>
Allat.	<i>it'selamoi</i> ~ <i>it'selemoi</i> (M 72), vps Ä <i>it'sel'emei</i> , vps L <i>it'selēmō</i> (KH I 101); <i>icelemoi</i> [= <i>it'selemoi</i>] (HAGr 31)
Adess.	<i>it'selamoi</i> ; <i>icelamoi</i> [= <i>it'selamoi</i>] (HAGr 31)
Transl.	<i>it'seksamoi</i>
Abess.	<i>it'stamoita</i> ; <i>ictāmōita</i> [= <i>it'stāmōita</i>] (HAGr 31)
Komit.	<i>it'semoid'eke</i> ~ <i>it'sesamoid'eke</i>
Termin.	<i>it'shemoihesgi</i>
Prolat.	<i>it'stamoime</i> , vps Ä <i>it'steimmōto</i>
Adallat.	<i>it'sesamoid'eñost</i> ~ <i>it'sesameid'eñost</i>

II isik

Nom.	<i>it'se</i> ~ <i>it'se</i>
Gen.	<i>it'setoi</i> , vps Ä <i>it'setgi</i> (M 73), vps L <i>it'setō</i> (KH II 62)
Part.	<i>it'statoi</i>
Illat.	<i>it'shetoi</i>
Iness.	<i>it'sesatoi</i> ~ <i>it'sesatoiš</i>

Elat.

it'šesatoipei ~ it'šesatoišpei

Allat.

it'šenatoi; icelatoi [= itšelatoi] (HAGr 31)

Transl.

it'šeksatoi; icesatoikš [= itšesatoikš] (HAGr 31)

Abess.

it'štatoita; ictätoita [= itštätoita] (HAGr 31)

Komit.

it'šetoid'eke ~ it'šesatoid'eke

Termin.

itštatoihesgi

Prolat.

it'štatoid'me, vps Ä itš'teizmöto

Adallat.

it'šesatoid'eñost

III isik

Nom.

it'še ~ itše

Gen.

it'šezoi, vps L itšēñzō (KLT 394)

Part.

it'štazoi, vps Ä it'štaze

Illat.

it'šhezoi

Iness.

it'šesazoi; icesazoiš [= itšesazoiš] (HAGr 31)

Elat.

it'šesazoipei

Allat.

*it'šenazoi ~ itšelezei (T 369) ~ itšelese (l. c.) ~ itše-
lezei (M 75), vps Ä itšel'ezei, vps L itšēleñze (KLT
394) ~ itšēleñzō (l. c.)*

Transl.

it'šeksazoi; icesazoiš [= itšesazoiš] (HAGr 31)

Abess.

it'štazoi; ictäzoita [= itštäzoita] (HAGr 31)

Komit.

itšezoid'eke ~ it'šesazoid'eke

Termin.

itštazoihesgi

Prolat.

it'štazoid'me, vps Ä itš'težemöto

Adallat.

it'šesazoid'eñost ~ itšesgid'eñost, vps Ä itšesgid'eñost

LÜHENDID

AVKGr = P. Ariste, Vadsja keele grammatika, Nõukogude Soome-ugri Teadused, 9, Tartu 1948.

B = Bošinkülä

Б I = Н. И. Богданов, Карельские тексты, записанные в Михайловском с/совете Олонецкого района в период экспедиции июль-август 1946 года, ТРÜ soome-ugri keelte kateedri materjalid

ee = eesti

eL = lõuna-eesti

ESA = Emakeele Seltsi aastaraamat

GTAK = A. Genetz, Tutkimus Aunuksen kielestä, Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi, Suomi, II: 17, Helsingissä 1885.

GTVKK = A. Genetz, Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä, Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi, Suomi, II: 14, Helsingissä 1881.

h = handi

HAGr = M. Hämmäläinen, F. Andrejev, Vepskijan kelen grammatik, Leningrad 1934.

is = isuri

JKGr = V. I. Junus, Ižoran keelen grammatikka, Morfologia opettajaa vart, Moskova — Leningrad 1936.

KH I = L. Kettunen, Lõuna-vepsa häälik-ajalugu, I, Konsonandid, Tartu 1922.

KH II = L. Kettunen, Lõuna-vepsa häälik-ajalugu, II, Vokaalid, Tartu 1922.

Kj = Kuujärvi

KLT = L. Kettunen, Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus, SUST, LXXXVI, Helsinki 1943.

Kn = Kenjärvi

krjA = aunuse-karjala

krjL = lõuna-karjala

krjP = päris-karjala

lii = liivi

LKN = H. Ojansuu, J. Kujola, J. Kalima, L. Kettunen, Lyydiläisiä kielennäytteitä, SUST, LXIX, Helsinki 1934.

LS = J. Kujola, Lyydiläismurteiden sanakirja, Ainekset keränneet Kai Donner, Jalo Kalima, Lauri Kettunen, Juho Kujola, Heikki Ojansuu, Elvi Pakarinen, Y. H. Toivonen ja E. A. Tunkelo, Lexica Societatis Fennougricae, IX, Helsinki 1944.

LÄ I = A. Turunen, Lyydiläismurteiden äännehistoria, I, Konsonantit, Helsinki 1946.

LÄ II = A. Turunen, Lyydiläismurteiden äännehistoria, II, Vokaalit, Helsinki 1950.

m = mari

M = J. Mark, Die Possessiivsuffixe in den uralischen Sprachen, I., SUST, LIV, Helsinki 1925.

mdE = ersa-mordva

mns = mansi

Ph = Pühäjärvi

Sj-WLGr = F. J. W i e d e m a n n, Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben, St.-Petersburg 1861.

Sn = Sununsuu

SP = Soavan Priäžä

SUSA = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja

SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia

Su = Šuoj

T = E. A. T u n k e l o, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki 1946.

Td = Tiudia

vdj = vadja

vps = vepsa

vpsL = lõuna-vepsa

vpsÅ = äänis-vepsa

О МЕСТОИМЕНИИ *it's'e ~ itšę* В ВЕПССКОМ ЯЗЫКЕ.

Г. Лийв

Кружок эстонского языка
Руководитель доц. П. Пальмеос

Местоимение *it's'e ~ itšę* обращает на себя особое внимание тем, что это единственное слово в вепсском языке, во всех формах которого (за исключением именительного падежа) сохранилось первоначальное склонение с притяжательными суффиксами, что наблюдается и в живой речи современного языка. В формах склонения данного местоимения есть только корень единственного числа *it's'(e) ~ itš'(ę)*; для различения единственного и множественного числа употребляют притяжательные суффиксы. Такой тип склонения был характерен для грамматической структуры финно-угорских языков раннего периода. Морфологические формы по своему образованию очень пестры.

У местоимения *it's'e ~ itšę* в вепсском языке имеется целый ряд функций: оно может употребляться как местоимение возвратное, определительное, неопределённое или притяжательное; некоторые формы приобрели значения наречий.

Данное местоимение является исконно финно-угорским. Х. Паасонен, затем А. Хямялайнен, Л. Хакулинен и Ю. Тойвонен пытались доказать, что рассматриваемое местоимение первоначально было именем существительным со значением «душа, тень». Думается, что развитие было как раз обратное: первоначально оно было местоимением. Автор данной статьи становится на точку зрения, что рассматриваемое местоимение в очень далеком прошлом образовалось из двух указательных финно-угорских местоимений: *i* (= **e*) «это» + **t's'e* «это» с первоначальным значением «как раз это».

SÕNALIIKIDE KÜSIMUS EESTI KEELES

V. Lehari

Eesti keele ring

Juhendaja dots. A. Kask

1. Sõnade liigitamise põhiprintsiibid

Eesti keele sõnaliikide süsteemi pole teadaolevalt üldse uuritud. Vähemalt pole seni keegi esitanud aluseid, millele tugineb eesti keele sõnavara liigitus. Püüame seepärast alljärgnevas seda tühikut mõnelgi määral täita.

Eesti keele grammatikais rakendatud sõnaliikide süsteem lähtub kõiges olulises antiikajast pärinevast, aastasade kestel traditsiooniliseks kujunenud sõnaliikide süsteemist, seda muidugi saksa ja ladina keele vahendusel. Nii on E. Ahrens oma 1853. a. ilmunud grammatikas¹ silmas pidanud 9 järgmist sõnaliiki: nimi-sõna, omadussõna, arvsõna, asesõna, verb, määrsõna, kaassõna, sidesõna ja hüüdsõna. Loetletud sõnaliigid on aluseks olnud kõigis eesti keelt käsitlevaid teaduslikes töodes ja grammatikaõpikuis nii enne Ahrensit kui ka pärast teda kuni käesoleva sajandi 40-ndate aastate keskpaigani. Ometi ei tähenda see, et kõik meie traditsioonilist 9-liigilist sõnaliikide süsteemi õigeks peavad.

Erinevaid seisukohti on kõigi keelte sõnaliikide küsimuses. Lahkarvamused algavad juba sõnade liigitamise kõige üldisemaist aluseist. Nii loevad mõned keeleteadlased (akad. I. I. Meštšaninov, prof. F. F. Fortunatov, enamik hiina grammatikaõpikute autoreid jne.) sõnade liigitamist üksnes sõnavaraliseks küsimuseks, kuigi on täiesti ilmne, et liigitades sõnu ilma keele grammatikat arvestamata saaksime sõnaliikide süsteemi, mis ei kajasta sõnade grammatilisi vahetuid ja mida seepärast oleks paremal juhtumil võimalik rakendada vaid sõnavara uurimiseks.

Sõnad on omavahel keerukais suhetes ja seostes, mida toob esile grammatika. Seepärast tuleb sõnavara liigitamisel arvestada nii sõnavara kui ka grammatikat. Teisiti öeldes, kuigi sõna on

¹ E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1853 ² Erster Theil: Formenlehre.

kõigepealt sõnavaraline ühik, on ta ka kõige tähtsam keeleline ühik, millega tegeleb grammatika. Järelikult igal sõnal on nii sõnavaraline kui ka grammatiline külg, ja seetõttu tuleb sõnaliike käsitleda keele sõnavaralis grammatilise kategooriana.

Põhilisemad vead, mida on tehtud sõnaliikide kui sõnavaralis-grammatilise kategooria süsteemi väljatöötamisel ja samuti konkreetsete sõnade sõnaliigilise kuuluvuse määramisel, on kahesugused. Kõige sagedamaks neist on sõnade või tervete sõnarühmade kandmine ühte või teise sõnaliiki või sõnaliikide rühma (iseseisvad sõnad ja abisõnad) üksnes grammatiliste tunnuste põhjal. Kui see toimub lähtudes morfoloogilisest vormist, on tegemist morfoloogilise liigitusprintsiibiga. Arvestatakse sõnaliigilise kuuluvuse määramisel üksnes süntaktilist vormi, on tegemist süntaktilise liigitusprintsiibiga.

Eesti keele sõnavara liigitamisel on eriti rohkesti esinenud liialdamist morfoloogilise liigitusprintsiibiga. Kui liigitada sõnad, lähtudes üksnes sõnade morfoloogilisest vormist, võivad oma tähenduse ja süntaktiliste funktsioonide poolest erinevad sõnad ühte rühma sattuda. Nii näiteks on K. Leetbergil esitatud nn. muutumatu sõnadena koos sidesõnadega ka määrsõnad.² Kuid oma sõnavaralise tähenduse ja süntaktilise funktsiooni poolest seisavad määrsõnad lähemal nimi-, omadus-, arv-, ase- ja tegusõnadele, s. o. grammatiliselt muutuvaile sõnadele, mitte aga abisõnadele.

Teiseks põhiliseks veaks, mida samuti esineb paljudel keeleteadlastel, on liialdamine sõna semantilise küljega. Kui sõna sõnaliigilise kuuluvuse määramisel arvestatakse üksnes tema leksikaalset sisu, on tegemist semantilise liigitusprintsiibiga.

Eesti keele sõnade liigitamisel on semantilist liigitusprintsiipi kõige ulatuslikumalt rakendanud K. Kure, kes mõnede sõnarühmade puhul on üksnes nende sisulist külge arvesse võttes ja sedagi vääralt käsitledes, nagu näeme edaspidises, lisanud eesti keele 9-liikmelisele sõnaliikide süsteemile veel kaks uut sõnaliiki: kõrvalja kildsõna.

Sõnaliigid peavad kajastama nii sõnade sisulist (täenduslikku) kui ka nende vormilist (grammatilist) külge, ja seepärast tuleb sõnade liigitamisel rakendada üheaegselt nii morfoloogilist, süntaktilist kui ka semantilist liigitusprintsiipi. Nende kompleksset rakendamist võiks nimetada sõnade liigitamiseks sõnavaralis grammatilise liigitusprintsiiibi alusel.

2. Mida arvestada sõnade liigitamisel

Järgnevas vaatleme lühidalt neid nõudeid ning aluseid, millele toetub traditsiooniline eesti keele sõnaliikide süsteem.

² K. Leetberg, Eesti keele grammatika, Tallinn 1921, lk. 10.

Sõnade liigitamise aluste tundmine on vajalik kõigepealt selleks, et osata iga konkreetse sõna puhul õigesti määrata selle sõnaliigilist kuuluvust. Teiseks on see vajalik meie 9 sõnaliigi alaliigitusliku jaotuse täpsustamiseks ja väljatöötamiseks seal, kus säärane jaotus veel puudub. Sõnade liigitamise aluseid on vaja tunda ka selleks, et õigesti analüüsida katseid, mida on tehtud ja tehakse eesti keele traditsioonilise sõnaliikide süsteemi muutmiseks.

Sõnavaralis-grammatilise liigitusprintsipi rakendamine tähendab praktiliselt, et sõnade sõnaliigilise kuuluvuse määramisel tuleb silmas pidada sõnade sisu ja vormi ühtsust. See on kõige tähtsam nõue, mille ignoreerimisel on võimatu keeleteaduse nõuetele vastavat sõnaliikide süsteemi välja töötada.

Teiseks on vaja arvestada seda, et sõnade liigitamisel tuleb liikuda suuremalt sõnarühmadelt järk-järgult väiksemate suunas, rakendades ühesuguseid aluseid kõigi sõnade suhtes. Nõudeid, mida on arvestatud sõnavara ühe osa suhtes, tuleb tingimata rakendada ka sõnavara teiste osade liigitamisel. Vastasel korral saame vaid sõnavara ühe osa, näiteks ühe sõnaliigi alajaotuse.

Kolmandaks tuleb silmas pidada grammatilisi kategooriaid, mis iseloomustavad sõnaliike.

Grammatilised kategooriad on üldistused, mida väljendavad grammatilised vormid. Nii morfoloogilisi kategooriaid toovad esile sõnade muutevormid (selle sõna kitsamas mõttes), s. o. sõnade grammatiline muutmine; süntaktilisi kategooriaid osutavad süntaktilised vormitunnused (sõnajärg jne.). Näiteks pöördekategooria on eesti keeles omane üksnes verbile, ja seepärast kõik sõnad, mis pöörduvad, on eesti keeles verbid. Mõnes teises keeles, näit. mõnes meie sugulaskeeles (mordva keel), võivad pöördelõpu saada aga ka teised sõnaliigid (nimisõna).

Neljandaks tuleb lahus hoida sõnade leksikaalsed ja grammatilised tähendused.

Igal sõnal on sõnavaraline põhitähendus, millele võib lisanduda veel lisatähendusi või tähendusvarjundeid. Seejuures on sõnavaralisi tähendusi kaks täiesti erinevat liiki. Ühed tähendused kajastavad tegelikkust, märkides selle olendeid, esemeid, nähtusi, tegevusi jne. Nimetame neid leksikaalseiks tähendusteks ja neid kandvaid sõnu iseseisvaks sõnadeks.³ Sõnavaraliste tähenduste teise liigi moodustavad grammatilised tähendused, mida kannavad üksnes need vähearvulised sõnad, mis toovad esile sõnade, sõnaühendite, lausete ja, puhtsüntaktilises mõttes, lauseliikmete vahelisi grammatilisi suhteid ning seoseid. Neid sõnu nimetame abisõnadeks.

³ Leksikaalne tähendus on ka hüüdsõnadel, kuid viimaseil on see täiesti erilaadne. Seepärast vaadeldakse seda sõnade rühma eraldi.

Viiendaks tuleb sõnavaralistest küsimustest lahus hoida ka muud grammatilised küsimused, sest grammatilised ja sõnavaralised üldistused on täiesti erinevat laadi: grammatika käsitleb sõnade muutevorme (morfoloogias) ning sõnaühendite ja lausete moodustamist (süntaksis), sõnavaraõpetuses aga vaadeldakse uute sõnade moodustamist (tuletamine ja liitsõnad) ja muid sõnavaraliste tähendustega seotud küsimusi.

Viienda nõude vastu eksivad meie kooligrammatikate autorid, kui nad osa määrsõnu loevad abisõnadeks (nn. kõrvalsõnadena) lihtsalt sellepärast, et need tegusõna juurde kuuludes „annavad tegusõnale eri tähenduse”⁴. Küsimuses, kas uut, iseseisvat leksikaalset tähendust kandvad sõnapaarid, nagu üles ajama (= äratama), järele vaatama (= kontrollima) jne., on erilaadsed lahkukirjutatavad liitsõnad või on nad sõnaühendid või on siin tegemist koguni verbi ja erilaadse abisõna ühendusega analoogiliselt nimisõna ja kaassõna ühendusele sõnapaarides läbi metsa, isa kätte jne., on meie viimase aja grammatikakäsitluses kõige rohkem lahkarvamusi.

Sõnaliikide süsteem tuleb välja töötada eraldi igale keelele. See on kuues nõue. Praktiliselt tähendab see, et sõnade liigitamisel ei tohi mehhaaniliselt aluseks võtta mõne teise keele sõnaliikide süsteemi või selle üksikuid sõnaliike. Olgu siinkohal märgitud, et vene keele uurijate poolt välja-töötatud sõnaliikide süsteemist on ilmselt laenatud viimaste aastate grammatikais meie sõnaliikide süsteemile lisatud nn. kildsõna, mille nimetuskäsi on tõlkelaen vene keelest (vrd. *частьца*). Eesti keele sõnaliikide süsteemis on see uus sõnaliik võõrkeha, sest ta on saadud määrsõnade modaalseste tähenduste äravahetamise ning segiajamise tõttu abisõnade tähendustega (lähemalt sellest 5. peatükis).

Kokku võttes olgu märgitud, et sõnade liigitamisel tuleb silmas pidada iga sõna puhul kõiki 6 põhilist momenti, mida vaatlesime eespool.

3. Sõnaliikide omavahelised erinevused

Iga sõna sõnaliigilise kuuluvuse praktilisel kindlakstegemisel on sõnavaralis-grammatilist liigitusprintsipi ja eespool käsitletud 6 põhinõuet kasulik rakendada kolme põhilist liiki sõnaliigiliste erinevuste taustal. Need sõnaliikide omavahelised erinevused avalduvad: 1) sõnade tähendustes, mida need leksikaalselt või grammatiliselt väljendavad, 2) sõnade süntaktilistes funktsioonides, mida need täidavad lauses, ja 3) sõnade vormitunnustes, mida omakorda on kolm eri liiki: a) morfoloogilised (käänded ja pöörded), b) süntaktilised (peamiselt

⁴ G. Laugaste, M. Teder, Eesti keele grammatika VIII klassile, Tallinn 1955⁴, lk. 189.

sõnajärg) ja c) sõnavaralised (tuletusliited ja sõnade liitumise viisid) vormitunnused.

Näiteks sõna *tugevdama* on leksikaalse tähendusega sõna, mis võib olla öeldiseks (tema morfoloogiliseks vormitunnuseks on sel puhul pöördeline vorm) Süntaktilise vormi osas on sellele verbile iseloomulik, et ta teatud konstruktsioonides asetseb aluse järel, teinekord jälle aluse ees, jne. Sõnavaralise vormi osas iseloomustavad teda infinitiivi tunnus -*ma* ja tuletusliide *d* a

Sõnaliigid on eri keeltes oma iseloomulike joonte poolest erinevad. Samuti on sõnaliikide omavahelistel erinevustel keeliti isegugune tähtsusjärjestus. Nii näit. on analüütilistes keeltes (inglise, hiina jt.) sõnade morfoloogilistel vormitunnustel suhteliselt väike osatähtsus sõnaliikide erinevuste hulgas. Seevastu sünteetilistes keeltes (eesti, vene jt.) on morfoloogilistel vormitunnustel täita hoopis suurem osa. Vaid sõnade tähendustel, mis iseloomustavad sõnade sõnavaralist külge, on enam-vähem ühesugune tähtsus kõigis keeltes.

Olgu veel märgitud, et sõnad võivad ühest sõnaliigist teise kanduda. Sõnade ülekandumine teise sõnaliiki võib olla püsiv või ajutine (üksnes teatud lauses või süntaktilises konstruktsioonis). Esimesel puhul on tegemist vastava sõna sõnaliigi muutumisega. Nii on paljud nimisõna vormid muutunud kaassõnadeks, näit. *peal* (sõnast *pea*), *all* (sõnast *jalg*), *kõrval* (sõnast *kõrv*) jne.

4. Sõnade liigitamise alused meie praegustes grammatikates

Umbes kümme aastat tagasi, s. o. 40-ndate aastate keskel, asuti eesti keele sõnaliikide süsteemi radikaalselt ümber korraldama. On loomulik, et sõnaliikide süsteemi muutmine normatiivseis õpikuis peab välja kasvama eelnevast keeleteaduslikust uurimistööst. Ka eeldab see uute ja keeleteaduslikult põhjendatud liigitusaluste väljatöötamist. Kahjuks eesti keele õpikute autorid säärast teed ei kasutanud. Sõnade liigitamise probleemide kohta ilmus ajakirjas „Nõukogude Kool” vaid üksainus lühike, sõnaliike vaevalt kahel leheküljel käsitlev kirjutus prof. K. Kurelt.⁵ See kirjutus ei too midagi uut sõnavara traditsioonilise liigitamise alustesse, mida vaatlesime eespool, küll aga püüab neid omamoodi ning meelevaldselt rakendada. Sellele kirjutusele toetudes esitatigi normatiivseis eesti keele õpikuis traditsioonilise 9 sõnaliigi asemel 11 sõnaliiki: lisandusid nn. kõrval- ja kildsõna.

Nende kahe juurdeloodud sõnaliigi piirid on tänase päevani jäänud ebakindlaiks, sest ka hiljem pole enam kuskil esitatud ei sõnaliikide arvu suurendamise üksikasjalisemat teoreetilist põhjendust ega ka uute sõnaliikide ulatuslikumat käsitlust. Raskesti

⁵ K. Kure, Sõnaliikidest ja lauseliikmetest kooligrammatikas nõukogude keeleteaduse seisukohalt. „Nõukogude Kool” nr. 5, 1947, lk. 306—312.

kättesaadav on ka K. Kure kirjutus, mida mainisime ülal. Tutvume seepärast järgnevalt nimetatud kirjutusega selles osas, mis puudutab sõnaliike.

K. Kure leiab, et eesti keele määrsõna koosseis olevat väga kirju. Ta märgib: „Määrsõnade hulka on paigutatud vähemalt kolm järgmist sõnaliiki: 1) iseseisva tähendusega määrsõnad, mis lauses tavaliselt määrustena esinevad, nagu: kõvasti, ruttu, paremini, eile, siis jne., 2) abisõnad, mis lauseliikmeiks ei ole, kuid mis lausele või tema üksikule osale mitmesugused erilised mõttevarjundid annavad, nagu kõvendamine, piiramine, eitamine jne.; näiteks: ka, ju, ainult, ei, kas jne.; 3) abisõnad, mis küll verbidega koos käivad, kuid mis lauseliikmeteks ei ole, näiteks: ära, ette, alla, üles, sisse jne. (viis ära, võtab ette, ajab üles).”

Torkab kohe silma, et esitatud tsitaadis K. Kure rõhutab liigselt sõnaliikide ja lauseliikmete kokkukuuluvust, s. o. grammatilises käsitluses ta praktiliselt samastab sõnaliike lauseliikmetega. Kuid lauseliikmed on puhtsüntaktiline kategooria, sõnaliigid aga sõnavaralis-grammatiline kategooria.

Analüüsides lähemalt kolmanda alagrupina esitatud määrsõnu ära, ette, alla jne. (K. Kure nimetab neid kõrvalsõnadeks), märgib K. Kure, et need sõnad koos pöörsõnadega „väljendavad tegevuse täielikkust ja lõplikkust, ilma lauses mingile küsimusele vastamata, välja arvatud juhtumid, kus neil iseseisev tähendus on säilinud. Järelikult nad ei esine eraldi iseseisvate lauseliikmetena, vaid kuuluvad verbi külge. Neid võiks võrrelda ees- ja tagasõnadega nimisõnade juures. Näit.. Laps sõi võileiva ära. Sõna ära ei vasta mingile küsimusele ega ole lauseliikmeiks ega iseseisva tähendusega sõnaks. Ta kuulub verbi sõi juurde” Sellest teeb K. Kure järelduse, et „neid sõnu ei saa kuidagi määrsõnadeks lugeda, ehkki nad oma enamuses määrsõnust on tekkinud ja praegugi mõnikord määrsõnuna võivad esineda. Näit.: Ta läks välja (kuhu?). Astuge sisse (kuhu?)”

Teise alagrupina toodud sõnade kohta märgib K. Kure täiendavalt: „Niisugused sõnad, nagu ka, ja, vist, küll jne. ei oma ka iseseisvat tähendust, ei vasta küsimustele lauses ega saa lauseliikmeks olla. Nad väljendavad kõneleja suhtumist sellesse, mis lauses on öeldud.” Ka neid loeb K. Kure iseseisvaks sõnaliigiks.

Sellega piirduvadki kõiges olulises K. Kure teoreetilised põhjendused eesti keele sõnaliikide süsteemi muutmiseks.

Nagu näeme, on K. Kure kirjutuses need alused ja printsiibid, millele toetub eesti keele sõnavara 9-liigiline jaotus, puutumata jäetud 8 sõnaliigi osas, kusjuures on tehtud katset jaotada kolmeks iseseisvaks osaks vaid määrsõnad. On ilmne, et säärane ümberkorraldus saab anda üksnes määrsõna uue alaliigituse. Kui aga soovitakse juurde tuua uusi sõnaliike, s. o. kui soovitakse muuta sõnaliikide süsteemi kui tervikut, tuleb uutest liigituslikest

alustest välja minnes ümber korraldada kogu sõnavara liigituslik jaotus (vt. eespool, 2. peatükk).

Kõnesolevale K. Kure kirjutusele toetudes läksidki eesti keele grammatikaõpikud üle uuele, 11-liikmelisele sõnaliikide süsteemile (nimi-, omadus-, arv-, ase-, tegu-, määr-, kaas-, kõrval-, side-, kild- ja hüüdsõna)

5. Abisõnad meie grammatikakäsitluses

Sõnavara liigitamise esimeses astmes eraldatakse leksikaalse tähendusega sõnadest need sõnad, mis täidavad ainult grammatilist funktsiooni (grammatilise tähendusega sõnad). Näit. lauses *Ta jalutas kuni pargini* täidab sõna *kuni* grammatilist funktsiooni, tuues esile verbi *jalutama* ja nimisõna *park* grammatilise suhte selles lauses, s. o. tema funktsioon on analoogiline funktsiooniga, mida täidab rajava käände lõpp *ni*. Et selles lauses on ühe grammatilise suhte esiletoomiseks kaks vormi, on võimalik sõna *kuni* hoopis ära jätta, ilma et kannataks esitatud mõtte sisuline külg. Või teine näide: *Pärast tööd läks ta teatrisse*. Sõna *pärast* näitab siin grammatilist suhet verbi *minema* ja nimisõna *töö* vahel. Sõna *pärast* pole selles lauses võimalik ära jätta, sest ta on ainsaks vormielemendiks, mis näitab kõnesolevate sõnade grammatilist suhet.

Neid sõnu, mis toovad esile sõnade grammatilisi suhteid, nimetatakse kaassõnadeks, neid aga, mis viitavad sõnade grammatilisele seosele (näit. ja, ning), nimetatakse sidesõnadeks. Grammatilise tähendusega sõnad (kaas- ja sidesõnad) ühendatakse tavaliselt eri sõnakategooriaks *abisõnade* nimetuse all. Ülejäänud sõnad (nimisõnad, verbid, määrsõnad jne.), mis moodustavad sõnavaraliste elementide suure enamiku, kannavad leksikaalset tähendust. Nende sõnade tähendus on iseseisev, s. o. keele grammatikast sõltumatu. Seepärast nimetatakse neid *iseseisvaid sõnadeks*.

Iseseisvate sõnade liigitus meie grammatikaõpikuis vastab sõnade liigitamise alustele, mida vaatesime kolmes peatükis käesoleva kirjutuse alguses. Täiesti ebakindlad aga on nendes esitatud abisõnade kategooria piirid.

Abisõnade kategooria piiride tõmbamisel on meie grammatikaõpikute autorid sattunud kahte äärmusse: kord on liialdatud morfoloogilise, kord jälle semantilise liigitusprintsibiiga. Abisõnade eraldamisel iseseisvaist sõnadest on morfoloogilise liigitusprintsibiiga liialdanud näiteks K. Leetberg. Sõnade säärase liigitamise tulemuseks oli tal määrsõnade sattumine abisõnade hulka. K. Kure algatusel loobusid meie kooligrammatikate autorid niisugusest puhtformaalsest liigitamisest, kuid kahjuks satuti teise äärmusse — liialdamisse semantilise liigitusprintsibiiga. Nii kirjutatakse ka

1955. aasta keskkooligrammatikas: „A b i s õ n a d (kaas-, kõrvalside-, kild- ja hüüdsõnad) näitavad seost ja suhteid sõnade ja lausete vahel või annavad sõnadele ja lausetele eri tähendusvarjundi.”⁶ On ilmne, et hüüdsõnade ning sõnadele ja lausetele eri tähendusvarjundit andvate sõnade paigutamine abisõnade hulka on liialdus semantilise liigitusprintsibiiga.

Meie praegustes kooligrammatikates esitatud viiest abisõnade liigist kuuluvad tõeliselt abisõnade hulka ainult kaks: kaas- ja sidesõnad. Ülejäänud „sõnarühmadest” kaks — kõrval- ja kildsõnad — on loodud sõnade liigitamise aluste meelevaldse ning ebateadusliku rakendamise teel. Analüüsime seda küsimust lähemalt.

Pöördume selleks tagasi K. Kure kirjutuse juurde, mida vaatesime eespool. Nagu esitatud tsitaatidest võib aru saada, loeb K. Kure määrsõnu ära, ette, alla jne. eri sõnaliigiks (kõrvalsõnadeks) sellepärast, et need sõnad võivad mõnede verbidega liitudes moodustada: 1) uue tähendusega verbi, mispuhul 2) nad ise ei vasta enam mingile küsimusele, 3) ei ole iseseisvaks lauseliikmeks 4) ega oma iseseisvat leksikaalset tähendust.

Kõigepealt olgu märgitud, et sõnaliikide ja lauseliikmete selgitamine küsimuste kaudu on vaid meetoodiline abivõte praktilises koolitöös, ja sageli võimaldab see eri sõnaliikide või lauseliikmete vahel vaid umbkaudse piiri tõmmata. See pole teaduslik printsiip ja ei saa järelikult aluseks olla sõnaliikide süsteemi muutmisele. Näit. sõna vaid võib olla nii sidesõna kui ka määrsõna. VIII klassi grammatikaõpikus on esitatud lause; kus vaid on ka õpiku autorite kinnitust mööda määrsõna. Selles lauses Kui ta vaid tuleks!⁷ esineb sõna vaid tähenduses ainult, ja kuigi õpikus antud seletuse järgi iseseisvad sõnad (niisiis ka määrsõna vaid) „vastavad teatavaile küsimustele”,⁸ pole nimetatud lauses sõna vaid jaoks kuidagi võimalik küsimust leida. Ei saa ju küsida kuidas tuleks? ja vastata vaid tuleks (!). Niisiis K. Kure kirjutuse põhjal esitatud neljast punktist teine langeb ära.

Nn. uue tähendusega verbide kohta ütleb K. Kure selles kirjutuses: „Praegu on need kõrvalsõnad verbidega liitunud nii, et moodustavad koos erilise mõistega verbi (mõlemad sõrendused minult. — V L.) Näiteks: andma — ära andma, alla andma, kätte andma, sisse andma, välja andma, ette andma, peale andma, kokku andma, järele andma, kaasa andma jm.” K. Kure on esitanud rea näiteid, kus uue leksikaalse tähenduse esiletoomiseks on verbiga ühendatud määrsõna. Kuid me võime tuua eesti keelest samuti arvukalt näiteid, kus uue leksikaalse tähenduse esiletoomi-

⁶ G. Laugaste, M. Teder, Eesti keele grammatika VIII klassile, lk. 51.

⁷ Sealsamas, lk. 192.

⁸ Sealsamas, lk. 51.

seks on verbiga ühendatud mõnda muusse sõnaliiki kuuluv sõna, näiteks nimisõna (n a h a peale andma, t u t v u s t tegema jne.), omadussõna (k õ v e r a k s kiskuma jne.) või arvsõna (n e l j a sõitma jne.), mõnikord aga koguni teine verbki (m a k s m a panema jne.). Esitatud näited, mis on K. Kure poolt kõrvalsõnaks nimetatud määrsõna ja verbi ühendusega sarnased keelelised moodustised, kujutavad endast leksikaalselt püsivaid sõnaühendeid. Nende kõigi puhul on tegemist uue leksikaalse tähendusega, ja verbiga on ühendusse astunud mitme eri sõnaliigi sõnad. Järelikult on K. Kure ülaltoodud nelja printsiipi rakendanud vaid sõnavara ühe osa (määrsõnade) suhtes, kuigi kogu sõnavara tuleb liigitada ühtseist alustest lähtudes (vt. eespool, 2. peatükk)

Ka K. Kure poolt esitatud verbi ja nn. kõrvalsõna ühendused on niisiis vaid leksikaalselt püsivad sõnaühendid, milles põhisõnaks on verb ja laiendsõnaks määrsõna. Seetõttu ei saa nõustuda ka väitega, et säärestes konstruktsioonides verbi juurde kuuluval sõnal iseseisev tähendus puudub. Samuti ei saa nõustuda sellega, et määrsõnad muutuvad leksikaalselt püsivais sõnaühendis eri sõnaliigiks (kõrvalsõnaks), samal ajal kui nimi-, omadus- ja arv-sõnad, aga samuti ka verbid laiendsõnana püsivas sõnaühendis oma sõnaliigilise kuuluvuse säilitavad.

Kooligrammatikaisse juurdetoodud nn. kõrvalsõna on moodustatud teiste sõnaliikide materjalist. Näitesõnadena on VIII klassi õpikus esitatud järgmised 23 sõna: alal, alla, esile, ette, juurde, järele, kinni, koos, kokku, kõrvale, lahti, läbi, maha, mõõda, taha, tagasi, vastu, välja, ära, ülal, üle, üles, ümber.⁹ Valdav enamik neist funktsioneerib endiselt samas tähenduses ka nendes sõnaliikides, kust nad on kõrvalsõnadena eraldatud. Nii esitab õpik ise neist 13 sõna määrsõnade hulgas (alla, ette, juurde jne.)¹⁰ ja 10 sõna kaassõnade hulgas (alal, alla, ette jne.)¹¹. kusjuures 5 sõna neist (alla, ette, juurde, järele, mõõda) kuulub korraka kolme sõnaliiki: nii kõrval-, määr- kui ka kaassõnade hulka. On ilmne, et kõrvalsõnu peaks arvuliselt kaugelt rohkem olema, kui neid leiame selles õpikus. Kuid nende ebakindlate piiride tõttu on kontekstis neid väga raske, sageli koguni võimatu määrsõnadest eraldada.

Et enamik nn. kõrvalsõnu on tegelikult määrsõnad, on nende sõnarühmade iseloomustused nimetatud õpikus sisuliselt üsna sarnased. Õpikus öeldakse kõrvalsõna kohta: „Kõrvalsõnad kuuluvad tegusõna juurde, annavad tegusõnale eri tähenduse; nad iseloomustavad lähemalt tegusõnas väljendatud tegevust, märkides selle lõplikkust, laadi vm.”¹² Ja määrsõna iseloomustus:

⁹ G. Laugaste, M. Teder, Eesti keele grammatika VIII klassile, lk. 50, 189—190.

¹⁰ Sealsamas, lk. 184—186.

¹¹ Sealsamas, lk. 187—188.

¹² Sealsamas, lk. 189.

„M ä ä r s õ n a on sõnaliik, mis märgib tegevuse või omaduse laadi, iseloomu või mõnd muud tunnust. Määrsõnad aitavad tegevust või omadust lähemalt piiritleda.”¹³ On keeruline küsimus, liiati veel kooliõpilasele, kuidas nende kahe definitsiooni varal teineteisest eraldada kõrval- ja määrsõnu. Ka õpikus antud lisa-seletused ei tee nende piire selgemaks, mõnel puhul aga muudavad veelgi ebakindlamaks. Nii märgitakse sõnaliike käsitlevas peatükis, et „k õ r v a l s õ n a d , kuuludes t e g u s õ n a d e juurde, annavad tegusõnale eri tähenduse”,¹⁴ kuid teisel, kõrvalsõna käsitluses, öeldakse, et „tegu sõna koos kõrvalsõnaga moodustab s a g e l i (sõrendus minult. — V L.) täiesti uut mõistet kandva ühendverbi”¹⁵ Kumba neist seletustest uskuda? Esimesel puhul väidetakse, et tegusõnade juurde kuuluvad kõrvalsõnad annavad tegusõnale eri tähenduse, teisel puhul aga kinnitatakse, et seda tuleb ette sageli, niisiis mitte alati. Või seisab küsimus selles, et esimesel puhul räägitakse tegusõna eri t ä h e n d u s e s t, teisel puhul aga ühendverbi uuest m õ i s t e s t?

Niisiis näeme, et lisaks sõnade liigitamise teise põhinõude (vt. eespool, 2. peatükk) väärale rakendamisele on nn. kõrvalsõnade eristamisel segi aetud ka sõnavaralised ja grammatilised küsimused, s. o. vääralt on rakendatud ka sõnavara liigitamise viiendat põhinõuet. Nimelt K. Kure neljast printsiibist esimene, mis käsitleb mitme sõna ühendamisel uue sõnavaralise tähenduse esiletoomist, kuulub täielikult sõnavaraliste küsimuste valdkonda. K. Kure ja teised meie kooliõpikute autorid aga loevad nn. kõrvalsõna ja verbi ühendust grammatiliseks küsimuseks (vastasel korral ei kuuluks kõrvalsõna abisõnade hulka)

Nn. kõrvalsõna ja verbi ühendust ei saa kuidagi lugeda grammatiliseks küsimuseks analoogiliselt kaassõna ja nimisõna ühendusele. Näit. sõnaühendis l ä b i m e t s a m i n e m a kaassõna l ä b i näitab üksnes nimisõna m e t s grammatilist suhet teise sõnaga (verbiga m i n e m a). K. Kure poolt kõrvalsõnaks peetud määrsõnad aga ei viita mingisugusele sõnadevahelisele grammatilisele suhtele, vaid olenedes laiendsõnana oma põhisõnast (kõige sagedamini verbist), moodustavad koos viimasega püsiva sõnaühendi, milles tuleb esile ka uus leksikaalne tähendus. Nii näit. määrsõna üles ei näita sõnaühendis üles a j a m a verbi a j a m a grammatilist suhet mõne teise sõnaga, vaid ta toob koos selle verbiga analüütilisel teel esile uue leksikaalse tähenduse (äratama). Et määrsõna üles ei vasta seejuures omaette küsimusele, on endastmõistetav, sest oma leksikaalse tähenduse poolest on see sõnaühend üks tervik. Tähenduslikult ühe tervikuna esi-neva sõnaühendi kohta saab aga vaid üheainsa küsimuse esitada. Nii näit. ka lause T a o s k a b e e s t i k e e l t analüüsimisel

¹³ G. Laugaste, M. Teder, Eesti keele grammatika VIII klassile, lk. 184.

¹⁴ Sealsamas, lk. 50.

¹⁵ Sealsamas, lk. 189.

esitatakse küsimus (o s k a n) mida? ja vastatakse — (o s k a n) eesti keelt, mitte aga — (o s k a n) keelt.

Niisiis pole mingisugust keeleteaduslikku alust K. Kure kinnitusel tema ülalnimetatud kirjutuses, et kõrvalsõnu „võiks võrrelda ees- ja tagasõnadega nimisõna juures”

Ka määrsõnade seda rühma, mis annab lausele või selle üksikule osale mitmesuguseid eri varjundeid, nagu näit. k a, e i, k i n d l a s t i j n e., ja mida K. Kure oma kirjutuses loeb samuti erilaadseks abisõnade hulka kuuluvaks sõnaliigiks, ei saa eraldada määrsõnast. Praegustes õpikutes on ka need sõnad eraldatud eri sõnaliigiks, millele on nimetuseks antud k i l d s õ n a.¹⁶ Ka sellest sõnarühmast on esitatud õpikus vaid paarkümmend sõna. Pole toodud kildsõna alaliigitust. Kohane pole ka sellele sõnarühmale antud nimetus. Mis sõnakillud on näiteks loodetavasti, kuuldavasti, arvatavasti, igatahes jne.?

Kildsõna on loodud määrsõnade modaalseste lisatähenduste baasil, samuti nende määrsõnade arvel, millel modaalne tähendus on saanud põhitähenduseks. Nii kirjutatakse samas keskkooli VIII klassi õpikus: „Kildsõnad väljendavad rõhutamist ja aitavad mõnd sõna või lauseosa esile tõsta või nende mõtet varjundada. Nii võivad kildsõnad jah, küll, ju, muidugi, éi, mitte, kas, eks, ega, vist, küllap, küllap vist, vaevalt, isegi, ometi, igatahes, ka, õieti, kui jt. väljendada jaatust, eitust, küsimust, oletust, kahtlust, kinnitust, rõhutamist, hüüdu jm.”¹⁷

Modaalsust eesti keeles on veel vähe uuritud. Nii selle väljendamise sisulised kui ka vormilised üksikasjad on veel välja selgitamata. Seepärast pole ka imestada, et samal ajal, kui keskkooli VIII klassi eesti keele õpik esitab modaalses tähenduses esinevad määrsõnad eri sõnaliigina, käsitleb X klassile määratud sõnavaraõpetus neidsamu sõnu endiselt määrsõnadena. Nii kirjutatakse selles õpikus peatükis „Määrsõnaliited”: „Ehkki lt esineb samas funktsioonis kui - sti, võib nende puhul mõnikord teha tähenduslikku vahet. Vrd. näit. loeb kuuldavalt — kuuldavasti ta saabub; puudutas kergelt — puruneb kergesti; kõndis kindlalt — tuleb kindlasti.”¹⁸ Järelikult VIII klassi õpilane nimetab nüüd näit. sõna kindlalt määrsõnaks ja sõna kindlasti kildsõnaks, X klassi õpilane aga nimetab mõlemaid määrsõnaks.

Mida kujutab endast modaalsus? Kas mõnelele määr- ja tegusõnadele iseloomulikud modaalsed lisa- ja põhitähendused on erilaadsed tegelikkuse leksikaalsed üldistused või on nad puhtgrammatilised tähendused, nagu tuleb järeldada praeguste kooli-grammatikate käsitlusest?

¹⁶ G. Laugaste, M. Teder, Eesti keele grammatika VIII klassile, lk. 50 ja 193—194.

¹⁷ Sealsamas, lk. 193.

¹⁸ E. Riikoja, Eesti keele grammatika X klassile, Tallinn 1955⁴, lk. 30.

Modaalsus on kõneleja suhtumine tema poolt avaldatud mõtte-avaldusse. Kõneleja võib tegelikkuse nähtustes kahelda, võib neid pidada tõenäolisteks, kohustuslikeks kellelegi jne. Kõike seda toob esile lause modaalsus. Vormiliselt avaldub modaalsus kõigepealt lause intonatsioonis, kuid modaalsust võib esile tuua ka morfoloogiliselt (kõneviiside abil), süntaktiliselt (sõnajärje abil) ja leksi-kaalselt (modaalses tähenduses tarvitatud verbide ja määrsõnade abil). Sõnade modaalsed tähendused pole niisiis puhtgrammatilised tähendused (vrd. kaas- ja sidesõnu), kuigi nendega on mõnikord vähemas või suuremas ulatuses seotud ka grammatilised üldistused. Modaalne tähendus on tavalise leksikaalse tähenduse kasutamine tegelikkusse subjektiivse suhtumise esiletoomiseks (ärgu vahetatagu ära mõisteid suhtumine ja grammatiline suhe!). Seejuures nii real verbidel (tunduma, võima jne.) kui ka teatud hulgal määrsõnadel (ei, isegi jne.) on modaalne tähendus saanud põhiliseks. See ei tähenda aga sugugi, et nad seeläbi ka abisõnadeks on muutunud.

Kui K. Kure ja tema järel ka VIII klassi õpiku autorid kinnitavad, et „kildsõna ei vasta mingile küsimusele ega saa olla iseseisvaks lauseliikmeks”¹⁹, siis nad eksivad. On tõsi, et modaalses tähenduses tarvitatud sõnadele, mis toovad esile kõneleja subjektiivset suhtumist reaalsesse tegelikkusse, ei saa küsimust esitada. Kuid see asjaolu ei takista neid sugugi olemast iseseisvaks lauseliikmeiks. Toome selle kinnituseks katkendi A. H. Tammsaare romaanist „Põrgupõhja uus Vanapagan”²⁰:

„Antsul on vist jälle uued tuurid,” arvas Juula.

„Küllap vist,” ütles Jürka. „Tahab meid vanale kohale tagasi küütida.”

„Kas meid!”

„Keda siis?”

„Küllap näis.”

„Küllap jah.”

Kui modaalses tähenduses tarvitatud sõnad ei saaks olla lauseliikmeks, kuidas on siis nende varal võimalik saavutada vastaskõnelejaga kontakti? Ometi siin väljendid „Küllap vist”, „Küllap näis” ja „Küllap jah” on koguni iseseisvad laused. Nende abil kõnelejad mõistavad üksteist. Kuid mõista vastaskõneleja kõnet tähendab, et tema lausetes on leksikaalne sisu, mõte. Leksikaalne sisu aga on vaid iseseisvail sõnadel, mitte abisõnadel. Ei saa ju üksnes abisõnade varal, näit. sõnade ning ehk jne. abil, vastaskõnelejaga kontakti saavutada. Järelikult on keeleteaduslikult ebaõige käsitleda modaalseid määrsõnu nn. kildsõnadena abisõnade hulgas. Modaalses tähenduses tarvitatud määrsõnad on iseseisvad

¹⁹ G. Laugaste, M. Teder. Eesti keele grammatika VIII klassile, lk. 193.

²⁰ A. H. Tammsaare. Põrgupõhja uus Vanapagan, Tallinn 1946, lk. 183.

sõnad ja nende paigutamine abisõnade hulka tähendab iseseisvate sõnade ja abisõnade kategooria segiajamist. Liiasi tuleks ju sel puhul abisõnade hulka viia ka modaalse tähendusega verbid (tunduma, võima, näima jt.).

Varem on seda liiki mäarsõnu (modaalseid mäarsõnu) ulatuslikumalt käsitlenud prof. J. V. Veski oma kirjutuses „Sõnade rõhutamisest lauses”²¹ Ta nimetab neid rõhkadverbiaalideks, vaadelles neid kui lause koostisosi, s. o. kui lauseliikmeid. Seejuures on oluline märkida, et nende nimetuses on kasutatud sõna adverbiaal (määrus), kusjuures eeskomponent rõhk viitab vastava sõna süntaktilisele erifunktsioonile. Niisiis ka J. V. Veski loeb mäarsõnu nende modaalseste tähenduste puhul ikkagi iseseisvaks sõnadeks, sest abisõnadena ei saaks neid lauseliikme funktsiooni seada.

*

Eesti keele uurimisel tuleks julgemini toetuda meie traditsioonilistele, juba aastasade jooksul väljakujunenud keeleteaduslikele arusaamadale. Näiteks sõnade liigitamise põhilised alused on välja kujunenud juba paar tuhat aastat tagasi. Nende vanadus aga ei räägi nende kahjuks, vaid kasuks.

Eesti keele sõnaliikide, eriti nende alaliigitusliku jaotuse tundmaõppimine nõuab veel palju asjatundlikku uurimistööd. Seejuures tuleb silmas pidada, et koolidele määratud õpiku is võib muudatusi teha alles siis, kui teaduslik uurimistöö on näidanud, et traditsioonilist käsitlust on tõesti vaja revideerida. Kõik diskussioonilised arvamused ja eksperimendid tuleb aga normatiivsest õpikust eemal hoida.

Ainus mõistlik tee praegu eesti keele sõnaliikide süsteemi käsitles valitseva segaduse kaotamiseks on taastada kooligrammatikates meie traditsiooniline ja praktikas oma eluõigust tõestanud 9-liikmeline sõnaliikide süsteem: nimisõna, omadussõna, arvsõna, asesõna, tegusõna (verb), määr sõna, kaassõna, sidesõna ja hüüdsõna.

²¹ J. V. Veski, Sõnade rõhutamisest lauses. „Eesti Keel” nr. 7—8, 1940, lk. 206—211.

К ВОПРОСУ О ЧАСТЯХ РЕЧИ В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ

В. Лехари

Кружок эстонского языка

Руководитель: доц. А. Каск

Резюме

1. В первой части работы излагаются основные общие принципы выделения частей речи. Их три: морфологический, синтаксический и семантический принципы. В работе указывается, что соблюдение всех вышеуказанных принципов одинаково важно, поскольку части речи представляют собою одновременно и лексическую с грамматическую категорию.

2. Во второй и третьей частях излагаются основные требования, которые следует соблюдать при выделении частей речи. При этом указывается на характерные ошибки, допускаемые грамматиками эстонского языка при рассмотрении частей речи.

3. В четвертой и пятой частях дается более подробный анализ выделения частей речи в современных школьных грамматиках эстонского языка. Наши новые учебники грамматики кроме общепризнанных девяти частей речи выделяют еще две новые части речи — *kõrvalsõna* и *kildsõna* (частицы). В работе показывается, что эти новые части речи выделены необоснованно. Например, при выделении *kõrvalsõna* смешиваются вопросы грамматики и лексики. А при выделении *kildsõna* (частицы) принимается во внимание лишь модальное значение слов.

В конце статьи на основе анализа делается вывод, что наши грамматики должны вернуться к традиционному делению на девять частей речи.

MÕNEDEST VEPSA KEELE DERIVATSIOONISUFIKSEIST

P. Kokla

Eesti keele ring

Juhendaja prof. P. Ariste

Rikkalikud derivatsioonivõimalused tänapäeva läänemeresoome keeltes on tekkinud ja arenenud paljude aastatuhandete kestel. Enamik derivatsioonisufikseid on tekkelt samad, samuti on rohkesti sääraseid funktsioone, mis pärinevad juba läänemeresoome aluskeelest. Peale selle on iseseisvate läänemeresoome keelte olemasolu kestel arenenud eri keeltes uusi derivatsioonivõimalusi, mis on omased ainult ühele või mõnele sugulaskeelele.

Vaatleme nüüd mõningaid vepsa sufikseid, mida ei leidu teistes läänemeresoome keeltes või mille kasutamises esineb erinevusi võrreldes teiste läänemeresoome keeltega.

Vepsa sufiksil *-hk* on otsene vaste ersa-mordva keeles, kus komparatiiv-käände lõpp on *-ška*: *модашка* 'nagu maa, maa-sarnane' *пандошка* 'nagu mägi'. Läänemeresoome keeltes *h* põlvneb *š*-st. Läänemeresoome aluskeeles on sufiksile *-hka* liitunud veel deminutiivne sufiks *-i*. Edasine foneetiline arenemine on olnud **-hkai* > **hkoi* > *hko* (praegune soome kuju) Vepsa keeles on *hko* > *hk*. Sufiks *-hk* annab adjektiividele moderatiivse tähenduse. Vepsa keele iseärasuseks on see, et *-hk* liitub eelistatult just komparatiivile: J *hubembahk* 'natuke halvem' (*huba* 'halb', komp. *hubemb*)¹; J *jügedembahk* 'natuke raskem'; *levedembahk* 'natuke laiem' LVHA; *korftembahk* 'natuke kõrgem'; *norgembahk* 'natuke noorem' Ei tule siiski arvata, et *-hk* positiivis ei esinegi (tõsi küll, harvemini kui komparatiivis) *norehk* (*noretah*) 'noorevõitu' (vrd. soome *nuorehko*); V *kuivahk*, mitmus *kuivahkod* 'kuivavõitu'; *peñehk* 'väikesevõitu' VKG 21 (vrd. soome *pienehkö*); *kovahk* 'kõvavõitu' VKG 21; *lebedahk* 'laiavõitu' VKG 21.

¹ Kui näite juures on ainult kohanime lühend, allikale, kust vastav näide võetud, pole aga viidatud, siis on see pärit autori kirjanekuist vepslaste juures.

Sufiks *-koz* esineb ainult vepsa keeles. See on analoogiamoodustis sufiksist *-hk* sufiksi *-kaz* mõjul. Tähenduski on sama, mis *hk*-adjektiividel. L. Kettunen seletab sufiksi *-koz* tekkimist lähtudes sellest, et *hk*-adjektiividel on sõna lõpul toimunud metatees (nimelt positiivis) *hk* > *kh*. *kh*-lõpuliste adjektiivide genitiiv on *-khon*, *kaz*-adjektiivide genitiivi lõpp aga *-khan* (vpsL). Genitiivide teatava sarnasuse tõttu muutus ka *kh*-sõnade nominatiiv: *h* kadus ja türevokaalile *o* liitus z.² Nominatiiv *kovakh* (*kovahk*, vrd. soome *kovahko* 'kõvavõitu'), *märgakh* oleks ka raskesti hääldatav. Kuigi selline sõnalõpuline metatees on hüpotees, võiks ta siiski olla usutav, seda enam, et kesk-vepsas, kus *-hk* on positiivis säilinud, ei kohta me ka *koz*-sufiksilisi adjektiive. Igal juhul on ilmne, et sufiks *-koz* on tekkinud sufiksi *-kaz* ja *o*-tüveliste *hk*-adjektiivide baasil: gen. *kalakhan*, *kovakhon*; nom. *kalakaz* 'kalarikas' siit ka *kovakoz* 'kõvavõitu' *-koz* annab adjektiivile moderatiivse tähenduse: *aigakoz* : *aigakohon* 'natuke varane' LVHA; *tšomakoz* 'ilusavõitu' LVHA (< *tšoma*); *ahthakoz* 'kitsavõitu' LVHA (< *ahtaz* : *ahthan*); *hobedakoz* 'pehmevõitu' (< *hobed* : *hobedan*). Nagu näeme, liitub *-koz* genitiivis vokaaltüvele.

-šine. See on üks nooremaid sufikseid vepsa keeles. Huvitav on ta just seetõttu, et teistes läänemeresoome keeltes teda ei leidu. Liitsufiks on tekkinud sel teel, et *-s-+ -ine*, kus *s* on pärit inessiivi lõpust *-s* < *-*ssa*, *-*ssä* < *-*sna*, *-*snä*.³

-ine on tuntud ürgne läänemeresoome sufiks, esineb ka kauge- mais sugulaskeelis, näit. ersa-mordva keeles. Võrreldagu siin sufikseid *-hiine* (soome *-hinen*), *-liine* (soome *-llinen*), *-naine* (soome *-nainen*, *-näinen*), mis koosnevad samuti käändelõpust ja sufiksist *-inen*. Toodagu mõned näited kõnesoleva vepsa sufiksi kohta. Kõigepealt on adjektiive, mis näitavad ainet, millest miski on tehtud: V *ol'gešine katuz* 'õlgkatus' (< *ol'g*) V *lišašine* 'lihast' (< *liša*) Põhja-vepsas ja lõuna-vepsas esineb *-šine*: K *sašišine prihäine* 'savist poisike' NÄKM 178; *heinašine händäine* 'heinast sabake' NVM (< *hein*). Teiseks on adjektiive, mis näitavad, millega miski on koos või määrdunud: K *šeresine lava* 'verine põrand' NÄKM 167 (< *šeri*). K *voišine pähut* 'võine peake' NÄKM 186 (< *voi*).

-žom. Selle sufiksi päritolu ja areng pole siiani täielikult selgitatud. Tunkelo järgi võiks ta lähtuda vormidest *heinisema*, *küsisema*⁴, *marjaisema*. Sõna esimese osa moodustab adjektiivi tüvi **kūsinen* : *kūsisen* (siit **kūsisen-*), **marjainen* : **marjaisen* (siit *marjaisen-*), millele liitus sõna *mā*. Täenduslikult põhjendub see seletus hästi, sest algselt on *mā* liitunudki ainult sellistele tüve-

² E. Tunkelo, Õpetatud Eesti Seltsi Toimetised XXX, lk. 750 jj.

³ E. Tunkelo, Sealsamas.

⁴ E. A. Tunkelo, VKÄ 234.

dele, mis on tähenduslikult ühendatavad maaga (marjamaa, heinamaa). Alles hiljem, kui mitmesuguste kadude ja muutuste tagajärjel oli tüve *s*-st ja lõpuvokaalist ning sõna *mā m*-st kujunenud uus sufiks *-žom*, liitus ta ka teistele, maaga ühendamatuid mõisteid väljendavaile sõnadele, näiteks *noř + žom > nořžom* 'noorsugu' VKÄ 233. Sufiksi *-žom* abil tuleb vepsa keeles rohkesti kollektiivnoomeneid: K *kaumžom ~ kouvžom* 'kalmistu' VKÄ 233 (< *kaum*); K *kūššom* VKÄ 233; Sm *kuššom* VKÄ 233 'kuusik'; J *koivžom*, Nm *koizom* 'kaasik' (< *koiv*); põhja-vepsa *hapšom* 'haavik' (< *hab*); põhja-vepsa *l'epšom* 'lepik' (< *l'ep*); marjažom VVV. V *mar'žom* 'marjamaa' (< *marj ~ mar'*); V *babarmžom* 'vaarikamaa'; J *maňzigžom* 'maasikamaa' (< *maňzig*); J *muštigžom* 'mustikamaa' (< *muštik*). Enamikul neist sõnadest on sünonüümid sufiksiga *-išť* (*koivışť* 'kaasik') ja paljudel ka sufiksiga *-(i)k* (*babarmik* 'vaarikamaa').

Sufiks *-tab* on päritolult passiivi oleviku partitsiip. Läänemeresoome aluskeeles tuleb lähtuda vormidest *-ttapa*, *-ttäpä* : *-ttaþa*, *-ttäþä* (*-tt* < *-kt*): **andęttapa* soome *annettava*, eesti *antav* (on toimunud üldistus nõrga astme kasuks): *kirjoittettaþa* > soome *kirjoitettava*, eesti *kirjutatav*. Vepsa keeles tuleb siin lähtuda ainult klusiililisest vormist *-ttapa*, *-ttäpä* > *-tab* (*-tāb*), sest vepsa keeles me ei leia jälgi sufiksilisest astmevaheldusest. Liitudes adjektiividele annab sufiks *-tab* neile moderatiivse tähenduse: V *noretab* 'noorevõitu' (< *noř*); V *šivętab* 'sügavavõitu' (< *šivę*); *kāredatab* VKG 21 'ägedavõitu' (< *kāred*); *mustatab* VKG 21 'mustavõitu' (< *must*)

-ęz, *-ez*. *z*-element ulatub permi keelteneni. Algselt on ta tuletanud deminutiive. Tema vanem kuju on *-ks*, mis tuleb tänapäevalgi nähtavale soome keeles ja eesti murretes (soome *kannus* : *kannuksen*, eesti murd. *kannus* : *kannukse*). Paljud ersa-mordva *ks*-noomenid, mis väljendavad kuulumist millegi juurde, on tuletunud täiesti analoogiliselt läänemeresoome sõnadega, näiteks läänemere **sormus* : **sormuksen* (< **sormi* **sormęn* 'sõrm' + sufiks), ersa-mordva *кедькк* 'käevõru' (*кедь* 'käsi') Sufiks on ühendatav translatiivi lõpuga, olles kujunenud järgmiselt: **ksa*, **ksä* > **kse*, **kse* > *-ksi* > *-ks* > *-s* > *-z*. Vepsa keeles esineb *z*-element ka sufiksiga *-uz* ja *-iž*. Vokaali *ę ~ e* küsimus pole tänini üksikasjaliselt selgitatud. Võib oletada, et siin on tegemist vokaali redutseerumisega, mis vepsa keeles on kaunis levinud nähtus (*a*, *ä*, *u*, *ü* > *ę* *ę ~ e*). Sufiksiga *-uz* ja *-ęz* *-ez* sugulust rõhutab ka nende tähendusfunktsiooni sarnasus — mõlemate üheks funktsiooniks on tuletada tegevust väljendavaid substantiive: J *kirjuteęz* 'kirjutamine' (< *kirjutan*), vrd. *uz*-sufiksiga *openduz* 'õppimine' jt.; *kuibateęz* 'kuivatamine' VVV (< *kuivatan*). Sufiks *-ęz* *-ez* tuletab ka abst-

raktnoomeneid: J *hajotež* 'kaotus' (< *hajotan*); S *abutež* 'abi', kuid ka 'aitamine' (< *abutan*) Konkreetseid esemeid väljendavad substantiivid on Pd *lāmbit'ez* 'küte' (< *lāmbitan*); V *sārahtež* 'peerg'

-tež, -tez. Antud sufiks on tekkinud analoogiliselt sufiksiga *-tiž* — *t* on verbi tüvest sufiksisse üldistunud. Selliste sõnade eeskujul, kus verbi tüves on juba *-t-* (*magut-tiž* 'loomade jahujook' verbist *maguta-da* 'jahujooki segada' LVHA) kandus ta ka nendest verbidest tuletunud substantiividesse, kus *-t-* puudus (*rahno-tiž* 'lõigatud põld' verbist *rahn-da*: *rahno-n* 'vilja lõigata').

-maz. Sufiks koosneb elementidest *-ma, -mä + -s*. *-ma, -mä* on sama, mis rühmas *jom* 'jook' (< *jōma*). Sufiks *-maz* pole siiski kuigi produktiivne sufiks: *katkōmaz* 'katkenud koht' LVHA (< *katkōḏa* 'katki murda'); *t'ervōmaz* 'tõrvaga läbiimbunud koht okaspuus' LVHA (< *t'ervdan* 'tõrvan').

-oz. See sufiks koosneb elementidest: *-o- + -z*. *o* on nähtavasti sama, mis *o*-liide sellistes sõnades, nagu vepsa *jauho* (< tüvi **jauha- + -i*), soome *halko* (murd. *halka- + -i*). *-z* on sama element, mis esineb sufiksides *-kez, -iž, -ez*. Sufiks *-oz* ei ole vepsa keeles kuigi produktiivne. Esitatagu tema kohta näiteid: *keitoz* (: *keitosen*) 'supp' LVHA (< *keitta*: *keitan* 'keeta') vrd. soome *keitos* 'supp'; *kasardoz* 'laasitav koht metsas' LVHA (< *kasarta kasar-dan* 'võsa raiuda'); *huigutos* 'hüüd, hüüe' ANT 85.

Järgnevalt vaatleme mõningaid verbaalsufikseid.

Sufiks *-škand-* esineb läänemeresoome keeltest ainult vepsa keeles ja karjala keele lüüdi murdes, kus on tugev vepsa substraat. On võimalik, et vepsa sufiksil on otsene vaste mordva keeltes kujul *-skad(ə), -skəd(ə)*, millel on samuti inhoatiivne tähendus nagu vastaval sufiksil vepsa keeleski: ersa-mordva *веляськадомс* 'pöörlema hakkama' (*велямс* 'pöörlema').⁵ Teiselt poolt on oletatud ka sugulust lapi sufiksiga *-išgoattet*, mis moodustab samuti inhoatiivseid verbe: *darbašišgoattet* 'vajama hakkama' (< *darbašet* 'vajama').⁶ Vepsa keeles võib sufiks *-škand-* liituda igale verbile, olles seega õieti vorme tuletav sufiks. Tavaliseks funktsiooniks on inhoatiivsuse märkimine: Š *ot't' i sidei koivhu i l'öškañž* 'võttis ja sidus kase külge ja hakkas lööma (peksma)' NÄKM 22 (< *l'öda*); Š *i el'äškañž akañke mužik se* 'ja hakkas naisega elama see mees' NÄKM 22 (< *el'äda*); Š *noid d'esl'i noidižšeskandob* 'kui nõid nõiduma hakkab' NÄKM 39 (< *noidižšeb*); V *hi šilai mol'iškañžihoiš* 'nad hakkasid siis paluma' (< *mol'imoi* 'palun'); *hernuškata* 'aevastama hakata' (< *hernuda*); *kadoškata* 'kaduma hakata' (< *kadoda*); põhja-vepsa *d'oškañž* 'hakkas jooma' (< *joda*).

⁵ V. Hallap, Verbaaltuletussufiksids mordva keeltes, Tallinn, 1955, lk. 487. (Kandidaadiväitekirj.)

⁶ P. Hunfalvy, A lapp nyelv, Nyelvtudományi közlemények V, lk. 404.

Sufiksi *-škand-* teiseks, sekundaarseks funktsiooniks on tuleviku väljendamine: Š *i sogenob, ei nägiškande ni mida enamba* 'ja jääb pimedaks, ei näe (tulevikus) midagi enam' NÄKM 19 (< *nähta* : *nägen*); V *mi şindei en şetaşkakoi, en sobitaşkakoi, en kenğitaşkakoi* 'me ei sööda sind, ei riieta, ei anna jalatseid' (< *şetta* : *şetan*, *'sobitada, kenğitada*); L *i šöd ei enamb ei tusttuşkande* 'ja sööd ja enam ei igatse' NÄKM 439 (< *tusttuda*).

-zu-. See on sufiks, mida ei leidu üheski teises läänemeresoome keeles. Et *-du-* ja *-zu-* kõrval esineb samas, refleksiivses tähenduses ka *nu-* ning et *nda-* verbidest on refleksiiv sufiksiga *-nu-*, siis oletab L. Kettunen, et *sta-*, *išta-* verbidest oleks see sufiksiga *-zu-*. Niisiis verbi paariga *süvendada* — *süvenuda* analoogiliselt ka *käbištada* — *käbizuda* ('punaseks värvida — punaseks muutuda').⁷ Seda tüüpi sõnadest oleks *-zu-* abstrahbeerunud mujalegi. Selline oletus on siiski kunstlik ja Kettunen toob selle tõestuseks ainult ühe sõnapaari. Ilmselt on tegemist sama sufiksilise elemendiga, mis esineb ka ersa-mordva keeles *пеленьязмс* 'pilvinema' (*пель* 'pilv') jt. Vepsa keeles on *z-*le liitunud refleksviine sufiks *-u-* (*z* esineb ka transitiivide sufiksi *-zoita-* komponendina jt. sufiksites). *zu-*sufiksliste verbide tähendus on enamasti refleksiivselt translatiivne: *pimizuda* 'pimeneda' LVHA (< *pimed*); *kovęrzuda* 'köverduda' LVHA (< *kovęr*): *kovizuda* 'köveneda' LVHA (< *kova*); *vągizuda* 'tugevneda' LVHA (< *vągi* 'jõud'); V *humalzuda* 'purju jääda' (< *humal* 'humal'), vrd. soome *humaltua*; *lahozuda* 'pehkida' (< *laho* 'mäda', esineb ka *lahoduda*); J *kivizuda* 'kivistuda' (< *kivi*), K *el'ąbzuda* 'ellu ärgata, elustuda' NÄKM 169 (on moodustunud täpselt nagu eesti keeles *elavneda* — partitsiip *el'ąb* + refleksiivne sufiks *-zu-*; soome keeles on refleksiivne sufiks liitunud otse verbi konsonanttüvele *elpyä*).

Deverbaalseid verbe, kus esineb liide *-zu-*, on näiteks *virizuda* 'süttida' LVHA (< *viritada* 'süüdata'); *avązuda* 'avaneda' LVHA (< *avąta* 'avada'); *puzęrzuda* 'surutud olla' LVHA (vrd. soome *pusertua* — sama tähendus); *nojazuda* 'najatada, tugineda' LVHA (vrd. soome *nojautua*); *rebizuda* 'rebeneda' LVHA (< *rebitada* 'rebida').

-nzdu- Siin on võimalik kolme sufiksi kontaminatsioon: *-nu-* (või *-ne-*) + *-zu-* + *-du-*. Vrd. ersa-mordva *виевъязмс* 'tugevnema' (*виу* 'jõud'), *кевъвъязмс* 'kivistuma' (*кев* 'kivi')⁸ Teistes läänemeresoome keeltes sufiks *-nzdu-* ei leidu. Ta tuleb nagu eelminegi sufiks refleksiivseid verbe: Š *kivenzdzuda* 'kivistuda'; Š *kovinzdub* 'köveneb'.

Vepsa verbaalsufiksitate hulgas leiame rohkesti liitsufikseid. Selliseid sufikseid on järgmised.

⁷ L. Kettunen, LVHA I 66.

⁸ М. Е. Евсеев, Основы мордовской грамматики, Москва, 1928, стр. 188.

-*zuhta*-. See sufiks esineb vaid üksikuis verbides ning ta märgib lühiajalisust: *l'ebāzuhtta* (: *l'ebāzuhtan*) 'natuke puhata' LVHA (< *l'ebāsta* : *l'ebāzun* < *l'ebo* ~ *l'ebu* 'puhkus'); T *tarbiš*, *bašib*, *nügüd jo l'ebāzuhtta* 'on vaja, ütleb (räägib), nüüd juba natuke puhata' NEV 51.

-*stuhta*-. Komponendid: -*stu*- + -*hta*-. Esineb harva: *humāstuhta* 'natuke purju jääda' LVHA (< *humāstuda*).

-*htoita*-. Antud sufiksis on liitunud momentaanne -*hta*- + kausatiivne -(i)*ta*-. Nagu sufiksi komponendidki näitavad, tuletab ta momentaanseid kausatiive (mõnikord võib kausatiivne tähendus ka puududa) J *kolahtoitta* (: *kolahtoitan*) 'koputada', lõuna-vepsa *kolahtōtta* 'kolahtada lasta' (vrd. soome *kolahduttaa*) LVHA; L *jauhōn da tuhkan sil'mil'e tuhahtoit'* 'jahu ja tuhka silmile paiskas' NÄKM 416; V *miña nahkan räzahtoitan* 'ma rebin naha maha'; *hurahtōtta* 'vurahtada lasta' LVHA; *robahtōtta* 'korruga robiseda lasta' LVHA (< *robahtada*).

Nagu eespool toodust näeme, on vepsa keeles sufikseid, mis pälvivad mitmes suhtes tähelepanu ning osutavad vepsa keele tihedatele sidemetele volga keeltega, mis on kestnud võib-olla kauemgi kui teistel läänemeresoome keeltel.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. A. Ahlqvist, Anteckningar i Nord-Tschudiskan, Helsingfors 1856.
2. V. Hallap, Verbaaltuletussufiksids mordva keeltes, Tallinn 1955 (kandidaadväitekirj TRÜ soome-ugri keelte kateedris).
3. P. Hunfalvy, A lapp nyelv, Nyelvtudományi közlemények k. 5, Budapest 1866.
4. M. M. Härmäläinen — F. A. Andrejev, Vepsa-venähine vajehnik, Moskva-Leningrad 1936.
5. M. M. Härmäläinen — F. A. Andrejev, Vepskijan kelen grammatik, Leningrad 1934.
6. M. E. Евсеевъ, Основы мордовской грамматики, Москва 1928.
7. L. Kettunen, Lõuna-vepsa häälik-ajalugu, Tartu 1922.
8. L. Kettunen, Näytteitä etelä-vepsästä, Helsinki 1920.
9. L. Kettunen — P. Siro, Näytteitä vepsän murteista, Helsinki 1935.
10. M. M. Коляденков — Н. Ф. Цыганов, Эрзанско-русский словарь, Москва 1949.
11. E. N. Setälä — J. H. Kala, Näytteitä äänis- ja keski-vepsän murteista, Helsinki 1951.
12. E. A. Tunkelo, Vatjan kielen äännehistoria, Helsinki 1946.
13. Opetatud Eesti Seltsi Toimetised XXX, Tartu 1938.

LÜHENDID

ANT	— A. Ahlqvist, Anteckningar i Nord-Tschudiskan, Helsingfors 1856	LVHA	— L. Kettunen, Lõuna-Vepsa häälik-ajalugu, Tartu 1922
J	— Järved (küлакond)	NEV	— L. Kettunen, Näytteitä etelä-vepsästä, Helsinki 1920
K	— Kaskez (küлакond)		
L	— Ladv (küлакond)		

Nm	— Nemža (külakond)	VKA	— E. A. Tunkelo, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki 1946
NVM	— L. Kettunen — P. Siro, Näytteitä vepsän murteista, Helsinki 1935	VVV	— M. M. Härmäläinen — F. A. Andrejev, Vepsävenähine vajehnik, Moskva-Leningrad 1936
NÄKM	— E. N. Setälä — J. H. Kala, Näytteitä äänis- ja keski-vepsän murteis- ta, Helsinki 1951	ЭРС	— М. М. Коляденков, Н. Ф. Цыганов, Эрзанско-русский словарь, Москва 1949
Š	— Šoutjärv (rajoonikeskus)		
T	— Tsaigil		
V	— Vilhal (rajoonikeskus)		
VKG	— M. M. Härmäläinen — F. A. Andrejev, Vepski-
jan kelen grammatik,
Leningrad 1934		

НЕКОТОРЫЕ СУФФИКСЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В ВЕПССКОМ ЯЗЫКЕ

П. Кокла

Кружок эстонского языка.

Руководитель проф. П. Аристэ

Резюме

Вепсский язык относится к прибалтийско-финским языкам. Довольно хорошо изучены историческая фонетика и синтаксис вепсского языка. Гораздо меньше проанализирована морфология. Автор настоящей статьи приводит некоторые суффиксы словообразования, которые являются типичными для вепсского языка. Примеры, которые приводятся в тексте, собраны, главным образом, автором во время диалектологических экспедиций к вепсам. Проанализированы следующие суффиксы.

Модеративный суффикс *-hk* (<*-*hko*): *huba* 'плохой' *hubemb* 'хуже', *hubembank* 'немного хуже' *kova* 'твердый' *kovahk* 'немного тверже'. Суффикс имеет прямые соответствия в мордовских языках.

Модеративный суффикс *-koz*: *kova* 'твердый' *kovakoz* 'немного твердый'. Суффикс является контаминацией двух суффиксов: *-hko-* + *-kaz*.

Суффикс *-šine*, при помощи которого образуются многие прилагательные: *ol'gešine* 'соломенный' < окончание инессива *-s* (< *-ssa*, *-ssä*) + прибалтийско-финский суффикс *-inen*.

Суффикс *-žom*, при помощи которого образуются многие собирательные существительные: *noř* 'молодой', *nořžom* 'молодежь'. Происхождение суффикса не ясно.

Модеративный суффикс *-tab* (<*-*ttapa*, *-*ttäpä*) (*must* 'черный' *mustatab* 'черноватый') был первоначально окончанием причастия страдательного залога.

В суффиксе *-ez -ez* (*kirjutez* 'писание' *abutez* 'помощь') произошла редукция гласного. Суффикс является тождественным с прибалтийско-финским суффиксом *-us*: *-uksen*. Редукция гласного произошла также в суффиксе *-tez*.

Редкий суффикс *-maz* (*t'erv* 'смола', *t'ervōmaz* 'смолистое место в дереве') происходит от прибалтийско-финского отглагольного суффикса **-ma*, **-mä* и суффикса *-s*. Слияние разных суффиксов является типичным для всех прибалтийско-финских языков.

Суффикс *-oz* (*keitoz*, *kītoz* 'суп') состоит из двух древних суффиксов: деминутивный суффикс *-oi* + *-s*.

При помощи суффикса *-škand-* образуются глаголы, которые обозначают начало действия: *l'öb* 'ударяет' 'бьёт', *l'öškandeb* 'будет бить' *l'öškañž* 'стал бить' Суффикс имеет соответствия в саамском и мордовских языках.

Суффикс образования возвратных глаголов *-zu-* (*käbizuda* 'по-краснеть' 'стать красным' имеет соответствия в мордовских языках. Суффикс *-nzdu-* является контаминацией трёх возвратных суффиксов: *-ne-* + *-zu-* + *-du-*. Этот суффикс также имеет соответствия в мордовских языках.

Вепские суффиксы образования глаголов состоят часто из разных древних прибалтийско-финских суффиксов, как, например, суффиксы *-zuh̥ta-* < *-zu-* + *-hta-*, *-stuhta-* < *-stu-* + *-hta-* *htoita-* < *-htai* + *ta* и т. д.

KUUSALU KAHE RAHVALAULIKU ELS MIKIVERI JA ANN TOOTSELI LAULUREPERTUAARI VÕRDLUS

Hilja Kokamägi

Eesti kirjanduse ja rahvaluule ring.

Juhendaja v.-õp. U. Kolk

Rahvaluule on töötava rahva traditsiooniline vaimne kunstilooming, mis oluliselt tekib ja levib suuliselt ning peegeldab seda keskkonda, milles ta tekib ja levib.

Rahvalooming levib enamasti anonüümselt, sest esialgne autor pole jättnud endast mingit märki ja seetõttu toimivad selle loomingu kasutajad temaga kui enda omaga, andes algselt personaalsele loomingle kollektiivse laadi. Seega on rahvalooming individuaalse ja kollektiivse loomingu ühtsus.

Rahvaluule on pidevas muutumisprotsessis, mis on seotud rahvalauliku kui loova isikuga. Rahvaluulel on küll kontroll ja suunaja kuulajaskonna näol, aga kuulajad ei saa kõik üksikult midagi muuta: muutusi saavad nad sisse tuua koostöös nende laulikutega, kes saavad ühtlasi uue loomingu vastuvõtjaks ja edasikandjaks. Seega osutub traditsioonilise loomingu muutjaks ja kuulajate soovidele ning meeleoludele kohandajaks laulik, kes just siin toobki esile enda kui improvisaatori võimed ja vajutab traditsioonilisele loomingle ühtlasi oma pītseri.

Seni ei ole rahvaluuleteaduses küllalt tähelepanu pööratud laulikule kui autorile. Laulikut on peetud lihtsalt traditsiooniliste, kunagi loodud laulude edasikandjaks ja kordajaks. See vaatekoht pole kooskõlas rahvalaulu tegeliku arenemise käiguga. Kollektiivse traditsioonilise loomingu varieerimine, s. o. muutmine, täiustamine ja kohandamine kollektiivi huvidele ja maitsetele ongi tõstnud rahvaluule kunstiliselt kõrgele tasemele. Selline lihvimisprotsess on kestnud aastakümneid, koguni aastasadu.

Hinnates rahvalaulikute loovat osa ja jälgides rahvaloomingu arenemist teel kunstilisele täiusele, on eriti vajalik uurida laulikuid. Lauliku repertuaari võrdlus vastava kihelkonna ja ka teiste maa-alade traditsiooniga aitab selgitada lauliku isikliku improvisatsiooni osa üldises laulutraditsioonis. Üksikute laulikute võrdlus aga näitab vastavate laulikute isikupärast ilmet.

Käesolev töö ongi katse võrrelda temaatiliselt kaht Kuusalu laulikut: Els Mikiveri ja Ann Tootselit.

Els Mikiverist on kodanliku Eesti päevil üliõpilane L. Senner teinud seminaritöö „„Vana kandle” III osas esineva lauliku Els Mikiveri laulurepertuaari paralleelvärsside analüüs” Selles töös on antud E. Mikiveri kõigi laulude üldarv, üksikvärsside, kahe-, kolmekordsete jne. paralleelvärsside arv ning näidatud, mitmes laulus mitu vastavat värssi või värsirühma esineb. Ann Tootselist on tehtud umbes samasugune ja samaaegne seminaritöö „Laulik Ann Tootseli laulud rahvalaulude kogus „Vana kannel” III” See töö on esitatud tabelite kujul, kus on näidatud „Vana kandle” III osa iga viie laululiigi värsside arv, parallelismita, ühe, kahe jne. paralleelvärsga värsirühmad.

Käesoleva töö materjaliks on kõik „Vana kandle” III osas sisalduvad E. Mikiveri ja A. Tootseli laulud, mis moodustavadki kogu nendelt kirjutatud repertuaari. Töös kasutatavate tüüpide nimetused on võetud „Vana kandle” III osast. Iga laulu nimetuse järel antakse nurkklambrites laulu järjekorranumber „Vana kandle” III osa järgi.

Kuusalu kihelkond¹ oli juba varakult asustatud, kuid ranniku koloniseerimine toimus peamiselt XV ja XVI sajandil. Pärast Põhjasõda rändas hõredasti asustatud Kuusallu rohkesti soomlasi, aga ka eestlasi sisemaalt jt. Seoses 1856. a. talurahvaseaduse kehtestamisega oli ka Kuusalus rahutusi, mida kasutas prohvet Maltsvet (J. Leinberg), kes 1859. a. sinna saadeti. Talumatust mõisaorjusest pääsemiseks tekkis maltsvetlastel mõte Krimmi rännata, mis saigi teoks 1861.—1862. a. 1880-ndail aastail siirdus suur hulk Kuusalu maaproletariaadist ning ka talupidajaist Kaukaasiasse ja Ingerisse. Ingeris ostsid ja jaotasid mõnikümmend perekonda Simititsa mõisa, millest kujunes kõige eeskujulikum eesti asundus Venemaal. Asunduses oli oma kool, harrastati laulu ja muusikat ning võeti osa kodumaa laulupidudest. Eriti hoogsalt tegeldi rahvalaule kogumisega.

Kuusalu randlased pidasid endistel aegadel „jäguehtuid” Nii noored kui vanad kogunesid õhtuti kuhugi peresse, kus jutustati jutte, mõistatati mõistatusi, lauldi ja lõbutseti. Ka talvised võrgukudumise perioodid andsid võimalust laulmiseks ja jutuvestmiseks. Tähtsamaks kooskäimise paigaks noortele oli kiigeplats. Seal kiiguti, lauldi, tantsiti ja mängiti pillilugusid. Lauldi ka koos karjas käies ja ühisel mõisatööl. Eriti tähtsal kohal olid Kuusalus pulmalaulud, mis saatsid keerukat pulmakombestikku.

Els Mikiver (rahvasuus Migivor) sündis 29. sept. 1824. a. Kuusalu kihelkonnas Kiiu-Aabla külas talulapsena. 1846. a. abiellus Els Virve külas Tõnu Mikiveriga. Neil oli neli last. Kui nende täiskasvanud lapsed asusid oma perekondadega Simititsasse, siis läk-

¹ Andmed vt. „Vana kannel” III (H. Tampere).

sid Els ja Tõnu kaasa ning elasid oma vanema poja Jaani talus. Seal lõppes aastal 1900 Els Mikiveri elutee.

Ann Tootsel (kirikukirjades Tootsel) pärines nimekast Krõõnvalkide laulikute soost. Ann sündis 19. okt. 1840. a. Tapurla külas Kadapikul, kus ta isa Jürg Krõõnvalk oli vabadikuks. 1861. a. abiellus Ann sama küla Oja vabadiku Mart Tootseliga. Hiljem rändavad nemadki Simititsasse. Tootselid olid ärksamaid inimesi Kuusalus.

Töölaulud

Töölaule on levinud laialt kogu eesti keelealal, sest töö moodustas meie hoolsate ja töökate esivanemate elu peamise sisu. Töölauludes kajastuvad rahva materiaalsed elutingimused, peamised tööd, töötegemise viisid ja lõpuks ka tööetika.

Karjane ja kari. Mainitud teemal on Mikiveril neli („Karjase põli” [739], „Karjase pühapäev” [741], „Oma ja võõras kari” [622], „Perenaine ootab karja” [629]) ja Tootselil kuus laulu („Karja ülesajamine” [621], „Oma ja võõras kari” [623], „Karja söötmine” [620], „Karjakellad” [628], kaks varianti laulust „Perenaine ootab karja” [630, 631]) Mikiveri lauludes „Karjase põli” ja „Karjase pühapäev” kujutatakse kaasatundvalt karjase rasket elu. Tootseli „Karja ülesajamine” langeb sisult kokku Mikiveri laulu „Oma ja võõras kari” esimese osaga. Huvitav on märkida, et laulutüübis „Perenaine ootab karja” sarnaneb Tootseli esimene variant rohkem Mikiveri kui ta enda teise variandiga. Tootseli variandis näib perenaisel siiski olevat suurem puudus piimast ja võist.

Lüpsilaulud. Tootseli „Lehmalüpsmine” [633] on tüüpiline lüpsilaul.

Põllumehe kiitus.¹ Põllutööd kui kõige kindlamat elatusvahendit ülistatakse Mikiveri lauludes „Püss ei elata” [636] ja „Kured panevad kulda” [646].

Lõikuslaulud. Lõikusest on Mikiveril laul „Lõikuseõlu” [649], milles õhutatakse lõikajaid rutem töötama, et saaks uudseviljast kiiremini õlut ja saia. On tähelepanev lõikuslaulude vähesus.

Kalamees, kalapüük, meremees. Mikiveril on kalapüügist vaid üks laul „Kalapüük” [574], mis on n. ö. raamlaul. Tootseli variandil [575] puudub niisugune algus ja ka lõpus on erinevusi. Meremehe raskest elust räägib Tootseli laul „Meremehe tundmatu saatus” [568].

Nõudepesemine. Antud teemal on Mikiveril laul „Anumate puhtus” [84].

Arstimine. Siia kuulub Tootseli laul „Loomade arstija” [618].

Töökus ja tööetika. Töökusest ja tööetikast on Mikiveril laulud „Suvel palju tööd” [639], „Kured panevad kulda”

[647], mis ei sarnane eespool mainitud samanimelise lauluga, ja „Heinaajal haige” [673]. Esimene laul on hoogne ja optimistlik, kahes järgmises räägitakse laisast, kes suvel ei viitsi töötada, talvel on aga mehine sööma. Tootseli lauludes taunitakse laiskust („Neiud kodu laisad” [676] ja „Rannarahvas laisk” [679]).

Mikiveri laulus „Õhtu ootamine” [666] näeme väsinud orja soovi puhkama heita.

Töölaule on Mikiveril (13) ja Tootselil (12) peaaegu ühepalju, kuid temaatiliselt on siin Mikiver rikkam, käsitledes seitset töölaulude alateemat Tootseli viie kõrval; ainult kolm neist leiduvad mõlemal.² Varieerumine on neil siiski võrdlemisi tugev. Tootseli armsaimaks töölaulude teemaks on kari. Põllutööst pole ta laulnud. Nappi käsitlemist leiab ta lauludes kalapüük, millist teemat vastu ootusi ongi rannarahva juures liiga vähe harrastatud. Selle põhjuseks võiks ehk pidada uskumusi, millega oli seotud kalapüük ja üldse merele minek. Mikiver näib peaaegu võrdselt armastavat karja- ning töökuse ja tööeetika teemat. Tal leiab käsitlemist ka lõikustöö, kuigi mitte täieliku, tavalise lõikuslauluna. Vaatamata oma randlasest päritolule on Mikiver pühendanud paar laulu ka põllumehele. Mikiveri töölauludes on palju optimismi ja usku paremasse ellu, mida võib saavutada korraliku töötamisega. Tootseli töölauludes võib märgata rohkem manitsusi.

Ühiskondlike vahekordade ja orjuse laulud

Raske orjatöö rõhus sajandeid meie esivanemaid ega saanud jätta mõju avaldamata nende laululoomingule. Ühiskondlike vahekordade ja orjuse laulud peegeldavad eri klasside vastuolusid ja on seega ühiskondliku võitluse rõlvaks.

Nekruti ja sõjalauludest võib mainida Mikiveri laulu „Riia rikkumine” [67].

Vaeslapselaulud. Mikiver räägib vaeslapselaulus („Varajane vaeslaps” [735], „Puude kasvandik” [747], „Tuule tuba” [734], „Tütre palk” [39], „Kivine kakk” [739], „Kodu metsas” [745]), kuid peaaegu iga laul käsitleb vaeslapselapse rasket elu iseküljest. Tootseli vaeslapselaulud on: „Vihatud vaeslaps” [730], „Tules magamine” [732], „Mis teol tehakse” [685], „Ema hauld” [33], „Kivine kakk” [734] ja „Kodu metsas” [744]. „Tules magamine” on liitlaul, mille domineerivamaks osaks on laulutüüp „Vara vaeslapses jäänud” ja sellepärast oleks parem antud varianti ka vastavalt nimetada. „Mis teol tehakse” on samuti liitlaul, mille nimetus on ebaõnnestunult antud viimase motiivi järgi, kuna põhiosa moodustab laulutüüp „Kes koju ootab” Selles laulus pole vaeslapseteema küll otseselt esitatud, kuid seda võib oletada, sest kojutuliija hellitajad on loomad ja esemed.

Ori ja orjus. Orjusest laulab Mikiver neljas („Põrgu

² Vt. I tabel, lk. 69.

mõis" [690], „Palve sakstele" [686], „Orja uni" [736], „Sundija sulane" [699]) ja Tootsel kolmes laulus („Põrgu mõis" [691], „Ori lahkub" [701], „Saks ei luba naist" [359]). „Põrgu mõisa" Mikiveri variant on ilmekam ja ühiskondlikult teravam kui Tootseli variant. „Palve sakstele" ja „Saks ei luba naist" on võrdlemisi lähedased üldtuntud variantidele.

Kubjas. Kupjast on Mikiveril laul „Lindude õlu" [603]. Kubjas jäetakse õllejoomisele kutsumata ja lõpus pilgatakse teda.

Teoline. Siia alarühma tuleb paigutada Mikiveri laul „Vane mate radadel" [657] ja Tootseli „Ennemuistne elu" [772]. Viimases mõeldakse arvatavasti nüüdse parema elu all teoorjuse aega.

Saks. Tootseli laulus „Saksad põrgusse" [696] soovitakse saksu põrgusse ja talupoegi taeva.

Rikas ja vaene. Mikiveri laulu „Toida või tapa" [661] võib paigutada siia alarühma, kui lähtuda vaese, sõltuva inimese ja peremehe vahekorrast, mis näibki siin olevat olulisem kui vendade vahekord, kuigi algusvärssides räägitakse vennast. Mikiveri laulus „Halval ajal sündinud" [710] näidatakse, et laps on sündinud nii kehvast majas, et teda pole saadud isegi pesta. Rikkast ja vaesest laulab Tootsel lauludes „Lahke laulumees" [75] ja „Übe ja halb" [707]. Viimased laulud pole kaugeltki selle alarühma tavalised esindajad.

Peremees ja sulane. Tootseli „Hollandi sulane" [698] on ilmselt katkend pikemast laulust.

Laim ja solvamine. Mikiveri laulus „Ei arvatud meheks" [714] peegeldub sügav solvumine. Tootseli „Laimaja sajatuses" [723] paljastatakse laimajat ja saadetakse talle õiglaselt mürgine sajatus. Tootseli laulus „Oodati hooraks" [197] on tütarlastest põhjendamatult halba oodatud. Peaaegu täiesti kokkulangevad on Mikiveri ja Tootseli variandid laulutüübis „Üteldakse kurjaks" [717, 718].

Pilge. Pilkelauludest on Tootselil „Võtaksin orja" [702], „Vaene vald linna ligidal" [693] ja „Liigsööja" [722].

Valetamine. Siia kuulub Tootseli laul „Valelik ütleb karja kadunud" [624].

Uhkus. Uhkuse vastu on suunatud Tootseli laul „Ei hooli uhkeist" [122].

Tüli. Antud teemat käsitleb Tootsel laulus „Elagem tülita" [125].

Ühiskondlike vahetõrgete ja orjuse lauludes on Mikiveril ja Tootselil tunduv lahkuminek nii vastava repertuaari arvuse kui ka teemade valikus. Mikiveril on 17 Tootselil aga 23 käsitletava liigi laulu. Tootsel erineb siin Mikiverist juba oma temaatika rikkuse poolest: ta käsitleb ühtteistkümmend, Mikiver seitset teemat, kusjuures peale nekruti- ja kupjateema käsitleb Tootsel kõiki Mikiveri teemasid ning lisab neile veel kuus erinevat teemat, mis on küll peamiselt ühe lauluga esindatud.³ Sarnaseid laule on, vaata-

³ Vt. II tabel, lk. 70.

mata suurele laulude hulgale, siiski vähe (4). Tootsel armastab rohkem ühiskondlikke paheid teravamalt paljastavaid laule ning kasutab rohkem pilget ja sajatusi. Mikiveri laulud on leplikuma iseloomuga. Nii avaldub juba temaatilisel võrdlusel Tootseli võitlevam iseloom, milles teatav osa on kindlasti Tootseli päritolul vabadikuperekonnast.

Loodus ja loomad

Meie regivärsilised looduslaulud on tihedalt seotud talupoja töö ja tegevusega, sest loodus oli meie esivanematele elatusvahendite hankimise otseseks allikaks. Lauludes on looduse käsitus tihedalt läbi põimunud lauliku meeleolude, töö ja ühiskondlike teemadega. N. ö. „puhtaid” looduslaule, mis üksnes vaatleksid või kirjeldaksid loodust või selle ilu, meil peaaegu ei ole.

Tuul. Tuulest räägib Mikiveri laul „Tuuled toovad kalu” [564].

Linnud. Varesest on Mikiveril laul „Vares ootab hobuse surma” [608]. Tootsel aga laulab käost kahes peaaegu sarnases variandis „Kägu kukub karjasele” [601, 602], mis on pigem töölaul.

Loomad. Mikiver manitseb siga laulus „Siga suvel suureline” [617].

Külm. Töötava orja külmetamisest välistöödel on Tootselil laul „Käed külmetavad” [561].

Kalad. Siia kuuluvad Tootseli laulud „Kalajõgi” [573] ja „Võrgud meres” [577].

Meri. Tootseli „Mere kündmine” [578] on ähvardus merele, kui ta kalu ei anna.

Lumi. Tootseli laulus „Reesõit uue lumega” [594] on lumesaju ja reetegemise motiivid tihedalt põimunud.

Looduslauludes on Mikiveri ja Tootseli erinevus teemade valikus võrdlemisi suur. Ühised laulud puuduvad täiesti. Tootselil on kuus looduslaulu viiel alateemal ja Mikiveril kolm looduslaulu, kusjuures iga laul on eri teemal. Ühine on neil üks teema.⁴ Tootseli looduslaulud on lähedased töölauludele. Tema kägu kukub karjasele, külm teeb liiga töotajale, lumega on seotud ree tegemine jne. Arvestades Tootseli suuremat looduslaulude hulka ja rikkalikumat temaatikat, võib Tootselit kahtlemata pidada suuremaks looduse sõbraks kui Mikiveri.

Lapsepõlv, kodu, noorus

Raskel orjuse ajal oli inimesele lapsepõlv ja varajane noorus, millal isakodu katus teda varjas ja ema arm hellitas, ainsaks muretuse ja rõõmu ajaks. Seda aega on laulikud ülistanud oma lauludes.

⁴ Vt. IV tabel, lk. 70.

E m a j a l a p s. Mikiveri laulud „Memme vaev” [4] ja „Marjad emale” [5] on väga südamlikud. Hoopis teist pilti näeme Tootseli laulus „Kasvatus asjata” [34].

V a n e m a d j a l a p s. Mikiveri lauludes „Lihane linn” [28, 29], „Hiline” [35], „Hool ja mure” [23, 24, 25] ning „Neiu surm” [20] kajastub vanemate ja lapse õrn vahekord. Tootsel näitab „Kiidutütres” [6] vanemate pimedat armastust oma tütre vastu.

K o d u. Mikiveri laulus „Kes koju ootab” [9] räägitakse armastuse ja suure soojusega kodust. „Kodu käimas” [14, 15, 16] on Mikiveril kaks ja Tootselil üks variant, kuid nad on sisult täiesti erinevad ja sellepärast tuleb neid käsitleda eraldi lauludena. Mikiveri laulus „Millal saan omile” [13] väljendub kojuigatsus. Kodu puudutab Tootsel veel lauludes „Hobuse ostjad” [61] ja „Tütart oodatakse koju” [7].

Õ d e j a v e n d. Mikiveri laul „Vikat haavab venda” [640] näitab õe hoolitsevat suhtumist vennasse.

Õ e d. Tootseli laulus „Õe õpetamine” [37] avaldub õdede halb vahekord.

N e i u. Neiu laulab Mikiver kolmes („Ehitud neiu” [117], „Päält näha neitsi” [318], „Õhtu ilu” [146]) ja Tootsel kuues laulus („Päike paistab pärjale” [118], „Mets neiude vahel” [132], „Ihaldatav neiu” [205], „Neiud loodud poiste mureks” [262], „Langenud neiu” [317], „Õhtu ilu” [148]). „Õhtu ilu” on Mikiveril ja Tootselil võrdlemisi sarnane.

N o o r u s. Siia alarühma võiks paigutada Tootseli laulud „Kaua karjas käinud” [60], „Hoolimatu poiss” [71], „Poiss küsib viina” [73], „Ei tule videvikule” [76] ja „Iluaeg” [128], mis on sisult Mikiveri variandiga [127] täiesti sarnane. „Iluaegas” kutsutakse neide lõbutsema, sest abielus pole neil selleks enam aega.

Selles laululiigis on Mikiveril ja Tootselil suur sarnasus nii laulude arvus kui ka teemade valikus. Lapsepõlvest, kodust ja noorusest on Mikiveril viisteist ja Tootselil seitseteist laulu. Mõlemad on puudutanud kuut alateemat, kusjuures viis neist on sarnased. Ühiseid laule on neil kaks.⁵ Kuigi mõlemad laulavad samadel teemadel, on nende laulud suuresti erinevad. Mikiveri lauludest õhkub soojust ning armastust vanemate ja kodu vastu. Tootsel aga laseb teha lapsel etteheiteid kasvatusel pärast, õed ei saa tal hästi läbi ja kodu teema on tal seotud rohkem töö kui tunnetega. Noorusaega ei puuduta ta peale nende ühise laulu ka kuigi õrnalt. Selles liigis tuleb selgesti esile Mikiveri laulurepertuaari õrnem ja lüürilisem olemus.

Armastus ja abielu

Armastus- ja abielulauludes kajastub perekonna tähtsus patriarhaalsete joontega talupojauhiskonnas, perekonna loomise soov ja abielunaise raske olukord.

⁵ Vt. IV tabel, lk. 70.

Kosjade ootamine. Mikiveri lauludes „Kosilased sur-
nud” [275] ja „Peiu hobune” [284] avaldub neidude soov abi-
elluda. Antud alaliiki võiks paigutada ka Mikiveri laulu „Metsast
mehele” [311] ning tinglikult Tootseli laulu „Kosjad kodu” [228].
Tootseli teine laul „Neiu igatseb meest” [310] on humoristlik.

Kosjaminek. Kosjaminekust on juttu Mikiveri lauludes
„Pulmade ettevalmistusi” [265], „Kolm hobust” [281] ja „Vend
ostab ehteid” [267]. Viimases laulus liitub kosjateemaga veel õe
halvustav suhtumine venna abiellumisse. Tootselil on kosja-
minekust laul „Naine sureb teele” [306]. „Pulmaehted ostmata”
[270, 271] on nii Tootselil kui ka Mikiveril. Selles laulus pole küll
otseselt juttu kosjaminekust, kuid siiski avaldub siin noormeeste
soov abielluda.

Kosilase sotsiaalne seisund. Siia kuuluvad Toot-
seli laulud „Ei lähe ilusale mehele” [246] ja „Saksa asemel san-
dile” [245], kus soovitakse saksa meheks. Vastupidist näeme tema
laulus „Kasvas sulase naiseks” [227].

Kosilase ja kositava omadused. Soovitakse väär-
tuslikku ja noort kosilast, kositavalt aga nõutakse virkust, nagu
näitavad Mikiveri laulud „Ei korja kõlkaid” [231], „Vana ja noor
mees” [255] ning „Kosilane laisas talus” [296].

Kaebus üksinduse pärast. Laulust „Öösi üksi” [355,
356] on Mikiveril kaks küllaltki varieerunud varianti.

Õpetus kosimisel. Mikiveril on kolm õpetuslaulu kosi-
lasele („Kosilase kingitused” [287], „Ära võta linnast naist” [302],
„Ära võta ilusat naist” [300]) ja Tootselil kaks õpetuslaulu („Jumal
hoidku joodikust” [251], „Ära võta ilusat naist” [301]).

Minia mehekodus. Mikiveri laul „Minia meelevald”
[350] on lähedane Tootseli laulule „Ei andnud andeid” [351].

Mees ja naine. Mehe ja naise vahekorda kajastavad
mõningal määral Mikiveri laulud „Must naine” [336] ja „Halb
abielu” [339]. „Kaasa kaugel” [220] ja „Neiupaelad” [263] ei kuulu
otseselt siia, aga nad ei sobi ka mujale. Tootselil on laulud „Kui
kaasa teaks” [223] ja ka „Neiupaelad” [264].

Armastus. Armastuslauludeks võib pidada Tootseli laule
„Marjatooja” [325], „Pole oma hulgas” [219] ja „Armastas teist”
[324].

Lesk. Lesest on Tootselil laul „Lemmekad lesknaised” [207].

Perekond. Tootseli laulus „Ei käinud asjata saunas” [331]
avaldub ema rahulolu oma perekonnaga.

Armastus- ja abielulauludes on Tootsel temaatiliselt rikkam.
Mikiver on käsitletud seitset ja Tootsel kümmet teemat. Laulude
arvus pole vahe kuigi suur (Mikiveril 20, Tootselil 17). Ühiseid
alateemasid on neil selles laululiigis viis ja ühiseid laule kolm,
milledel on väikesi erinevusi.⁶ Selgub, et ühiste teemade valik
polegi vähene, hoopis erinev on aga nende teemade käsitus. Miki-

⁶ Vt. V tabel, lk. 71.

veri kosjateemades on rohkem igatsust. Tootseli kosjalauludes leidub kohati huumorit. Tootselil on ka mõned armastuslaulud, mis meenutavad küll rohkem Mikiveri laulikulaadi.

Pulmalaulud ⁷

Pulmalaule võib nimetada tavandilauludeks, sest nad on seotud pulmakommetega. Õieti on nad kommete saatjad. See ongi põhjuseks, miks pulmalaulud on osutanud visamat vastupanu aja muutustele ja säilinud kohati veel tänapäevani. Pulmalaule tuleb vaadelda seoses kommetega ja klassifitseerida vastavalt pulmatseremooniatele. Pulmadesse kutsuti tavaliselt kuulsamad laulikud nii peiu kui ka mõrjsa poolt; sel kombel kujunesid pulmad tihti suureks lauluvõistluseks.

Mikiveril on nelikümmend üks pulmalaulu ja Tootselil kaks-kümmend. Ühiseid laule on neil kuus. Mikiveri pulmalauludes kajastub kogu pulmatraditsioon. Ta algab pulmade esimese põhilise etapi — saaja sissesõiduga, puudutab järgnevalt kõiki peamisi tseremooniaid ja lõpetab külaliste ärasaatmisega. Tema pulmalaulude rohkus ja mitmekesisus lubab täie õigusega pidada teda suureks pulmalaulikuks. Tootselil on pulmalaule vähem ja puuduvad laulud pulmade algusosa kohta. Tema laulude enamik puudutab pulmi peukodus, kus iga kombe kohta on tal põhiliselt üks laul. Repertuaari jälgides ei saa Tootselit pidada pulmalaulikuks.

Laul ja laulik

Meie esivanemate elu ja töö oli lähedalt seotud lauluga ja sellepärast on arusaadav, et palju laule on pühendatud laulule ja laulikule. Laulik oli lugupeetud isik külas, tema jagas rõõmu ja meelelahutust ning ülistas end ja oma laulu hoogsais värssides.

Laulik. Laulikust on Mikiveril laulud: „Hobu ja sadul” [154] (mille sobivamaks nimetuseks oleks „Lauliku mure”), „Suude sulg” [161] (mille nimetus on ebamäärane), „Kurb laulik” [168], „Pulmades laulikuks saanud” [139], „Arg laulik” [172] ja „Sõna-võtjad” [178]. Tootselil on laulikust viis laulu: „Lauliku soost” [136], „Endine hääl” [165], „Laulikud väsivad” [179], „Pulmades laulikuks saanud” [142] ja „Arg laulik” [173]. Laulu „Pulmades laulikuks saanud” Tootseli variant erineb tunduvalt Mikiveri variandist.

Laulu võim. Laulu ülisuurest võimust on Mikiveril laulud „Puud nõtkuvad laulust” [156] ja „Laulu võim” [157].

Laulude rohkus. Selle rühma esindajaks on Mikiveril laul „Palju sõnu” [158].

⁷ Pulmalaule ei võeta käesolevas artiklis lähemale vaatlusele.

Nagu näha, pole Mikiver ja Tootsel laulu ja lauliku teemat käsitletud kuigi rikkalikult. Eriti napp on selles osas Tootseli repertuaar. Ta on laulnud ainult laulikust (5 laulu) Mikiver on puudutanud kolme alateemat üheksas laulus. Ühiseid laule on neil kolm.⁸ Vaatamata laulude vähestele arvule on repertuaari sarnasus siin võrdlemisi suur. Lauliku kuju pole nende esituses kuigi optimaalne ega lõbus, pigem vastupidi: kurb ja tõsine.

Pühad ja lõbustused

Pühade ja lõbustuste laulud on enamasti ühenduses kalendriliste tähtpäevadega. Need on suurelt osalt tavandilaulud, olles seotud kommetega. Eriti levinud kollektiivseks lõbustuseks oli kiigel käimine. Kiigetraditsiooniga olid välja kujunenud spetsiaalsed kiigelaulud.

Kiigelaulud. Mikiveril on kolm kiigelaulu: „Kiige katsumine” [102], „Kiik tahab kindaid” [166] ja „Kiigel kartlik” [112].

Mardilaulud. Mikiveri „Mardilaul” [87] ei sarnane sugugi Tootseli samanimelise lauluga [89].

Kadrilaulud. Mikiveri „Kadrilaul” [95] sarnaneb kohati ta oma „Mardilauluga”

Pühad ja peod. Siia kuuluvad Mikiveri laulud „Igal ajal pidu” [77] ja „Pühad teevad mustaks” [85] ning Tootseli „Tabanilaul” [57].

Tantsulaulud. Mikiveril leidub ka üks tantsulaul — „Ristitants” [78].

Mikiveril on vaadeldav laulude liik võrdlemisi mitmekesine (viie alaliigiga esindatud) Tootselil aga hoopis tagasihoidlikum (kaks alaliiki). Kokku on selles liigis Mikiveril 8 ja Tootselil 2 laulu. Mikiveri vaadeldavad laulud, eriti kiigelaulud, on rõõmsad ja lähedased üldisele traditsioonile, Tootseli laulud aga just kanged. Ühiseid laule Mikiveril ja Tootselil selles liigis ei ole. Võib arvata, et Mikiver on olnud tihedamalt seotud lõbustuste ja pidustustega kui Tootsel.

Mängulaulud

Meie esivanemad veetsid pühade ja pidude ajal aega ka laulumängudega. Neid mängu ei mänginud ainult noored, vaid tihti ka vanemad inimesed. Laulumänge harrastati just talvel, eriti jõulude ajal, kui ei pääsenud loodusesse lõbutsema. Seega võiks mängulaulud paigutada ka „Pühade ja lõbustuste” rühma, kuid et nad on seotud mängulise elemendiga ning moodustavad seega meie rahvaloomingus erilise osa, siis on otstarbekam nad eraldada eri liiki.

⁸ Käsitletava ja järgnevate laululiikide puhul pole toodud tabeleid, sest väike laulude ja teemade arv seda eriti ei nõua.

Dialoogilised. Dialoogilisi mängulaule on Mikiveril kolm: „Hanemäng” [787], „Hobusemäng” [793] ja „Sõelamäng” [810].

Dialoogita. Dialoogita mängulaule on Mikiveril kuus („Rikka ja vaese mäng” [814], „Leigarimäng” [819], „Seatapmis-mäng” [796], „Suure lamba mäng” [798], „Aiamäng” [790], „Nõelamäng” [807]) ja Tootselil kaks („Aiamäng” [791], „Nõelamäng” [808]). Tootseli variandid on märksa ebatäielikumad kui Mikiveri omad.

Mikiveril on üheksa ja Tootselil kaks mängulaulu, mis sarnanevad Mikiveri vastavate lauludega, kuigi nad on hoopis lühemad. Mikiveri mängulaulud on lõbusad ja kohati humoristlikud. Laulukute kohta võime teha sama järelduse, mis eelmise liigi puhul.

Kahjuks puuduvad mängudel peale „Nõelamängu” ja „Rikka ja vaese mängu” mängimise seletused. Sellepärast ei olnud võimalik mängulaule liigitada mängude liikumisvormide järgi.

Lastelaulud ja loodushäälte imitatsioonid

Lastelaulud ja loodushäälte imitatsioonid moodustavad primitiivseima osa meie rahvaluules. Lastelaulud on sisult lastele lähedased ja suurelt osalt loodudki laste endi poolt. Nad on seotud mängulise tegevusega.

Mikiveril on kolm lastelaulu („Suits” [783], „Liiri-lõõri” [777], „Kits karja” [781]) ja Tootselil kaks („Meri õue all” [780], „Suits” [784]). Tootseli „Suitsu” variant sarnaneb küll sisult Mikiveri vastava variandiga, kuid erineb värsside arvu ja järjekorra poolest.

Mõlemal laulikul esinevad mõned lastelaulud, kuid loodushäälte imitatsioonid puuduvad täiesti. Vaatamata vähesele laulude arvule on neil siin siiski üks sarnane laul ja ka teised laulud on lähedased, mis on küll tingitud rohkem antud liigi omapärast kui laulukute sarnasusest.

Naljalaulud

Meie esivanemate huumorimeel avaldus mõnikord otseselt lauludes — naljalauludes, mis on tavaliselt lühikesed, ilma sügavama mõtte ja sisuta laulukesed.

Mikiveril on kaks („Imelik sõit” [592], „Täid kaladeks” [571]) ja Tootselil kolm naljalaulu („Uurijale” [728], „Vanad naised hundiks” [729], „Tapurla talud” [681]).

Mikiver ja Tootsel mõlemad on mõningal määral harrastanud naljatlevat sõnademängu. Mikiveri naljalaulud on lõbusamad ja süütumad kui Tootselil. Tootseli naljast tungib kohati läbi pilge.

Nõidussõnad

Nõidussõnade ehk loitsuluule tekkimise aluseks on usk looduse üleloomulikkusse ja arvamus, et looduse olendeid on võimalik mõjutada sõnajõuga. Loitsuluule pole seega luule sõna otseses mõttes, vaid on tarbeluule. Loitse esitatakse üksinda ja meloodiata, sugestiivse deklamatoorsusega.

Tõrjesõnad. Tõrjesõnadest on Mikiveril „Vihtlemine” [824] ja „Sina lammas, mina hunt” [848].

Parandussõnad. „Villad haavule” [833] on roosisõnad, „Kust tuli lendva” [835] on lendvasõnad ja „Sina üks kord, mina kaks korda” [838] on sõnad pistete vastu.

Nõidussõnad esinevad ainult Mikiveri repertuaaris, Tootselil pole neid; see ei ütle aga, et ta neid ei teadnud — ta ilmselt ei avaldanud neid.

Lüro-eepilised laulud⁹

Eesti rahvaluules puuduvad puhteepilised laulud. Meil on küll rida rahvalaule, kus antakse edasi mingi sündmustik, kuid olulisele kohale jääb siiski lüüriiline element. Sellepärast nimetataksegi neid laule lüro-eepilisteks.

Lüro-eepilised laulud on meil üldiselt tuttavaks saanud tüübinimetuste järgi, ja et neid on vähe, siis pole mõtet temaatiliselt liigitada alaliikidesse. Eraldada võiks sündmustikku tavalises järjekorras edasiandvaist lauludest korduslaulud.

Mikiveril on kuusteist ja Tootselil kümme lüro-eepilist laulu. Korduslaule on Mikiveril neli, Tootselil kaks. Ühiseid laule on kolm, millest üks on korduslaul. Mikiveri lüro-eepilised laulud on palju pikemad ja seega ka terviklikumad kui Tootselil. Mikiveri lüro-eepilised laulud on tuntumad, tavalisemad tüübid.

Kokkuvõte

Jälginud Els Mikiveri ja Ann Tootseli laulurepertuaari liikide kaupa, selgub, et mõlemal laulikul on kõik regivärsiliste rahvalaulude liigid esindatud (välja arvatud loodushäälte imitatsioonid ja nõidussõnad). Valitseb ligilähedane tasakaal ka üksikuisse liikidesse kuuluvate laulude arvus. Lähemal vaatlusel selguvad aga nende küllaltki suured erinevused ning laulikute eri laad. Kõige suurem on vahe pulmalaulude arvus, mida Mikiveril on pool rohkem. Tunduv vahe on ka ühiskondlike vahekordade ja orjuslaulude arvus, milles Tootsel on kuue laulu võrra ees. Lüro-eepilisi laule on Mikiveril rohkem, samuti ka pühade ja lõbustuste ning mängulaule. Teistes liikides on laulude arvuline vahe võrdlemisi väike.¹⁰

⁹ Lüro-eepilisi laule käesolevas artiklis lähemalt ei käsitleta.

¹⁰ Vt. VI tabel, lk. 71.

Mikiveri kogu laulurepertuaari arvulisi vahekordi jälgides paistab silma ta suur pulmalaulude hulk, mis lubab õigusega anda talle pulmalauliku nimetuse. Tema seltskondlikkust toetab ka ta pühade, lõbustuste ja mängulaulude suhteliselt suur hulk ja rõõmus laad. Tootseli laulurepertuaaris saavutavad esikoha ühiskondlike vahekordi käsitlevad laulud, kus ta paljastab küllaltki teravalt mitmesuguseid ühiskondliku elu väärnähtusi. Tema töölauludki on tõsisemad ning loodus on tal seotud tööga. Lapsepõlvest, kodust ja noorusest lauldes peatub Tootsel rohkem viimasel ja esineb siingi kriitikuna. Mikiver aga laulab kodust ja vanemaist suure soojuse ning armastusega. Mikiver on ka märksa rohkem harrastanud pikki lüro-eepilisi laule. Kuigi mõlemal laulikul on võrdlemisi palju ühiseid teemasid igas laululiigis, on nende teemade käsitus siiski erinev ega ole neil ka kuigi palju kokkulangevaid laulutüüpe ega peaaegu ühtki täiesti kattuvat või ligidast varianti. Võiks veel lisada, et Mikiveri laulutüübid on üldiselt rohkem tuntud, lähedasemad üldisele traditsioonile, kuna Tootselil on mõned võrdlemisi ebatavalised tüübid ja variandid. Tootseli laulude hulgas võib märgata ka mitmeid laule, mis on seotud mingi konkreetse sündmuse või kohaga. Sellest võiks järelduda Tootseli suurem isikliku improvisatsiooni osa.

Vaatamata puudulikele andmetele laulikute elust ja sotsiaalsest seisundist võib laulurepertuaari järgi otsustada, et Mikiver on elanud paremais majanduslikes tingimustes ja olnud rõõmsama hingelaadiga kui Tootsel. Viimane on vabadiku tütre ja naisena näinud rohkem elu varjukülgi, mis on vajutanud purustamatu pitiseri tema olemusele ja laululoomingule.

LISA

1 tabel

T e e m a d	Mikiver	Tootsel
Karjane ja kari	4	6
Lüpsilaulud		1
Põllumehe kiitus	2	
Lõikuslaulud	1	
Kalamees, kalapüük, meremees	1	2
Nõudepesemine	1	
Arstimine		1
Töökus ja tööetika	3	2
Väsimus	1	
Kokku:	13	12

II tabel

T e e m a d	Mikiver	Tootsel
Nekruti- ja sõjalaulud	1	
Vaeslapselaulud	6	6
Ori ja orjus	4	3
Kubjas	1	
Teoline	1	1
Saks		1
Rikas ja vaene	2	2
Peremees ja sulane		1
Laim ja solvamine	2	3
Pilge		3
Valetamine		1
Uhkus		1
Tüli		1
Kokku:	17	23

III tabel

T e e m a d	Mikiver	Tootsel
Tuul	1	
Linnud	1	1
Loomad	1	
Külm		1
Kalad		2
Meri		1
Lumi		1
Kokku:	3	6

IV tabel

T e e m a d	Mikiver	Tootsel
Ema ja laps	2	1
Vanemad ja laps	4	1
Kodu	4	3
Ode ja vend	1	
Oed		1
Neiu	3	6
Noorus	1	5
Kokku:	15	17

V tabel

T e e m a d	Mikiver	Tootsel
Kosjade ootamine	3	2
Kosjaminek	4	2
Kosilase sotsiaalne seisund		3
Kosilase ja kositava omadused	3	
Kaebus üksinduse pärast	1	
Opetus kosimisel	3	2
Minia mehekodus	1	1
Mees ja naine	4	2
Armastus		3
Lesk		1
Perekond		1
Kokku:	19	17

VI tabel

T e e m a d	Mikiver	Tootsel
Töölaulud	13	12
Ühiskondlike vahekordade ja orjuse laulud	17	23
Loodus ja loomad	3	6
Lapsepõlv, kodu ja noorus	15	17
Armastus ja abielu	19	17
Pulmalaulud	41	20
Laul ja laulik	9	5
Pühad ja lõbustused	8	2
Mängulaulud	9	2
Lastelaulud ja loodushäälte imitatsioonid	3	2
Naljalaulud	2	3
Nõidussõnad	5	
Lüro-eepilised laulud	16	10
Kokku:	160	119

СРАВНЕНИЕ РЕПЕРТУАРОВ ДВУХ НАРОДНЫХ ПЕВИЦ — ЭЛЬС МИКИВЕР И АНН ТООТСЕЛЬ — ИЗ КУУСАЛУ

Хилья Кокамяги

Кружок эстонской литературы и фольклора.

Руководитель ст. препод. У Кольк

Р е з ю м е

В процессе изучения народных песен внимание исследователей все более привлекает творческая личность их создателей и исполнителей. Народный певец является не только носителем традиций, не только пассивным передатчиком уже сложившегося фольклора, — он творчески перерабатывает и совершенствует созданное его предшественниками. Сравнительное изучение репертуаров отдельных народных певцов и певиц помогает нам выяснить ту роль, которую играет в их творчестве самостоятельная импровизация.

Настоящее исследование посвящено сравнительному тематическому анализу репертуаров народных певиц бывшего Куусалу-ского прихода — Эльс Микивер и Анн Тоотсель. Изучаемые материалы взяты из сборника «*Vana kannel*» («Старый каннель») III.

В репертуар обеих певиц входят трудовые песни, песни об общественных отношениях и рабстве, песни о природе, о детстве, песни о родном доме, о молодости и любви, песни о браке и свадебные песни, праздничные и увеселительные песни, игровые песни, песни о пении и певце, детские песни, подражания голосом природы, шуточные и лиро-эпические песни, т. е. весь известный нам песенный материал эстонского фольклора, за исключением заклинаний, которые встречаются лишь в репертуаре Э. Микивер.

Однако при ближайшем рассмотрении в диспозиции тематики обеих народных певиц обнаруживаются значительные различия. Эти различия обусловлены как социальным положением певиц, так и их личным вкусом. Э. Микивер пользовалась известностью в особенности как исполнительница песен, связанных со свадебным обрядом. С ее слов записано много свадебных, а также игро-

вых, праздничных и увеселительных песен. Лирический характер ее творчества особенно ясно сказывается в песнях о родном доме, о детстве и молодости. В исполнении А. Тоотсель записано больше песен, отражающих общественные отношения, и песен о рабстве, в которых резко разоблачаются социальные несправедливости. Тяжелые условия жизни дочери и жены бобыля наложили свою печать на песенный репертуар А. Тоотсель.

ALGUS JA LÕPP EESTI MUINASJUTTODES

Helja Jõgise,

Eesti kirjanduse ja rahvaluule ring.

Juhendaja v.-õp. U. Kolk.

Rahvajutud (muinasjutud ja muistendid), milles avalduvad rahva tähelepanekud, kogemused ja kujutlused, on eesti rahvaluule üheks vanemaks ning elujõulisemaks liigiks.

Muinasjutud on pärvinud kõrge hinnangu kogu progressiivse inimkonna poolt. Maksim Gorki hindab neid kui rahva terve ellusuhtumise väljendajaid, millede „unistades paremast elust, tegutses mingi vaba, kartmatu jõud”¹

„Muinasjutt on eepiline sõnateos, mis põhineb rahva vabal fantaasial, mis pole seotud ühegi kindla koha ega ajaga ja milles kõik inimese võimeid ületav esitatakse võimalikuna.”²

Muinasjutt ei ole vormi poolest vaba, anarhiline teos, vaid tal on rida kompositsioonireegleid. Nende esmakordseks sõnastajaks oli taani uurija Axel Olrik.³ Hilisemad rahvaluule uurijad, pidades Olriki tulemusi enam-vähem lõplikeks, on tema kompositsioonireegleid ainult tsiteerinud või lisanud minimaalselt uut. Mõnevõrra on selle küsimusega lähemalt tegeldud TRÜ rahvaluule seminarides alles nõukogude ajal.

Käsitlen muinasjutu kompositsioonireegleist ainult alguse ja lõpu seadust nende esinemuse ja funktsiooni seisukohalt. Analüüsimisel ja liigitamisel on lähtutud nii sisust kui vormist, sest sisu ja vorm pole teineteiseta mõeldavad: ei saa käsitleda üht neist eraldi, kahjustamata teise mõistmist.

Töö on kirjutatud looma-, ime- ja olustikuliste muinasjuttude põhjal.⁴

¹ M. Gorki, Kirjandusest, Tallinn 1946, lk. 171.

² Ed. Laugaste, Eesti kirjanduse ajalugu I, Tartu 1946, lk. 95—96.

³ A. Olrik, Epische Gesetze der Volksdichtung, lk. 2—10.

⁴ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonnas leiduvad muinasjuttude käsikirjad ja koopiad. Igast muinasjuttude liigist (looma-, ime- ja olustikulised muinasjutud) ca 100 muinasjuttu, igas ca 10 tüüpi.

I. Algus (ekspositsioon)

Oma uurimuses „Epische Gesetze der Volksdichtung” konstateerib Axel Olrik, et rahvajutt ei alga kunagi liikuva tegevusega ega katke järsult. Olrik nimetab esimest alguse ja teist lõpu seaduseks.

Staatilisest tegevusest minnakse üle dūnaamilisele, lihtsast keerukasse, igapäevasest ebatavalisse, rahulikust rahutusse. See on ka oluliselt kõik, mis A. Olrik on alguse kohta öelnud. Ometi väärrib muinasjutu algus detailsemat vaatlust. Hoolimata suhtelisest lihtsusest on siin rakendatud mitmesuguseid poeetilisi võtteid, mis aitavad seda muuta ilmekamaks ning emotsionaalsemaks. Algusel on tähtis koht tegelaste, aja, koha ja olukorra tutvustamisel. Siin antakse juba oluliselt miljöö, viiakse tegelased omavahelistesse suhetesse ja vihjatakse, millises suunas hargneb edasine tegevus.

Muinasjutu algused on dialoogilised ja monoloogilised ning kirjeldavad (konfliktitud ja konfliktised).

Dialoogiline algus

„Hunt tuli kord hobuse juurde ja ütles: „Ma süön su ära.” Hobune ütles: „Oota veel mõni aeg, olen praegu üsna lahja, las ma suan rammusamaks, süö siis mind ära.” Ja hunt jättiski hobuse seekord rahule.” (Loomamuinasjutt. H III 27. 109/11 (9) Jüri.)

Dialoogis paljastub vastandatud tegelaste iseloom: hundi verejani ja hobuse kavalus. Vihjatakse ka oodatavale tegevusele. Sellega piirdubki algus, moodustades omaette tervikliku järgu.

„Öhtul küsinud Hans: „Mis ma homme tegema hakkkan?” „Homme ma sind lasen teenistusest lahti, kui palju sa palka saad?” „Rohkem ma ei taha kui selle vene täie raha.” (Imemuinasjutt. E 10604/5 (10) Ambla.)

Dialoogid annavad mõttelise terviku sissejuhatuses ning nõuavad lahendust, mis antaksegi edasistes sündmustes. Vastandatud tegelaste kõne on iseloomulik alluja ja valitseja suhetele. Hoolimata sellest, et tegelasi pole iseloomustatud, tunneme neis tüüpilisi kujusid. Kohe ilmneb ka sulase ettenägelikkus ja taiplikkus, kes varjatud tagamõttega nõuab rumalalt ja ahnelt peremehelt tasu. Järgnevas sõlmituses ja tegevuse käigus kuni lõpuni puudub aga dialoog täiesti. Järelikult lasub dialoogil ülesanne tutvustada tegelasi nende vahelise suhtlemise alguses.

Vaadeldud olustikulistel muinasjuttudel ei leidunud ainustki (!) selgeilmelist dialoogilist algust. Dialooge leidub küll olustikuliste, muinasjuttude lõppudes ja üsna tihti sündmuste käigus (dispositsioonis). Olustikulised muinasjutud on oma tekkelt hilisemad kui looma- ja imemuinasjutud. Kujutusviis on neis realistlik, sünd-

mustik areneb igapäevases miljöös ja fantastiline ainestik on vähene või puudub täiesti. Neis ei tunta vajadust tegelasi ega tegevust alguses dialoogide kaudu iseloomustada. Vajalikud andmed nii ühest kui ka teisest saame jutustuse käigus.

Dialoogilise algusega on tihedalt seotud monoloogiline algus. Siin piirduetakse ainult ühe tegelase monoloogiga või repliigiga, kuna vastastegelase mõtteid esitab jutustaja.

„Rebane ütelnu hobuselle: — vana kriimsilm on meile küllalt vingerpussi mänginud, teeme talle koa ütte hamba vingu — ja pidänüva ka nõvvo.” (Loomamuinasjutt. H II 45, 59/60 (17) Kanepi.)

Vastastegelane ei lasku dialoogi, kuid ekspositsioonis on viide kõnelusele ja selle resultaadile.

„Ah tie pää kelmi, viskside mu üteh antu sada ruublit raha tühä pinikese iest välla, ma taha teid veritses pessä, kui viel tõistkõrda sääne nurjato tego ette pias tulema!”

Nõnda kärats õige kuräste liina päälihonik uma kolme pojaga, kes timast üteh antut raha nuum-eläjide ostmise tarbiks kulutama pidiva, ja nüüd koguni üte palja pinikese iest teda välla visksiva.” (Imemuinasjutt. H II 62, 17/45 (1) Vastseliina.)

Lopsakalt rahvaliku sõnastusega antakse siin ühe tegelase monoloog ja sellele järgnev seletus. Meile esitatakse tegelased, osaliselt juba iseloomustatuina, ja ühtlasi seletatakse ka monoloog. Pearõhk on asetatud tegevusele. Alguses esitatakse sisu lühike kokkuvõte ja seepärast on see huvitav ja vähe esinev algus muinasjuttudes.

„Vanal ajal, kui kõik koerad kõnelesid — ütelnud koer: „Kui noorik majasse tuuakse, siis ma nutan, kui laps majasse tuuakse, siis ma naeran.”” (Olustikuline muinasjutt. ERA II 15, 44/7 (17) Saarde.)

Huvitava võttena on siin tegelasena sisse toodud koer ja seega lähenetud alguse suhtes loomamuinasjuttudele. Koera kõne on inimesele (antud muinasjuttus rõhujatele) mõistmatu. Ekspositsioonis antud mõistukõne on võtmeks tegevuse hargnemisele.

Dialoogil on oluline osa alguses. Igas muinasjuturühmas on dialoogidel siiski erinevad funktsioonid.

Loomamuinasjuttudes on dialoogi kõige rohkem. Eesti muinasjuttudes on loomad ainult nimepidi loomad, muidu sarnanevad nad inimestega, elavad ja töötavad nagu inimesed. Seepärast on heaks võtteks neid üksiteisel iseloomustada lasta ja näidata dialoogides nende tegevust. Dialoogide suhtelist rohkust võibki seletada loomamuinasjuttude hilisema arenemisastmega, kus loomi püüti inimestega sarnastada. Muidugi lasti neil siis omavahel kõnelda. Loomamuinasjuttude vanemat kihistust, kus loomad esinesid inimestele kardetavaina, pole teadaolevail andmeil säilinud.

Monoloogidel on loomamuinasjuttudes enamasti tegelaste tutvustamise funktsioonid. Monoloog esineb suhteliselt vähe. Looma-

muinasjuttude dialoogid ja monoloogid on sõnastuselt väljendusrikkad.

Tagasihoidlikumad sõnastuse ja ülesannete poolest on imemuinasjuttude dialoogid. Ka arvuliselt on neid vähem. Pearõhk on asetatud siin tegelaste tutvustamisele. Suurem tähtsus on imemuinasjuttudes aga monoloogidel, mis on nagu võtmeks edasisele tegevusele. Imemuinasjuttude monoloogid on rikkaliku sõnastuse ja elava väljenduslikkusega. Nad on kaugelt ilmekamad olustikuliste muinasjuttude napi sõnalistest ja konkreetseist monoloogidest.

Olustikuliste muinasjuttude monoloogid on lihtsa ülesehitusega ja nende ülesandeks on tegelaste iseloomustamine. Töötava rahva esindajad on väga sõnaosavad oma väljendustes. Väljendused on sisutihedad ja lihtsa konstruktsiooniga, pääsevad seega hästi mõjule. Olustikuliste muinasjuttude monolooge on võrreldes teiste muinasjuttudega rohkesti, aga dialoog puudub neis täiesti.

Kirjeldav algus

Kirjeldavaid algusi on konfliktituid ja konfliktseid.

a) Konfliktitu algus

„Üks vana valge, aga väga tark jännes, kes ka enam kui 10 korda kütti ja koerde käest oli ärapääsnu, kutse kik' oma sugulase ja tutva kokku ja pidäss neile pikä kõne jäneste viletsast elust.” (Loomamuinasjutt. H III 6, 43/5 (3) Helme.)

Rahulik sujuvalt arenev algus. Siin ei kerki üles ühtki konflikti, mis vajaks lahendamist, vaid peatähelepanu on pööratud üksiku tegelase, kangelase kirjeldamisele. Muinasjutus kõneldakse argadest jänestest, ja nagu vastukaaluks iseloomustatakse alguses üht jänest julgena, visandatakse ta iseloomujooned ja vihjatakse ka tegevusele.

„Ühe sauna ees kasvis ennemuiste ilus niinepuu. Saunamehel oli niinepuu üle alati häämeel ja tihti pühapääveti oli ta halja kaharate oksade all.” (Imemuinasjutt. H II 50, 179/81 (1) Torma.)

Siin luuakse emotsionaalne pilt, mida mõjuvalt süvendavad epiteedid. Vihjatakse kaugele ebamäärasele ajale ja antakse tegevuskoht. Rohkem tähelepanu on pööratud niinepuule, sest niinepuu on teljeks järgnevais sündmustes.

„Vanast olli üteh suurõh mõtsa lagõndiku pääl wäega illus ja uhkõ maja, kes lumivalgõst mõisast walõh kui kõige puhtamb lumi, läki mõtsa ilusahe igale poolõ kumas.” (Olustikuline muinasjutt. H II 72, 603/6 (110) Vastseliina.)

Võrdluse kaudu lumivalge mõisaga on maalitud pilt ilusast majast. See sissejuhatuses antud pilt on taustaks järgnevatele sündmustele.

b) Konfliktne algus

„Rebane tahtnud naist võtta, aga pole saanud omataolist. Uhed olid liiga suured, teised liig tillukesed, mõned suure jõuga, aga mitte kavalad, mõned küll suure jõuga, aga kehvad. Osava otsimise ja vahva valimisega leidnud ta viimaks ühe omataolise ja meelelise ja nimelt — kassi.” (Loomamuinasjutt. H II 32, 667/180 (6) Räpina.)

Siin on tegemist teatava olukorra vastuolulise, konfliktse esitamisega. Tähelepanu objektiks on rebane, kes on seatud raskuse ette. Kirjeldatakse ka lähemalt „takistust” Karakteriseeritakse rida tegelasi ja lõpuks antakse lahendus „omataolise ja meelelise” leidmisega. Sellise omapärase võtte kaudu, mida kaunis hulgaliselt esineb, saavutatakse suurem pinge; lahendus ekspositsioonis, mis sel puhul tavaliselt antakse, on palju efektiivsem kui sel juhtumil, kus tegelane tuuakse sisse ilma konfliktita.

„Vaenelaps oli peres teenimas. Ta pidi tegema alati rasket tööd, kuna peretütart hõlbutati. Kuid sellegipärast oli vaenelaps priske ja punane ja ilus nagu puu õun, aga peretütar näotu ja must.” (Imemuinasjutt. EÜS VIII 2453/7 (6) Kuusalu.)

Vastandlikke tegelasi iseloomustatakse epiteetide ja võrdlustega. On ilmne, kellele kuulub jutustaja poolehoid. Juba alguses must-valge printsiibil vaetud tegelased on, nagu tavaliselt, algusest lõpuni positiivsed või negatiivsed. Seega esitatakse kogu muinasjuttu läbiv konfliktne olukord otse alguses.

„Vaene mees läinud nurmele ruki külima, viinud seemne, seadinud külimati kaela, aga enne kui ta sai külimist alata, näeb äkki enda ees halli vanameest.” (Olustikuline muinasjutt. ERA II, 921.)

Rahulik, järk-järgult arenev tegevus katkestatakse äkki uue olukorra ja tegelase sissetoomisega. Siit saab alguse ka konflikt.

„Üten mõisan es saa kubias ja opman sugugi läbi, ja rääsasive esikesi ja käisive ka ärra ihen ütstõse pääle võlsman.” (Olustikuline muinasjutt. H II 25, 278/9 (511) Helme.)

Esitatakse olukord, kus konflikt tegelaste vahel on juba olemas. Kokkuvõtlikult öeldakse ka seda, millest järgnev sündmustik räägib.

Kirjeldav algus võib olla ka **raamjutustuse** vormis. Sellest näide loomamuinasjuttudest.

„Tihti üeldakse nurjatuma abieliu rahva kohta: Kisuvad kui koera-kassi. Kassi-koera on aga muste väga suures sõpruses elanud. Miks pärast nad surmani riidu on läinud, räägib vana jutt nõnda.

Ennemuiste läksid loomad tihti peatoiduse pärast tülli ja tõstsid siis kaebusi üksteise vastu.” (H II 42, 89/91 (1) Vändra.)

Jutustaja ütleb siin ise lühidalt jutustuse eesmärgi ja lisab sageli vanasõna või kõnekäänu.

Tehes üldistusi tuleb kõigepealt öelda mõni sõna kasutatud terminitest ja nende all käsitletud näidetest.

Konfliktse jaotuse alla kuuluvad algused on oma iseloomult skemaatilised, järsemad. Tuuakse mingi lahendust vajav mõte või olukord ja selles siis seletatakse ja tehakse järeldusi. Sellised

konflikttsed algused on enamasti terviklikud. Tähelepanu on suunatud tegevusele.

Konfliktitu algus on emotsionaalsem, detailsem. Mõte nagu koorub välja järk-järgult paisudes. Domineeriv on kirjeldav element. Siin pole konflikti, vaid tähelepanu on suunatud üksiku eseme või isiku kirjeldamisele.

Kirjeldaval algusel leidub igas muinasjutuliigis erijooni.

Loomamuinasjuttudes on konfliktne ja konfliktitu algus kõige selgepiirilised. Seda ei saa seletada stiililise küljega, sest ime-muinasjutud ei jää oma väljenduslikkuse poolest sugugi maha loomajuttudest. Osaliselt seletub see võib-olla sellega, et loomamuinasjutud on vanemad ja rohkem lihvitud kui ime- või olustikulised muinasjutud. Loomamuinasjuttudes on enamasti selgepiiriline, kõrvalekaldumatu ülesehitus ja juba alguses rõhutatakse seda, millele sisus on rõhku pandud. Loomamuinasjuttudes on loomi esitatud üldiselt oma iseloomule võimalikult vastavalt, kuid esineb ka hüperboole (näit. seal, kus jänest on julgena kujutatud)

Konfliktse ja konfliktitu alguse esinemus on loomajuttudes enam-vähem võrdne.

Imemuinasjuttude kirjeldavas alguses on mõnikord konfliktse ja konfliktitu alguse elemendid tihedasti põimunud ja neid on raske eraldada. Imemuinasjuttudes on silmatorkavalt palju esitatud kauges, ebamäärases minevikus toimunud sündmusi („vanasti”, „ennemuiste” „vanal hallil ajal” jne.). Sellist algust on ligikaudu 85%. Üldine on samuti tegelaste ajaloolise individuaalsuse puudumine. Tegelased esinevad tüüpiliste vastandkujudena (peretütar ja vaenelaps, sulane ja peremees) ja vastavalt sellele iseloomustataksegi neid must-valge printsiibil. Konfliktse alguses ongi peamiselt kaht kontrastset tegelast iseloomustatud, kuid ühtlasi antud ka taust tegevusele. Konfliktitu alguses on suunatud peatähelepanu ebamäärase aja ja koha pinnal hargneva tegevuse algusele. Konfliktse ja konfliktitu alguse suhe imemuinasjuttudes on 1 : 2.

Olustikulistes muinasjuttudes, kus sündmused arenevad reaalse elu pinnal, on konfliktil tähtis osa. Siin esitatakse sotsiaalseid suhteid, inimeste eluviise ja nende huvisid. Võitlus käib positiivsete, lihtsate tööinimeste (sulane, talumees) ja negatiivselt iseloomustatud tüüpide (mõisnik, kuningas) vahel. Konfliktne algus vastandab need tegelased omavahel ja kirjeldab neid. Konfliktitu alguses on mingi üksiku eseme, olukorra või üksiku tegelase kirjeldus. Üldiselt on siin kirjeldus epiteetide, võrdluste ja rahvapäraste väljendite poolest tagasihoidlikum kui looma- ja imemuinasjuttudes. Eredamad kirjeldused on Kagu-Eesti aladel. Olustikuliste muinasjuttude alguses on rohkem konkreetsust ja lihtsust silmas peetud, aga ka siin on domineeriv tegevuse, aja ja koha ebamäärasus. Tegelased on samuti tüüpilised kujud. Konfliktse ja konfliktitu alguse piiritus on selgem kui imemuinasjuttudes. Võib oletada, et see tuleneb olustikuliste muinasjuttude lihtsast ülesehitusest. Konfliktse ja konfliktitu alguse suhe on 1 : 2.

II. Lõpp (konklusioon)

Rahvajutt ei katke ootamatult, järsku. Lõppsündmuse järel, mil on tihti katastroofi iseloom, peab erutatud meeleolu ühel või teisel viisil rahunema.

Jutustus lõpeb tavaliselt otsustava pöörde järel, et aga kuulajate erutust rahustada, esitatakse lõplisa — kurjategija karistamine, positiivse tegelase päästmine jne. Sageli lisab jutustaja meeleolu tasandamiseks mingi naljatuse („Kui nad pole surnud, elavad tänaseni”) või lõpplahenduse mingi jäädava märgiga („Jänesed naersid nii, et moka lõhki”) Viimane teeb jutu ühtlasi muistendi sarnaseks.

Tuhanded rahvajuttudes makstakse langenu eest kurjategijale kätte. See pole juhuslik, vaid kindel vorminõue, tuttav kõigi rahvaste juures.

Sellised on A. Olriki poolt tehtud täiesti paikapidavad üldistused.

Nagu algusi nii on ka lõppe registreeritud kahesuguseid: dialoogilisi ja kirjeldavaid. Esimesega on tihedasti seotud monoloogiline lõpp.

Kirjeldava lõpu küsimus on keerukas. Tavaliselt lõpeb jutustus mingi otsustava pöördega, kuid nn. lõplisa täiendab sageli seda, vahel on aga omaette tervik, mis on sündmustiku lõpuga lõdvalt seotud. Mõnikord on lõplisa nagu kokkuvõtteks lõpule. Liigituse aluseks on võetud lõpplahendus (arvestatud ka lõplisa, kui see otseselt tuleneb sündmustest).

Muinasjuttude lõppe võib jaotada järgmiselt:

- 1) tekkeline lõpp (lahendus jäädava märgiga);
- 2) tasu-lõpp (tegelasi hüvitatakse või karistatakse vastavalt tegudele);
- 3) õnnelik lõpp (kui domineeriv on tegelaste õnneliku elu kirjeldus).

Dialoogiline lõpp

„„Mina olin üsna ligi saanud, tõmbas ta külje seest ühe läikiva kondi ja andis mulle sellega mööda pead — ma arvasin omal otsa käes olevat — kuid pistsin putku” — „Pea meeles, mis ma sulle ütlesin,” kostis rebane, „mine veel hoopema!”” (Loomamuinasjutt. H III 18, 319 Viljandi.)

Hundi (lõpus tegelast ei mainita) kõnes on sündmustikku kokkuvõtlikult korratud. Rebase sõnades aga antakse moraali. Ilmekas rahvapärane väljendus ja kõnekäändude tarvitamine muudab lõpu väljendusrikkaks, huvitavaks.

„Susi võttand rebäse selga. Rebän sellän laulma: „Tõbin kand tervet.” Susi kullas ja küsk: „Mi’ laul si om?” Rebän üteli: „Pää purus pesset, mul mõistus segan, ei saa esig’ ämb aru mi ma üteli võ ole, just ku mõni va pila kunagi.” (Loomamuinasjutt. H II 22, 669 (1) Halliste.)

Siin on rõhutatud rebase kavalust igast olukorrast hästi välja tulla ja hundi rumalust, kes ka selget vihjet ei taipa, et „tõbine kannab tervet” Rebase suhu pandud väljend „tõbine kannab tervet” on tuum, milleta jutt kaotaks poole oma väärtusest.

„Vana Sarvik näes ja küsüs: „Ka esi nii tark olet, vai opsiva sinu mu’u?” Poiss ütles vasta: „Es oppe kiäki miu, ku mu uma rumal pää.” (Imemuinasjutt. H II 52, 548 (40) Räpina.)

Sündmuste käigus on dialooge rohkesti tarvitatud ja see hargneb loogiliselt lõpuni, kus tehakse kokkuvõte ja antakse tegelastele hinnang.

„Mõisnik imetlenud: „No mis sas säääl nägid?” — Talumees vastand: „Sinu isa hoidis säääl minu isa sigu.” — „Sa valetad!” kähvatand mõisnik ja talumees saand raha.” (Olustikuline muinasjutt. H I 9, 153 (33) Viljandi.)

Siin avaldub talumehe tarkus ja kavalus, millega ta kihlveos vastase — mõisniku võidab.

Lõpus on sagedane monoloogi esinemus, nagu järgnevas loomamuinasjutus.

„Hobune pistis jooksu, rebane sabas ja läheb ikka vim ja vom, vim ja vom vastu puid. Hunt naeris ja hüüdis: „Näe meie vana rein sõidab valge māraga kerku!”” (H III 18, 309/10 Vigala.)

Lõpplahendusele on lisatud hundi kahjurõõmus hüüe, kes tunneb heameelt vastase hävitamisest. Siin on tavalisega võrreldes tegelaste osad ümber vahetatud: hunt osutub rebasest kavalamaks.

„Kahr üteli: „Vatõr, vatõr, sul om õigus, inimene om mus pallo, pallo kõvemb. Ta om jo nii hull kõva, et mino uma sülgelemisega ärr tahtse tappa.”” (Loomamuinasjutt. H II 74, 585/7 (2) Setu.)

Karu sõnad annavad nagu kokkuvõtte tegevusest. Humoristlikult on kirjeldatud inimese jõudu.

„Koer haukus: „Vaenelaps tuleb — kuld ees, kuld taga, kullakarp kaenlas; peretütar tuleb — tuli ees, tuli taga, tulekarp kaenlas, ja sai isi ka tuleroaks.”” (Imemuinasjutt. H II 7, 649/52 (1) Jõhvi.)

Omapärase võttega lastakse siin koeral kõnelda tasust, mis tegelastele osaks langeb.

„Teekäija läinud küsima ja saanud vastuse: „Kui väresed tulevad, siis söövad nad herved ära, ja herved ei tule; kui varesed ei tule, siis jäävad herved alles ja tulevad üles.”” (Olustikuline muinasjutt. E 8882 Torma.)

Külvaaja mõistukõnet ei taibata, ta peab selle ära seletama. Rahvas näitab siin oma taiplikkust mõistatuse kasutamisega.

Lõpu dialoogide esinemus on küllaltki arvukas.

Kõige rohkem esineb lõpu dialoogi loomamuinasjuttudes. Loomamuinasjuttude dialoogidel ja monoloogidel on oluline osa lõpplahenduse kujundamisel, kus iga tegelane saab tasu vastavalt oma tegudele. Domineerivad on sellised dialoogid, kus tüssamis-moment mängib tähtsat osa. Tegelaste vigade ja rumaluste arvel

tehakse palju nalja. Dialoogid ja monoloogid on kujundatud heas rahvalikus sõnastuses.

Imemuinasjuttudes on dialoogil vähem tähtsust. Suhteliselt on imemuinasjuttude dialooge ja monolooge vähe. Imemuinasjuttude lõpu dialoogide ja monoloogide peamiseks ülesandeks on tegelastele ja olukordadele hinnangute andmine ja nende iseloomustamine. Sõnastus on tavaliselt hea, rahvapäraselt humoorikas.

Olustikuliste muinasjuttude dialoogidel ja monoloogidel on enamasti terav sotsiaalne taust. Lihtrahva esindajad on taibukad, teravmeelsed ja osavad ning võidavad ja naeruvääristavad oma rõhujaid. Dialoogid ja monoloogid ongi oluliselt tegelastele ja sündmustele hinnangu andmise teenistuses. Dialoogide ja monoloogide väljendus on lihtne, konkreetne, aga sageli teravmeelselt naljatlev või sädelevalt humoorikas.

Kirjeldav lõpp

a) Tekkeline lõpp

„Karu ronis ülemale, viimaks läks kuuse latv katki ja karu kõige ladvaga karpõntsti alla kaela peale ja sest saadik ollagi karul lühike kael.” (Loomamuinasjutt. H IV 7, 105/8 (4) Jüri.)

Kirjeldatakse karu ronimist ja äkki tuleb otsustav moment (kuuse latv läheb katki) ja sellest ka tagajärg jäädava märgiga (sellest peale on karul lühike kael)

„Mees läheb kuo. Siel luuakse tämä karuks, ja et tämä naene tämale neid paha neusi oli andand, luuakse emäkaruks.

Sen pärast üeldakse, karu on ahnest inimesest luodud.” (Imemuinasjutt. H II 51, 704/6 (2) Kuusalu.)

Negatiivset tegelast karistatakse, kuid mitte lihtsalt, vaid ta muundatakse loomaks. Lõplisaks on üldistus.

b) Tasu lõpp

„Hobune jooksnud õue, kus peremees hobust ja hunti vastu võttis. Hunt tapeti ära, hobune hakkas jälle peremehe teenistusse.” (Loomamuinasjutt. H II 50, 662/4 (2) Äksi.)

Lihtsalt, väheste sõnadega kõneldakse tasust, mis saab tegelastele osaks. Vanaduse pärast hüljatud koduloom (hobune) osutab oma peremehele mingi metslooma (karu, hunt) kaastegevusel heateo ja see heategu leiab tasumist. Negatiivset tegelast karistatakse, positiivset hüvitatakse.

„Kuningas sai seda kuuldes kutsari peale hirmus vihatses, heitis tema surmani vangitorni, aga julge noormees sai kuninga väimeheks.” (Imemuinasjutt. H II 19, 15/6 (4) Tõstamaa.)

Lühidalt näidatakse tasu andmist ka Saaremaalt pärinevas olustikulises muinasjutus:

„Poiss võttis kuningatütre ära ja päris nüüd oma äija tuodi varanduse ja elada täna päägid.” (H II 18, 330/8 (3) Pöide.)

Tegelane on korda saatnud tasu vääriva teo ja teda hüvitatakse. Ka naljatlus ei puudu.

c) Õnnelik lõpp

„Röövli pagesiva omast majast ja hulgast varandusest hästi kaugele ära, nink ütski neist ei julge enam tõist kõrda sinna kaema minna. Et nelli vanakest eliva säääl oma elo otsani ja lauliva oma kooriga mõnikõrd nii, et mõts kumisi käen. Ent saksa maale mineki pääle naa es mõtlegi inäp, sest et ka säääl neil meelepärane asupaik olli.” (Imemuinasjutt. Põlva.)

Jutustatakse õnneliku elu eeltingimustest ja siis luuakse pilt õnnelikust elust, mida oskuslikult süvendatakse kõnekäänuliste väljenditega.

„Veli jae tõese juurde elämä, kes siin kuningas õli ja nad ellid kavva, kavva õnneliss ja üvä elo jo ehk praegugi viil.” (Imemuinasjutt. H II 27, 894/51 Pilistvere.)

Kangelast on hüvitatud, kuid ka kõrvaltegelase saatust on näidatud. Ei puudu naljatluski.

Olustikulised muinasjutud on heaks näiteks erisuguste lõpu liikide põimumise kohta.

„Nüüd suand kuningas oma naese kätte, pand ta täku selga, ise istund nõia täku selga ja läind koeo. Kua nõia varanduse võtt kuningas omale, seda olnd nõnna pallu, et valaskala 7 aastad vidada suand, mis lõukoer ja kotkas mere ääre kokku kand. Kuningas valitsend üle põhja ja lõuna riigi väga õnnelikult ja eland oma noore ilusa naisega nõnna kaua kui viimase surma tunnini.” (H I 33, 905/34 (14) Jüri.)

Siin ei ole võimalik piiritleda tasu- ja õnnelikku lõppu selgepiirilisel, vaid mõlemaist on elemente. Räägitakse, kuidas tegelane saavutab oma võitluse tulemusena väärilise tasu. Ka fantastilist elementi on rakendatud tasu suuruse rõhutamiseks, mida olustikulistest muinasjuttudes vähe esineb. Näidatakse tegelase õnnelikku käekäiku, ei puudu ka naljatlev lõplisa.

Esineb muinasjuttude lõppe, mis ei paindu eespool toodud liikide alla. Olgu siin selline näide loomamuinasjutu lõpust.

„Niiviisi otsuduva eläja selle rüüli ära ja esi jäiva sennä maija eläma. Eesel jäi peremeheks, tõõsed jälle olliva pere, nii viisi nad eläse ja pidäva need eläjäd viil parhilla maija; kui nimad säält viil ära ei olõ kaono rüüli pesa pidi inne külmas jääma kui muido vana sõna täude lätt, et varga pesa ja rüüli ahirvars aedas laka, nii et asõndki ei ole tunda, sest ülekohus ei püsu mitte kotih; vargus ei kao varga käest nii kui vesi sõglast.” (H II 71, 669/23 (1) Vastseliina.)

Siin on pikem seletus loomade elu korraldamisest. Lõplisa antakse kõnekäändude ja vanasõnadega.

Kirjeldava lõpu liigid ja sellest tingituna ka terminid on tinglikud. Mõisted on tihti üpris laialdased.

Nii tekkeline, tasu- kui ka õnnelik lõpp tingivad üksteist ning sõltuvad üksteisest. Nii tingib tasu tekkelise ja õnneliku lõpu. Tekkelistes lõppudes on siiski rohkem iseseisvust, need pole igakord sugugi tingitud tasust. Tasuline element tingib õnneliku lõpu hoopis sagedamini. Tasu määrab tavaliselt tegelase edaspidise saatuse. Kui tasust lähtuv õnneliku saatuse kirjeldamine on domineeriv, on sellised näited paigutatud õnneliku lõpu alla.

Igas muinasjuttude liigis on mainitud lõpud erinevas vahekorras, olenevalt muinasjutu sisust.

Loomamuinasjuttudes on domineeriv tasu-lõpp, aga küllaltki arvukalt esineb tekkelisi ja õnnelikke lõppe.

Loomamuinasjuttudes näeme tegelaste vastandamist. Võitja poolel asuvad inimene, koduloom ja väikesed metsloomad. Rumalust ja ahnust karistatakse, töökus ja ausus leiavad väärilise tasu. Palju on tekkelisi lõppe, mis sarnanevad muistenditega. Õnneliku lõpu kirjeldus on antud sooja kaasaelamisega jutustaja poolt.

Imemuinasjuttudes on palju fantastilist elementi ja sellest sõltuvalt on lõppudes fantastiline lahendus. Domineeriv on tasu printsiip. Imemuinasjuttude hulgas on populaarsed sellised teemad, mis kajastavad võitlust rõhuja ja rõhutava vahel, ning sõltuvalt sellest on lõpplahendus heale ja kurjale tasumine. Tunduvalt vähem leidub õnnelikke lõppe ja ka tekkelised ei oma siin nii olulist osa kui loomamuinasjuttude puhul.

Olustikuliste muinasjuttude hulgas on ainult 5% ümber tekkelisi lõppe. Olustikulistes muinasjuttudes vastandatakse positiivsed ja negatiivsed tegelased ning sellistena nad siis saavadki oma tasu. Paljude olustikuliste muinasjuttude sõlm seisab teatava mõistatuse või ülesande lahendamises, mille lahendab töötava rahva seast võrsunud kangelane oma taiplikkusega. Õnnelikkudes lõppudes on õnne väga tagasihoidlikult kirjeldatud. Õnnelikud lõpud on enamasti tasu-lõpuga tihedas seoses.

Kokkuvõte

Tehes kokkuvõtet alguse ja lõpu seadustest võib teha järgnevaid üldistusi. Nii algused kui ka lõpud jagunevad kahte suurde rühma: dialoogilised ja kirjeldavad.

Umbes 300-st analüüsitud muinasjutust oli alguse dialooge (koos monoloogidega) 29 esinemust, kusjuures ainuüksi loomamuinasjuttude dialoogilisi algusi oli 17. Loomamuinasjuttude dialoogilised algused on väljendusrikkad ja huvitavad, nad peegeldavad tegelaste omavahelisi suhteid ja näitavad karaktereid.

Ime- ja olustikulistes muinasjuttudes on juba domineeriv monoloog, mis vihjab tegelasele, aga annab ka miljöõ.

Lõpu dialooge koos monoloogidega võib jällegi registreerida kõige rohkem loomamuinasjuttudes, nimelt 20 juhtumil, arvuliselt

teisel kohal on olustikulised muinasjutud (14) ja kolmandal kohal imemuinasjutud (9).

Lõpu dialoogide ja monoloogide ülesandeks on tegelaste iseloomustamine ja hinnangu andmine ning selle järgi tasu määramine. Siin avaldub ka rõhutava moraalne üleolek rõhujast. Eriti olustikulistes muinasjuttudes on näha teravat sotsiaalset tausta.

Kirjeldavad algused ja lõpud on suures ülekaalus dialoogiliste üle.

Kirjeldavad algused on jagatud kahte rühma: konfliktised ja konfliktitud algused. Loomamuinasjuttudes on konfliktseid ja konfliktitud võrdselt, aga nii ime- kui ka olustikulistes muinasjuttudes on konfliktsete ja konfliktitute suhe 1 : 2.

Konfliktne algus on skemaatilisem, järsem, ta on nagu omaette tervik. Ekspositsiooni ja sõlmituse vahel on selge piir. Konfliktitu alguse puhul on see piir tuhmunud ja ekspositsioon on järgneva sõlmitusega kokku sulanud. Üldse on konfliktitu algus emotsionaalsem. Peatähelepanu on pööratud üksikuile tegelastele, antakse nende iseloomud, samuti vihjatakse ajale, kohale, tegevusele, sageli neil pikemalt peatudes.

Muinasjuttude kirjeldavad lõpud on keerukamad kui algused. Siin on eri lõpuliikide põimumisi palju rohkem. See on ka mõisteta, sest lõpp on muinasjutule kokkuvõtteks ja siin tehakse üldistus. Hoolimata muinasjuttude sirgjoonelisest ülesehitusest ja keskendumisest ühele tegelasele ning tegevusele, on siiski väikesi kõrvalpõikeid (eriti ulatuslikkude imemuinasjuttude puhul), mis kõik lõpus lahendatakse. Vaadeldud muinasjuttude lõppe on jagatud tekkelisteks, tasu- ja õnnelikkudeks lõppudeks, kuid neid ei saa sageli võtta eraldi; tavaliselt on nad üksteisega seotud, ainult teatavad jooned on domineerivad. Kõige enam on antud muinasjuttudes tasu-lõppe, kus rahvas mõistab õiglast kohut: hüvitab positiivseid ja karistab negatiivseid. Kolmes muinasjuttude liigis on tasu-lõppe 98-l korral, tekke- ja õnnelikke lõppe esineb tunduvalt vähem.

Sageli on muinasjuttude olulisele lõpule lisatud meeoleu tasan- damiseks veel naljatlus või mingi tekkelooline seletus. Selliseid naljatlusi või seletusi on umbes 40%.

Muinasjuttude algused

	Dialoogiline algus		Kirjeldav algus		
	Dialoog	Monoloog	Konfliktne	Konfliktitu	Põimunud või raam- jutustus
Loomamuinasjutt	12	5	39	39	5
Imemuinasjutt	5	4	28	57	3
Olustikuline muinasjutt	—	5	34	54	—
Kokku:	17	14	101	150	8

Muinasjuttude lõpud

	Dialogiline lõpp		Kirjeldav lõpp			
	Dialog	Monoloog	Tekke- line	Tasu- lõpp	Õnne- lik lõpp	Raamjutus- tus, vanasõna
Loomamuinasjutt	12	8	32	24	22	4
Imemuinasjutt	4	5	26	40	20	—
Olustikuline muinasjutt	5	9	9	34	30	2
Kokku:	21	22	67	98	73	6

Heites põgusa pilgu muinasjuttude kunstilistele iseärasustele tuleb mainida mitmeid muinasjuttudele iseloomulikke jooni.

Muinasjuttude tegevus toimub kauges minevikus. Umb. 85% kõigist algustest on vihje kaugele minevikule (ennemuiste, vanasti, vanal hallil ajal jt.). Muinasjuttudes antakse täpsustamata kohti, tüüpilisi kujusid ning olukordi.

Mis puutub muinasjutu keelesse, siis on see muinasjutu algusest lõpuni tavaline rahva kõnekeel, kuid olenevalt muinasjutu sisust naljatleva või emotsionaalse varjundiga. Tihti esineb häid, tabavaid võrdlusi, palju kohalikke rahvakeelseid (murdelisi) väljendeid, kõnekäände ja oskuslikult kasutatud vanasõnu ning humoorikaid naljatlusi.

Seni on muljete põhjal üldiselt arvatud, et muinasjuttude stiil on arenenum Kagu-Eesti piirialadel, kus see olevat saanud mõju-tusi vene muinasjuttude eeskujudest. Uuritud materjalide põhjal võib samuti konstateerida Kagu-Eesti head, ilmekat, rahvapärast keelt ja esituslaadi. Tuleb aga lisada, et ka läänepoolse Eesti (Vigala, Pärnu jt.) muinasjutud on nauditavad sõnakunstiteosed.

Gorki ütleb: „Töötava rahva suuline poeesia, pärit sellest ajast, kus poet ja tööline olid veel ühes isikus, surematu poeesia, raamatukirjanduse esiisa, aitas väga palju tutvumisel keele hurmava ilu ja rikkusega.”⁵

Sajandite kestel lihvitud rahvaluulelooming on heaks näiteks sulemeestele elava keele, ladusa stiili ja hea kompositsiooni poolest. Sellepärast võivad ka eespool käsitletud muinasjuttude alguse ja lõpu näited mõneti eeskujuks olla lihtsa ja loogilise, kuid samas väljendusriika kompositsiooni leidmisel niihästi põnevust loova jutustuse alguse kui ka kunstiliselt ilmeka ja üldistava lõpu suhtes.

⁵ M. Gorki, Kirjandusest, lk. 171.

ЗАЧИН И КОНЦОВКА В ЭСТОНСКИХ НАРОДНЫХ СКАЗКАХ.

Хелья Йыгизе

Кружок эстонской литературы и фольклора.

Руководитель ст. препод. У Кольк

Повествовательная проза (сказки, шуточные рассказы и сказания) представляет собой один из старейших и наиболее жизнеспособных видов эстонского народного творчества.

В основе построения эстонских народных сказок лежат традиционные приемы фольклорной поэтики.

Несмотря на сравнительную простоту сказочных зачинов, здесь используются разнообразные приемы изображения, придающие рассказу выразительность и эмоциональную силу. Зачин сказки дает обычно представление о действующих лицах, здесь указываются также время и место действия. Слушатели вводятся в определенную общественную среду, и между персонажами сказки распределяются их роли.

Зачины сказок бывают диалогические (или монологические) и описательные. Последние в свою очередь делятся на зачины с конфликтом и без конфликта. В зачине с конфликтом в сказку вводится какое-либо требующее разрешения противоречие, и дальнейшее повествование развивается на базе разрешения этого конфликта. При бесконфликтном зачине сказка начинается со спокойного описания, причем в дальнейшем путем постепенного ознакомления с отдельными обстоятельствами выясняется центральный конфликт сказки.

В каждом разделе сказочного репертуара (сказки о живых, волшебные и бытовые сказки) всем этим зачинам свойственны особые, характерные черты.

Диалоги (а также монологи) особенно выразительны в сказках о животных. Более сдержанный в этом отношении характер носят волшебные и бытовые сказки.

В зачине с конфликтом характеризуются в основном два контрастирующих персонажа, а также изображается тот фон, на котором развивается действие сказки. В бесконфликтном зачине

главное внимание уделяется списанию места и времени действия или отдельного действующего лица.

В концовке сказки подводятся итоги ее содержанию; здесь дается окончательное решение поставленной в ней проблемы.

Сказочные концовки бывают диалогические (или монологические) и описательные.

Основной функцией диалогических (и монологических) концовок является указание на справедливое воздаяние за добро и зло (особенно в сказках о животных) и заключительная оценка действующих лиц и ситуаций (главным образом в волшебных и бытовых сказках).

Описательные концовки можно подразделить на этиологические концовки — концовки, выражающие идею возмездия, и «счастливые» концовки. Две последние тесно связаны друг с другом и отличаются лишь преобладанием тех или иных черт.

Чаще всего в сказках встречаются концовки, выражающие идею возмездия: здесь народ творит свой справедливый суд, вознаграждая положительных и наказывая отрицательных персонажей сказки.

Нередко концовка завершается шутливой прибауткой, имеющей целью разрядить внимание слушателей и вернуть их к реальной обстановке.

MÖTTEID J. SEMPERI ROMAANI „PUNASED NELGID” PUHUL

R. Krusten

Eesti kirjanduse ja rahvaluule ring.

Juhendaja dots. J. Käosaar

Johannes Semperi uus romaan „Punased nelgid” on pühendatud eesti rahva elu ühele tähtsamale perioodile — ajavahemikule 1939. a. suvest 1940. a. suveni. Kirjanik on valgustanud oma teoses üht keerulisemat ja vastuolulisemat perioodi, niisugust ajajärku, kus areneb ägedaim võitlus ja kujunevad selgepiiriliselt välja vastandlikud leerid ning kus saab selgeks iga inimese tõeline olemus.

Visandades pildi kogu tolleaegsest ühiskonnast ja tema põhilistest jõududest, on autor eriti välja maalinud selle ühiskonna ühe kihi: intelligentsi ja tema elu ja olemuse. Kirjanik näitab õigesti, et kuigi kodanlik intelligents deklareerib end sõltumatuks ja „erapooletuks”, on iga sellise haritlase käitumise ja tegutsemise aluseks kindel poliitiline suund ja kallak. Ei ole „puhast kunsti” ei ole kunsti „väljaspool ühiskonda” ei ole „erapooletut teadust”. Ka intelligentsis on oma kihid, oma suunad ja leerid. Seda näitabki meile Semperi romaan.

Romaani sündmustik ja tegelaste saatus põimub tihedalt läbi ajalooliste sündmustega. Viimased on teoses nagu sõlmpunktideks, milleni paratamatult viib romaani eelnev tegevus.

„Punaste nelkide” peategelaseks on noor haritlane Paul Riuhk-rand. Ta põlvneb töölisperekonnast. Pauli isa on langenud 1924. a. detsembrülestõusu päevil ja poeg näeb enda ees ühtainsat eesmärki — jätkata isa võitlusteed. Paul on antud meile sümpaatsena. Ta on arenev kuju, kes küpseb ja karastub võitluse käigus. Uhke, paindumatu ja sirgjooneline, niisugusena jääb ta meile meelde. Hästi on autoril õnnestunud kujutada Pauli vahekorda ema ja õe Hiljaga. Siin on kõik usutat, õrn ja liigutatav, eriti vahekorras emaga. Õe suhtes on Paul pisut hoolimatam.

Ometi on tekkinud Pauli kuju suhtes ka pretensioone ja kahtlusi. Romaani esimestel lehekülgedel, sõjaväelistel kordusõppustel, tundub Paul meile igapidi teadliku noorukina. Talle on otsekohe

selge saksa kindrali käigu eesmärk, ta määrab kergesti kindlaks Espe olemuse ja mõtleb kõigiti nagu küps võitleja. Seepärast tundubki lugejale liialt erinevana teine kohtumine Pauliga vagunis, kus sõidab Tammemägi. Kui Paul eespool ei arutleks nii teadlikult vanamehelikult, siis oleks kõik siingi korras. Aga nüüd tundub Pauli naiivsus ja ülemeelik pealetükkivus imestamapanevana.

Kirjanik ei ole tahtnud Paulist teha valmis karakterit. Paul peabki arenema, oma esialgsest tormakusest, tuisupäisusest ja ebatäpikkusest jagu saama. Kuid autoril pole igakord seda arenemist õnnestunud loomulikuna esitada. Tundub, et Paul areneb kuidagi umbropsu, aga mitte pidevalt. Raske on uskuda sellest Paulist, kes romaani esimestel lehekülgedel on nii teadlik, kes hiljem kogu romaani jooksul peaks kasvama ja arenema, kes täiendab oma teadmisi Tammemäe kogemustest ja marksistlikust kirjandusest — raske on uskuda, et enne revolutsiooniliste sündmuste hargnemist Eestis võiks ta tulla mõttele põgeneda Nõukogude Liitu. Võidakse vastu väita, et Paul oli mahajäetud kolkas ja langes pessimismi. Aga Paulil olid ju pidevad sidemed keskustega, ta tegutses ise provintsilinnakese revolutsionääride ringikeses ja peale selle — aprillikuus oli kindlasti ometi teatud tundemärke kujunevast revolutsioonilisest situatsioonist. Raske on uskuda, et Paul sel ajal, vahetult enne revolutsioonisündmusi, millal ta käitub juba tõelise, küpse revolutsionäärina, võiks tulla niisugusele kavatsusele.

Lugu lendlehepakiga ei ole nii tähtis ja võiks olla ka usutav, kui järgnev Pauli rabelemine selle kättesaamiseks ei kujuneks janditaoliseks. Liiga primitiivsena tundub see võte Pauli tormakuse ja ebaküpsuse tõestamiseks.

Üldiselt aga on Paul meeldejääv kuju nagu temaga tihedalt seotud Rutt Kändki. Rutt on arstiteaduskonna üliõpilane, professor Kännu tütar. Hoolimata puhtkodanlikust miljööst, mis teda ümbritseb, saab Rutist kergesti teadlik võitleja-revolutsionäär. O. Utt on siinkohal avaldanud arvamust, et Ruti „kuju kannatab teatava lihtsustamise ja linearsuse all” ja tema nii kerge ümberkasvamise pole päris usutav. Niisugune mulje Rutist pole siiski domineeriv. Ja kui me sügavamalt kaalutleme, tuleme järeldusele, et autor oleks pidanud end kordama, kui ta oleks kujutanud ka Ruti ümberkasvamise protsessi. Viimast on näidatud ju reljeefselt vana professor Kännu juures, kes on tugevamate, juba sissejuurdunud kodanlike eelarvamustega inimene. Tema puhul saab kogu ümberkasvamise parema väljenduse. Ruti kui noore inimese juures on aga kõik eespoolnime-tatu valutum ja loomulikum.

Ka Rutt on aus, avameelne ja arenev karakter. Ta on põhimõtte-kindel ja leppimatu oma vaadetes ega paindu oma auväärsse isagi seisukohtade ees ning vaidleb neile julgesti vastu. Ruti nooruslikul innustusel ja otsustavusel on kindlasti oma koht professor Kännu ümberkujunemises.

Romaani kõige paremad ja kindlasti kõige meeldejäavamad leheküljed on pühendatud Pauli ja Ruti armastusvahekorrale.

Meenutagem kas või nende esimest kohtumist. Kui lüüriline, loomulik ja lihtne siin kõik on! Kirjanik on Rutti ja Pauli ikka näidanud looduse taustal, kriipsutades sellega alla nende tunnete puhtust ja siirust.

Ka Ruti ja Pauli nägelemised ja vaidlused, solvamised ja jonn on meisterlikult edasi antud. Tuletame meelde Ruti küllasõitu Pauli juurde ja seda, kuidas solvunud Rutt teeskleb magamist. Alles väike hiireke, kes krõbistab paberites, saab nende lepitajaks. Kui lihtne, usutav ja õige see on!

Kõik Ruti ja Pauli armastust kujutavad leheküljed on südamlikud ja ilusad. Ainult üsna romaani lõpus, Ruti haigevoodil, räägib Paul natuke deklaratiivselt. Siingi ootaks temalt suuremat õrnost.

Läbini tuntud ning selge on autorile Robert Kännu karakter Maast madalast üles kasvatatud „kristlikus sõnakuulmises ja austuses ülemate vastu”, ei saanud temast ometi orjalikku lõmitajat kodanluse ees. Kuid Robert Känd ei kasva ka võitlejaks. Ta on erapooletu teadlane, ainult teadlane, kes tahab unustada ühiskondliku elu ja mitte tegelda poliitikaga.

Kuid revolutsiooniliste murrangusündmuste aeg sunnib kõiki asuma kindlale seisukohale. Siis selgub, kelle poolt on kultuuriinimesed, nagu asetasküsimuse Gorki. Robert Kännu ümberkasvamine toimub elu enda sunnil. Esimeseks tõukeks on Ruti, professori tütre otsustav väljaastumine isa erapooletuse vastu. Töölistamajja kogunenud rahvahulga laialiajamisel saab professori auväärne isikus inetult kannatada. See näitab talle, et kõrgemal ühiskonnast ei saa keegi seista ja et temagi pole puutumatu. Esialgu näib professor Kännule, et tema üksi on süütult kannatanud kodanluse repressioonide tõttu. Kuid järk-järgult hakkab ta elunähtusi sügavamalt mõistma. Ühiskondlik-poliitiline elu huvitab teda üha rohkem ja rohkem. Soome valgekaartlaste toetamisest keeldub ta juba täiesti teadlikult. Viimased professor Kännu illusioonid purunevad tema käiguga peaministri ja presidendi juurde. Leidmata neilt kaitset laimu eest ja mõistes nende rahvavaenulikkust, tunneb Känd end nüüd seotuna kogu rahvaga, tema kannatuste ja võitlusega. Oleksime soovinud näha siiski veel sügavamalt professor Kännu tunnete, mõtete ja veendumuste kujunemist. Paiguti on märgata pisut kerget ülelibisemist ühest või teisest mõttest.

Romaani lõpul jääb Känd eemale revolutsioonilistest sündmustest ja langeb teatud määral tagasi oma kahtlustesse ja resignatsiooni. Aga ometi on just professor see, kes mõistab, et nõukogude inimeseks ei saada kergesti, et see on valuline ja aeganõudev protsess. Sellel teel on komistamisi ja kukkumisi, kuid eesmärki visalt silmas pidades jõutakse ometi sihile — nõukogude inimese avarale teele. Loodame, et sinna jõuab ka professor Känd.

Doktor Milistver on üsnagi teadlik võitleja, kes karastub praktilises tegevuses. Elu ja Tammemäe abi annavad talle võitlejajulgust ja -visadust. Milistveri suhted Asta Härmiga jäävad selle

romaani piirides segaseks, aga loodetavasti selgub siin paljugi teises osas.

Omapärane on Rautami kuju. Tammemäe ütluse järgi on ta põhimõtteline opositsionäär ja võib sellena kahju tuua, kuid ometi on teda kujutatud ilmse sümpaatiaga. Tema teravmeelsused nõelavad nagu herilased peenutsevat kodanlaste seltskonda. Rautamit ja tema teravmeelsusi on väga elavalt kujutatud.

Piiberi puhul tuleb ilmsiks Semperi tugev satiirikupale. Piiber on inimene, kellel pole kindlaid põhimõtteid. Ta on nagu rohulibleke tuules: kord paindub värsedes siia poole, kord sinna poole. Piiber peab end suureks opositsionääriks. Ta „radikaalne” tegevus on suunatud kohviku ortograafiliselt vigase hinnakirja vastu. Ta kirjutab artiklikesi, kus nõuab nende „tõsiste puuduste” kõrvaldamist.

Piiberi kuju iseloomustab autor kõige paremini stseenis Kändude kodus, kus Rutt tõstab klaasi Gorski terviseks: „Paul ja Rautam olid püsti tõusnud ja löid Rutiga klaasid kokku. Piiber kergitas ennast toolilt vaksavõrra üles, samavõrra ka oma klaasi laualt, maitstes tilga likööri ja võttis kohe jälle istet.”¹

Teineteist täiendavalt on antud Bella ja Villem Kits, kõige reaktsioonilisema kodanliku intelligentsi esindajad. Bella, tõeline kodanlik daamike, püüab end igati ülespoole upitada ja endale tähelepanu tõmmata. Õigesti on autor rõhutanud Bella välist ilmet, ta riietust, ta põlglikke suunurki. Bella välimus on võtmeks tema siseelu mõistmisel.

Villem Kits on tüüpiline dekadent, kes põlgab oma rahvast ja õhkab tema raske, neetud saatuse üle. Villem Kits lõmitab kõige lääneliku, eriti inglispärase ees.

Kirjanik ei jäta puudutamata ka kapitaliste ja kodanlikke võimumehi. Kõige paremini on neist kujudest õnnestunud vana Vinnal. Ta on üsna tagasihoidliku kaliibriga kapitalist, kes igakord ei oska kohaneda uue poliitilise olukorraga ja satub oma „võitluskaaslaste” naeru alla. Selle-eest on ta aga osav manööverdama tööliste ees.

Vana ja noor Vinnal esindavad romaanis kaht kapitalistitüüpi. Ühed sarnaselt vana Vinnaliga püüdsid hea näo ja ilusate sõnade katte all töölistest viimase välja pigistada. Teised, nagu noor Vinnal, püüdsid sama saavutada karmi sõjaväelise korra ja repressioonide abil. Vana Vinnali kuju on õnnestunud autoril just sellepärast, et temas kõigest hoolimata on nähtud ikkagi inimest, mitte aga kapitalisti pahede kontsentratsiooni. Vinnalil on oma mõtted ja tunded, unistused ja kalkulatsioonid, mille ajal ta tegutseb. Ta ei ole lihtsalt kiskja kiskjalikkuse pärast. Vanal Vinnalil on oma kired ja soovid, mis teevad temast kiskja, kuigi peidetud küünistega. Inimlike tunnete riismetest vanas Vinnalis annab tunnistust pojale äri kinkimise stseen.

¹ J. Semper, Punased nelgid, Tallinn 1955, lk. 124.

Väga palju eriarvamusi on tekitanud presidendi ja peaministri kujutamine romaanis. Siin on autor kasutanud teravat satiiri ja muutnud need ajaloolised isikud naeruväärseteks oma lühinägelikkuses ja nürimeelsuses. Kirjanikul on Kännu presidendi juures käimise aluseks konkreetne, tõsieluline materjal. Presidendi jutt, ta keeleteaduslikud jaburdused on edasi antud peaaegu täpselt.

Kuid teiselt poolt avaldatakse arvamust, et Semper on kõrvale kaldunud ajaloolisest tõepärasusest ja neid kodanlikke tegelasi liialt karikeerinud. See on juba tõsine ja raske süüdistus. Kui see on õigustatud, siis kindlasti sellepärast, et Semper on teinud presidendi kuju suhtes liiga suure üldistuse. Lugejale jääb mulje, et president on pururumal, arulage vanamees. Kindlasti mõnes suhtes oligi ta niisugune, aga kas on õige teha vaenlast nii rumalaks? Selles episoodis, mille annab kirjanik, võib kõik õige ja omal kohal olla, aga kui me antud tegelast rohkem ei kujuta, siis jääb kehtima selle ainsa episoodi mulje. Ka vaenlast peab kujutama ausalt. Mida ausamini me teda kujutame, seda selgemaks saab tema rahvavaenulik olemus. Teatud määral on Semper sellest põhimõttest kõrvale kaldunud.

Tööliste kujudele pole romaanis erilist tähelepanu pööratud. Siin ei saa autorile midagi ette heita, sest tema eesmärk on teistsugune: intelligentsi elu kujutamine. Tööliste kujud on kolme eri tööliiskihil esindajaiks: teadlik võitleja Vardja, reetur Voorep ja väikekodanlikele mõjudele vastuvõtlik Mihkel Saar.

Tööliste kujudega võiks tinglikult siduda ka Pauli õe Hilja ja Anatoli Espe kujud. Hilja Riihkrand on lihtne tüdruk, kelle arenemisele ja olemasolulegi keegi vaevalt tähelepanu pöörab. Isegi ema eelistab Hiljale Pauli. Ometi on Hilja täis elujõudu ja visadust. Temas on palju loomulikku arukust ja tublidust. Hilja on pidevalt arenev kuju, ja seda kuju tuleb hinnata. Hilja puhul on autoril tagasihoidlike pintsliõmmetega õnnestunud maalida meelde jääv kuju.

Anatoli Espe suhtes ei saa märkimata jätta tema energilisust ja hoogsust. Üldiselt on Espe olemus jämedakoeline ja lihtne ning jätab usutava, sügava mulje.

Romaanis on antud ka teadliku võitleja parteilase kuju — see on Tammemägi. Ta on elukutseline revolutsionäär. Tema tegevusest kuuleme üsna vähe — selles on autor õigesti edasi andnud parteilase konspiratiivsust sel ajal. Kuid Tammemägi kui inimene ei tarvitse lugejale ometi konspiratiivseks jääda. Nii see aga paraku on. Otse uskumatu: lugeja näeb Tammemäe ideelisust, tema veendunud kommunisti mõtteid, inimest aga mitte. Nii ei saaks Tammemäe kuju ebaõnnestumist sugugi varjata partei illegaalse olukorra taha. Ka väheste joontega võib kirjanik anda elava ja õnnestunud kuju, mille kohta võib tuua näiteid samast romaanistki (Piiber, Hilja, Rautam).

Tammemäe kuju on ebaõnnestunud just sellepärast, et autor on teinud temast ideede ruupori ja direktiivi teiste tegelaste jaoks.

Tammemägi peab kehastama kommunistlikku parteid ja selle juhtivat osa töörahva võitluses. Pole aga sugugi lihtne kujutada kogu kommunistliku partei poliitikat ja taktikat ühe tegelase kaudu. Kui seda, ometi püütakse teha, siis jääb paratamatult vähe ruumi kirjandusliku kuju kui niisuguse väljatöötamiseks. Seepärast ongi Tammemägi Semperil üsna veretu.

Tahtmatult tekib mõte tõmmata paralleeljooni näiteks Tammemäe ja partorg Muuli („Valgus Koordis”) vahel. Ja olgugi nende eksisteerimistingimused erinevad, on ometi nende kujude juures märgata üht ja sedasama stampi: inimest näeme neis väga vähe, palju enam aga alasti ideed.

Kui vaadelda ajalooliste sündmuste kujutamist romaanis, siis siin on küll rohkem ebaõnnestumisi kui õnnestumisi. Romaani algusosas võib ajalooliste sündmustega — kindral Halderi käik Eestisse, Balti nädal, Nõukogude väeosade vastuvõtmine — üldiselt rahule jääda. Kõigist eespoolnimetatud sündmustest võtavad osa romaani tegelased. Hilja tunnete ja elamuste peeglis on näiteks ilusasti antud Nõukogude väeosade vastuvõtt.

Kuid kurvem on lugu romaani lõpuosas toimuvate kõige tähtsamate ajalooliste sündmuste kujutamisega. Need on ju antud õigesti, aga Siin langeb kirjanik välja oma üldiselt elava fabuleerimisoskusega stiilist. Lehekülgede kaupa loeme kuiva konstateerimist, sündmuste protokollimist või õõnsat ja tühisõnalist ülespuhumist. Sellest on kahju, aga ometi on see nii. Valus on lugeda selle üldiselt huvitava raamatu viimaseid ebaõnnestunud peatükke.

Tundub, et kirjaniku peamine viga ajalooliste sündmuste kujutamisel on sündmuste eraldamine romaani tegelastest. Sündmused toimuvad nagu omaette, tegelased elavad hoopis omaette ja eraldi. Me ei kuule peaaegu midagi tegelaste meeoludest, mõtetest, tunnetest nende tähtsate sündmuste päevil.

Autori stiil on järsult kuiv ja ajalehelik. Toome näite:

„Valimistest võttis rahvas osa ennenägematult rohkel arvul. Ei agitpunkte, selgitavaid brošüüre ega vilunud agitaatoreid, isegi aega valimiste ettevalmistamiseks oli olnud üsna napilt. Ja ometi, rahva poolehoid Töötava Rahva Liidu saadikukandidaatidele, sellele uuele vahetusele, kelle sotsialistlik, Nõukogude-sõbralik meelsus teadmata polnud, oli nii soe ja üksmeelne kui ei ühelegi saadikukandidaadile eelmistel Riigivolikogu valimistel.”²

Kohtame siin arvukalt ajaleheartiklite sõnu, mida võime lugeda valimiskampaaniate ajal. Olgu ajalehekeelega kuidas on (sest see on juba isegi saanud halva ja kuiva stiili sünonüümiks), aga kirjanduslikku teosesse niisugused sõnad ei kõlba.

Niisuguseid näitekatkendeid võiks tuua üsna palju. Õigemini tuleks tunnistada, et välja arvatud üksikud elavamad lõigud, on kogu revolutsioonilisi juunipäevi kujutav osa väga sarnane reportaažile. Paatoslikud ja ülespuhutud sõnad, mis arvatavasti peaksid

² J. S e m p e r, Punased nelgid, lk. 376.

tekitama sügavamaid muljeid, ei veena meid ja tunduvad võltsidena.

Revolutsiooniliste sündmuste kujutamine Tartus on mõnevõrra elavam, sest siin kohtame tuttavaid tegelasi (Hilja, Saar, Milistver jt.). Aga neidki peatükke ei saa pidada kuigi õnnestunuks.

Johannes Semperi üheks tugevamaks küljeks on kahtlemata oskus luua karaktereid. Siinjuures on kirjanikul oma maneer. Ta annab meile tegelaskuju iseloomustuse sageli välise külje näitamise teel. Meenutagem siin Bellat, Rutti, Rautamit. Muidugi ei jää välimuse kirjeldamine tegelase ainsaks iseloomustuseks. Tuleb aga siiski tähendada, et sel iseloomustamise komponendil on Semperi juures suurem osa kui mõne teise kirjaniku puhul. Semper asetab oma tegelased mitmesugustesse olukordadesse, mis peavad avama karakteri (vana Känd, Piiber). Ka keelt on rakendatud tegelaste iseloomustamiseks ja paiguti väga meeldejäävalt (Rautam).

Tegelaste psühholoogia ja sisemaailma näitab autor vähem ja selles osas on teoses mõnel puhul puudujääke. Üks tegelastest, kelle sisemaailma valgustamine on tugevam, on kindlasti vana Vinnal.

Autori tugevaks küljeks on ka hea detailide valik, mis muudab karaktereid, olukordi ja sündmusi konkreetsemaks. Olgu siin veel kord välja tõstetud juba kriitikas varem rõhutatud detail — Vinnal arvestab oma sissetulekuid kroonides, väljaminekuid sentides. See on õnnestunud ja tüüpiline detail, mis väga palju aitab kaasa Vinnali olemuse mõistmiseks. Häid detaile on teoses mujalgi, näiteks Ruti-Pauli vahekorra kujutamisel.

Teose tegelaste kujutamisel on nendest lahutamatu ka nende töö ja tegevus. Sellele on Semper liiga vähe tähelepanu pööranud. Inimese tõeline olemus avaldub ju kõige selgemini töös ja seepärast oleks iga tegelane meile lähedasem ja mõistetavam seoses tema tegevusega. Semperi romaani üheks puuduseks ongi see, et tegelaste tööst kuuleme väga vähe.

Romaani kompositsiooni võib lugeda huvitavaks ja tihedaks. Kirjanik jutustab meile teatud osa tegelase elust-saatusest. See on nagu ringike, millele järgneb eelmisega seoses olev teine ringike — teiste tegelaste ja nende eluga. Nii järgneb arenevas gradatsioonis kogu romaani süžee, aga ka tegelased, olukorrad. Kahju ainult, et romaani viimased peatükid reast välja langevad: siin ei näe enam — piltlikult väljendudes — kogu eelneva ja järgnevaga tihedalt läbipõimunud ringikesi, vaid hoopis üsna eraldiseisvaid kastikesi revolutsiooniliste sündmustega.

Romaani lõpplahendus ise on aga õnnestunud. Meile jääb optimistlik, lüüriline, lootusrikas mulje ja usk ilusasse tulevikku. Leidlikult on antud lõpplahendus Ruti tervenemislootuse kaudu.

Rääkima peaks veel ühest Semperi omapärasest võttest: kujutada ja selgitada mitmesuguseid olukordi ja seisukohti küsimustevastuste kujul. Niisugust võtet esineb üsna sageli ja omamoodi muudab see teose leheküljed elavamaks. On ainult üks oht: autor

ise jääb niisuguste küsimuste-vastuste puhul nagu kaugemale ja kaotab otsese kontakti toimuvaga. Lugeja aga tahab tunda igast sõnast ja lausest autori oma mõtteid, autori oma seisukohta. Semperi arutleva ja asjaliku tooni juures kipuvad viimased momendid varju jääma, ja see ei tule kirjanikule kasuks.

Kokku võttes võib öelda, et Semperi romaan „Punased nelgid” on esimeseks nõukogude ajal ilmunud romaaniks kodanliku Eesti elust. Kirjanik on kujutanud murranguliste sündmuste perioodi. Ometi ei ole teose peamiseks väärtuseks nende sündmuste edasiandmine. Semperi teos „Punased nelgid” on kõige hinnatavam intelligentsi elu käsitleja. Me saame hea maalingu vana intelligentsi kihistumisest, erinevate suundade võitlusest ja uue, terve intelligentsi kasvamisest. Me näeme ka kodanliku intelligentsi müüdavust ja kõdunemist, tema rahvavaenulikku olemust.

Peamiseks puuduseks romaanis on revolutsiooniliste sündmuste ebaõnnestunud, protokollistiililine kujutamine, millega kaasneb vastavate peatükkide nõrk seos kogu teosega. Ka ei saa leppida Tammemäe kujuga. Teatud kujude puhul võib märgata psühholoogilist pinnapealsust. Samuti tahaks näha autori suuremat kaasa-
elamist kõigele toimuvale.

Tuleb hinnata Semperi julgust asuda selle raske ajajärgu kujutamisele. Kõige soojemalt jääb romaanist hinge kajama Ruti ja Pauli puhas armastus, aga ka vana Känd oma ümberkasvamise protsessis.

Kirjanik on andnud ilmeka pildi nõukogude intelligentsi eelkäijate elust ja võitlusest, mille sümboliks on kaunid lilled — punased nelgid.

НЕКОТОРЫЕ МЫСЛИ О РОМАНЕ И. СЕМПЕРА «КРАСНЫЕ ГВОЗДИКИ»

Р. Крустен

Кружок эстонской литературы и фольклора.

Руководитель доц. Ю. Кяосаар

Р е з ю м е

В работе содержится рецензирующий обзор книги И. Семпера «Красные гвоздики».

В романе Семпера рассматривается в основном судьба интеллигенции до и во время революционных июньских дней 1940 г. Главным героем романа является выходец из простой рабочей семьи Пауль Риухкранд, который в течение романа развивается и вырастает в зрелого революционера. В общем этот характер писателю удался хорошо, он привлекает своей простотой и прямолинейностью. Но в некоторых случаях чувствуются недостатки в логике развития Пауля. С Паулем связана Рутт, дочь профессора Кянда. Страницы, посвященные любви этих двух молодых людей, являются несомненно лучшими в романе. Критика упрекала Семпера в том, что Рутт перевоспитывается слишком легко. Автор данной статьи находит, что такой упрек не оправдан. Перевоспитание Рутт, как человека молодого, могло действительно пройти безболезненно и гораздо легче, чем, например, перевоспитание ее отца. Недаром автор так обстоятельно показывает процесс формирования профессора Кянда. Местами это удачно показано, но иногда повествование скользит по поверхности. Из остальных действующих лиц романа выделяются своей выразительностью образ старого капиталиста Винналя, а также образы буржуазных интеллигентов Пийбера, Китцов и Раутама. Образ Винналя особенно ценен, так как Семпер здесь исчерпывающе освещает внутренний мир капиталиста.

Разногласия возникли по поводу изображения президента буржуазной республики. Портрет, данный автором, показывает его как невежественного старика-идиота. Возможно, что писатель в изображении врагов попал на путь большего переувеличения, чем следовало.

Автор статьи считает неудачным также образ революционера Таммемяги. Он — лишь носитель идеи; его образ, лишенный литературно-художественной характеристики, не представляет ценности.

В первой половине романа Семпер вполне удачно показывает исторические события; последние же главы, в которых описываются июньские дни, являются самыми слабыми в романе. Писатель излагает революционные события в стиле протокола или репортажа, в силу чего эти главы теряют эмоциональное влияние на читателя.

Главным достижением романа являются удавшиеся характеры и мастерски построенная композиция. Роман «Красные гвоздики» ценен как изображение жизни буржуазной интеллигенции. Мы видим в романе также развитие и формирование новой интеллигенции.

БЕСПРЕДЛОЖНОЕ ГЛАГОЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ В РУССКОМ И ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКАХ

Х. Хольм

Кафедра русского языка

Научный руководитель ст. преп. Т. Мурникова

Одним из наиболее трудных вопросов в изучении русского языка учащимися эстонских школ является вопрос об управлении, так как в этой области между русским и эстонским языками наблюдаются весьма значительные расхождения.

Затрудняет работу и то обстоятельство, что в эстонской грамматике до сих пор мало уделялось внимания вопросам управления, хотя в эстонском, как и в русском языке, управление имеет большое значение.

В Академической грамматике русского языка вопросы глагольного и именного управления нашли всестороннее освещение. Этой проблеме уделяется много внимания и в трудах А. А. Шахматова «Синтаксис русского языка» и А. М. Пешковского «Русский синтаксис в научном освещении».

Целью нашей работы является сопоставление глагольного беспредложного управления в русском языке с соответствующими конструкциями в эстонском языке, причем сопоставление проводится в плане методическом, преследующем конкретную задачу повышения уровня успеваемости по русскому языку в эстонских школах. Проблема сопоставления русского и эстонского глагольного управления выходит из рамок школьной грамматики; поэтому данная работа предвидит использование результатов сопоставления прежде всего преподавателями русского языка в эстонских школах.

1. ПОНЯТИЕ УПРАВЛЕНИЯ В РУССКОМ И ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКАХ

Наша речь расчленяется на предложения, каждое из которых, являясь более или менее законченным высказыванием, выражает отдельную мысль. Каждое предложение, в свою очередь, может распадаться на части, представляющие собою группы слов, объ-

единенные по смыслу и по грамматическим отношениям, или же на отдельные слова.

Грамматические единства внутри предложения, состоящие не менее чем из двух полнозначных слов, называются словосочетаниями.

Все словосочетания делятся на два разряда:

1) Словосочетания подчинительные, образуемые посредством приемов согласования, управления и примыкания.

2) Словосочетания сочинительные, иначе ряды, незамкнутые сочетания, образуемые посредством сочинительных союзов, а также интонации перечисления.

В подчинительном словосочетании одно слово осознается как самостоятельное по отношению ко второму, а второе — как несамостоятельное по отношению к первому. Такое соотношение называется обычно подчинением второго слова первому, или зависимостью второго слова от первого.

Подчинение бывает трех видов:

1. Управление.
2. Согласование.
3. Примыкание.

«Управлением называется такой вид синтаксической связи, когда употребление определенной формы косвенного падежа существительного, предметно-личного местоимения или субстантивированного прилагательного (без предлога и с предлогом) обусловлено грамматическим или лексико-грамматическим значением другого, господствующего слова. Это слово для раскрытия и распространения своего смысла как бы требует определенной зависимости от него формы косвенного падежа имени или местоимения с личным или предметным значением».¹

Так определяет управление Академическая грамматика русского языка.

А. М. Пешковский различает два типа управления:

1. Сильное управление
2. Слабое

Под «сильным» управлением он понимает такую зависимость существительного (или субстантивированного слова) от глагола, при которой между данным падежом или данным падежом с предлогом, с одной стороны, и лексической или грамматической стороной глагола, с другой стороны, есть необходимая связь. Например:

улыбаться — кому? гордиться — кем?

При слабом управлении отсутствует эта внутренняя необходимая связь между данным падежом существительного и значением глагола. При слабом управлении в качестве управляющей части мо-

¹ Грамматика русского языка, т. II. Синтаксис. СССР, Москва, 1954, стр. 22.

гут быть различные глаголы, а в качестве управляемой единицы — только определенные слова.

Я читаю (пишу, работаю, учусь .)	вечером утром днем зимой весной	части суток времена года
--	---	---

По мнению Пешковского, явление сильного и слабого управления приводит к делению глаголов на переходные и непереходные. Переходными называются глаголы, которые способны в той или иной мере к сильному управлению, а непереходными — глаголы, неспособные к сильному управлению.¹

Такое понимание расширяет само понятие о переходности и непереходности глагола.

В школьной грамматике переходные и непереходные глаголы определяются обычно по сочетаемости их с винительным падежом дополнения, т. е. синтаксически. При этом многие фактически переходные глаголы, выражающие действие, переходящее на другое лицо или предмет, признаются непереходными. Например:

заниматься — кем? чем? ждать — кого? чего?

Академическая грамматика русского языка называет такие глаголы «косвенно-переходными».

Предметом исследования данной работы является сильное глагольное управление.

В зависимости от того, управляет ли глагол только падежом или падежом с предлогом, можно различать непосредственно переходные и посредственно переходные глаголы. Непосредственно переходные глаголы могут опять таки дробиться на более мелкие разряды в зависимости от того, каким падежом они управляют.

Многие глаголы могут управлять одновременно двумя падежами — в таком случае мы имеем дело с двойным управлением. Например:

желать — кому? — чего?

Вместе с тем, некоторые глаголы управляют в тех или иных случаях разными падежами, с соответствующим изменением значения. Такое глагольное управление называется «двояким управлением». Пешковский приводит такой пример «двоякого управления»:

я ищу место (вин. п.)

— в этом случае я ищу определенное, уже заранее намеченное место;

¹ А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении. Изд. 6-е, Москва, 1938, стр. 271.

я ищущего места (род. п.)
— со значением: я ищущий не определенного, а просто какого-нибудь места.¹

Такому двоякому управлению соответствует в эстонском языке понятие парциального и тотального объекта.

Кроме самого понятия управления, его видов в зависимости от специфики управляющего слова, следует рассмотреть более подробно также и понятие управляемого слова.

Управляемые слова в предложении

В каждом распространенном предложении имеются управляемые второстепенные члены. Второстепенность — это зависимость (прямая или косвенная) от одного из членов основного словосочетания, от подлежащего или сказуемого.

Под глагольным управлением мы подразумеваем сочетание глагола с управляемым существительным (или субстантивированным словом). Этот тип словосочетания в свою очередь подразделяется на две подгруппы:

1. Беспредложные словосочетания.
2. Предложные словосочетания.

Зависимость падежа от глагола дает о себе знать в обоих видах этого типа словосочетаний, так как управление падежом и в том и в другом случае исходит от глагола, только в случае беспредложного управления глаголом определяется непосредственно сам падеж существительного, а в случае предложного управления падеж имени существительного определяется посредством глагола и предлога.

Поэтому в случае беспредложного глагольного управления говорят о непосредственном управлении, а в случае предложного глагольного управления — о посредственном управлении.

Касаясь глагольного падежного управления, мы все время имеем дело с управляемыми словами, с синтаксической связью управления. Пешковский и Шахматов указывают, что такими управляемыми словами являются дополнения. В школьной грамматике говорится, что дополнение — второстепенный член предложения, который обозначает предмет и отвечает на вопросы косвенных падежей, причем выделяются

- а) прямое дополнение,
- б) косвенное дополнение.

«Прямое дополнение обозначает такой объект, на который распространяется действие, выражаемое глаголом».² Прямое дополнение выражается винительным (иногда и родительным) паде-

¹ А. М. Пешковский, указ. произв., стр. 271.

² Грамматика русского языка, том II. Москва, 1954, стр. 561.

жом без предлога. Косвенное дополнение обозначает объект действия, выраженный любым косвенным падежом.

Дополнение можно подразделить на несколько групп:

- 1) приименное,
- 2) приглагольное,
- 3) приаъективное.

В данной работе рассматривается лишь приглагольное дополнение.

Итак, в русском языке глагольное управление является одним из видов подчинительной связи в словосочетании, различающем управляемое и управляющее слово. Эти два звена словосочетания находятся в тесной семантической и грамматической зависимости.

Управление в эстонском языке

В грамматике эстонского языка дается следующее определение понятия управления:

„Rektsioon ehk sõltumine on käändsõnalise laiendi (sihitise, kaudsihitise, määruse, täiendi) vormiline olenevus oma põhisõna sisust”¹

«Управлением называется формальная зависимость второстепенных членов предложения, выраженных склоняемыми словами, от значения того главного члена предложения, с которым связан второстепенный член».

Это определение управления в эстонской грамматике также говорит о зависимости прямого и косвенного дополнения, обстоятельства и определения от управляющего слова, причем эта зависимость имеет и семантический, и грамматический характер.

И в эстонском языке глаголы управляют определенными падежами. В известных случаях это управление падежами совпадает, а в некоторых случаях эстонское управление отличается от управления русских глаголов.

Так, например:

давать — кому? чему?

andma — kellele? millele?

но

гордиться — кем? чем?

uhke olema — kellele? millele? (кому? чему?)

Этими различиями и объясняются грубые ошибки в речи учащихся эстонцев. Ошибки в управлении встречаются и в родной речи эстонцев. Иногда эти ошибки носят чисто случайный или диалектный характер, но в отдельных случаях их можно объяснить и влиянием русского языка.

Итак, основываясь на данных эстонской грамматики, мы устанавливаем сходство в самом понимании термина управления как

¹ K. Kure, Eesti keele grammatika IX klassile, kolmas, parandatud trükk, Tallinn 1954, lk. 62.

подчинительной связи словосочетания — оно в сущности не отличается от понимания этого термина в русской научной языковедческой литературе.

Значительно сложнее обстоит дело с понятием управляемого слова, а именно с понятием дополнения. Точки соприкосновения с русским дополнением устанавливаются с трудом.

Дополнение в эстонском языке

Как и в русском языке, в современном эстонском языке различаются:

- 1) прямое дополнение,
- 2) косвенное дополнение.

Однако в эстонском языке в понятие прямого дополнения входит значение тотального и парциального объекта. Прямое дополнение в эстонском языке, в отличие от русского прямого дополнения, подразделяется на два вида:

1. Täissihitis — тотальный объект (объект целого)
2. Osasihitis — парциальный объект (объект части).

Тотальный объект показывает, что действие направлено на весь предмет и будет доведено до конца. Тотальный объект выражается формами номинатива и генитива единственного числа и номинатива множественного числа. Парциальный объект указывает на незаконченное действие, которое направлено на часть объекта. Парциальный объект выражается формами партитива.

Следует отметить, что в эстонском языке есть особая группа глаголов, всегда требующих парциального дополнения. Эти глаголы обычно выражают длительное действие, переживания и определенные состояния, связанные с органами чувств. Например:

armastama	— любить
kartma	— бояться
austama	— уважать
igatsema	— тосковать
ootama	— ждать
nägema	— видеть
kuulama	— слушать
mõistma	— понимать
kiitma	— хвалить.

Любить свою социалистическую родину.

Armastama oma sotsialistlikku kodumaad.

Здесь винительный падеж (прямое дополнение) соответствует эстонскому партитиву (парциальный объект).

В то же время, если эти глаголы употребляются с предлогами или послелогом, выражающими законченность действия, то при них стоит уже тотальное дополнение. Например:

Ma t u n n e n o m a s õ p r a h ä s t i .
Я хорошо знаю своего друга

но

Ma t u n d s i n o m a s õ b r a ä r a .
Я узнал своего друга.

Выражение настоящего и будущего времени посредством прямого дополнения

В эстонском языке глаголы не имеют особой формы будущего времени. Будущее время выражается формой настоящего времени путем присоединения таких слов, как завтра, потом и т. п.

Поэтому дополнение в эстонском языке имеет особую функцию — оно выражает временные отношения. При помощи тотального объекта выражается будущее время, и поэтому глаголам, управляющим тотальным объектом в значении будущего времени, соответствуют русские глаголы совершенного вида. Вместе с тем, глаголы, управляющие парциальным объектом в значении настоящего времени, переводятся на русский язык глаголами несовершенного вида. Например:

Kirjanik kirjutab n ä i d e n d i t .

Писатель пишет пьесу.

Kirjanik kirjutab n ä i d e n d i .

Писатель напишет пьесу.

Сопоставление с русским языком свидетельствует о том, что эстонскому тотальному объекту в русском языке соответствует прямое дополнение в винительном падеже.

В некоторых случаях русскому прямому дополнению соответствует эстонское парциальное дополнение. Например:

«Марья Дмитриевна опять понюхала одеколон .»¹
„Maria Dmitrijevna n u u s u t a s j ä l l e o d e k o l o n n i ”

вин. пад.
(прямой
объект в
русском языке)

1. номинатив		тотальный объект
2. генитив		
3. партитив		

— парциальный объект

Чаще всего русскому винительному падежу соответствует в эстонском языке генитив.

Таким образом, в эстонском языке наряду с аналогичным понятием управления как вида подчинительной связи, мы сталкиваемся с совершенно иным подходом к самой категории дополнения, играющей в управлении роль управляемого слова. Это обстоятельство затрудняет непосредственное сопоставление управляемых слов в эстонском и русском языках.

¹ И. С. Тургенев, Дворянское гнездо.

II. СОПОСТАВЛЕНИЕ РУССКОГО И ЭСТОНСКОГО БЕСПРЕДЛОЖНОГО ГЛАГОЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Глагольное управление — весьма широкая тема, и поэтому в настоящей работе мы рассматриваем только такое глагольное управление, при котором управляемым словом является имя существительное (или субстантивированное слово)

Мы знаем, что имена существительные, выступая в предложении в качестве его членов, принимают различные падежные формы. Таким образом устанавливается отношение того или другого существительного к другим членам предложения. В настоящей работе рассматриваются связи падежной формы имени существительного с глаголом, управляющим этой падежной формой.

С целью сопоставления этих словосочетаний (имя существительное + глагол) в русском и эстонском языках рассмотрим связь двух категорий в каждом падеже в отдельности.

1. Винительный приглагольный

«Основной и типичной функцией винительного падежа является выражение прямого объекта при переходных глаголах».¹

Эта функция винительного падежа свойственна всем индоевропейским языкам. Колебания и несоответствия возможны только по отношению к отдельным глаголам, управляющим винительным падежом. Но эстонский язык относится к угро-финской группе языков, и в нем намечаются другие способы выражения этого значения.

Внутри русского винительного падежа выделяются три группы словосочетаний, выражающих объектные отношения.

Г р у п п а

Словосочетания, главное слово которых называет конкретное физическое действие, а зависимое слово — материальный объект этого действия. В состав таких словосочетаний может входить в качестве главного слова любой глагол со значением конкретного действия, а в качестве зависимого слова — любое существительное с конкретно-предметным значением. Например:

«Вот этого-то Степушку я встретил на берегу Исты в обществе другого старика».²

„Just seda Stjopuškat ma kohtasingi Ista kaldal, kus ta teise vanamehe seltsis viibis.”

«Старик в ы т а щ и л из воды небольшого о к у н я».³

¹ Грамматика русского языка, т. I. Изд-во АН СССР, Москва, 1952, стр. 125.

² И. С. Тургенев, Малиновая вода.

³ Там же.

„Vanamees tõmbas veest väikese ahvena välja.”

1. Винительный падеж (прямое дополнение) соответствует эстонскому генитиву (тотальный объект).

Однако:

„Tut dognal menja malčiška i podal zapisku».¹

„Siin jõudis mulle järele poisike ja andis üle kirja.”

2. Винительный падеж (прямое дополнение) соответствует эстонскому аллативу (косвенное дополнение).

К этой группе относятся и такие словосочетания, в которых к их основному значению присоединяется оттенок результативного значения. Например:

«Из уцелевших бревен на скорую руку сколотили из бенку».²

„Terveks jäänud palkidest klopsiti kiires korras kokku tareke”

3. Винительный падеж (прямое дополнение) соответствует эстонскому номинативу (тотальный объект).

II группа

Словосочетания, главное слово которых называет восприятие, говорение, внутреннее состояние, чувствование, а зависимое слово — объект восприятия, говорения, чувствования. Такие словосочетания часто имеют отвлеченное значение. Слова с конкретным значением употребляются при этом в переносном смысле. Например:

«... что и он может, при случае, изъяснить свое мнение».³

„... et ka tema võib parajal ajal oma arvamus avaldada.”

«Она подняла на меня глаза и насмешливо улыбнулась, а я продолжал, стараясь уловить свою главную мысль».⁴

„Ta tõstis silmad ja naeratas pilkavalt, mina aga jätkasin, püüdes haarata oma peamist mõtet.”

Винительный падеж соответствует эстонскому номинативу (тотальный объект) и партиву (парциальный объект).

Сюда относятся и такие словосочетания, в которых и главное слово (глагол) и зависимое (имя существительное) образованы от одного корня и близки по своим значениям. Например:

«Сморкался и нюхал табак он тоже не торопясь, словно делал».⁵

„Ka nina nuuskas ja tubakat nuusutas ta tõttamata, justkui oleks asja ajanud.”

¹ А. П. Чехов, Дом с мезонином.

² И. С. Тургенев, Малиновая вода.

³ И. С. Тургенев, Льгов.

⁴ А. П. Чехов, Дом с мезонином.

⁵ И. С. Тургенев, Малиновая вода.

III группа

Словосочетания, выражающие объектно-пространственные отношения. Главное слово в них — переходный приставочный глагол со значением движения, зависимое слово — имя существительное с предметно-пространственным значением. «Такие словосочетания называют движение и предмет, с которым так или иначе связано это движение или который преодолевается соответствующим движением».¹ Например:

перейти речку — jõge ületama

проехать деревню — küla läbima

jõge, küla — партитив ед. числа.

«она перебежала дорогу к тому месту, где оставила хозяина...».²

„Ta jooksis üle tee sinna, kuhu oli jätnud pereemehe...”

Этот винительный падеж (прямое дополнение) соответствует эстонскому партитиву (парциальный объект)

Итак, русскому беспредложному винительному падежу, выражающему объектные отношения, соответствуют в эстонском языке падежи тотального и парциального объекта. Иногда соответствует и аллатив, но это наблюдается сравнительно редко.

2. Родительный приглагольный

Известно, что в родительном падеже современного русского языка заключаются в сущности два падежа — собственно родительный и отложительный падежи. Значение отложительного падежа сохраняется преимущественно в употреблении родительного падежа с предлогами (из, с, от, у). сравнительно редко — в употреблении беспредложного родительного падежа.

Для детального рассмотрения беспредложного приглагольного родительного падежа в современном русском языке и сопоставления с эстонскими падежными формами следует разбить его на несколько подгрупп.

I. Родительный удаления, обозначающий предмет, от которого нечто удаляется или отделяется. В качестве главного управляющего слова в этом случае выступают глаголы, имеющие значение удаления, лишения. Зависимое слово называет предмет, являющийся как бы отрицательным объектом, так как действие направляется от объекта, а не на него.

Родительному удалению (= старый отложительный падеж) соответствуют в эстонском языке следующие падежи:

партитив (беречься, бояться, избегать, стыдиться, чуждаться);

¹ Грамматика русского языка, т. II. Москва, 1954, стр. 119. стр. 119.

² А. П. Чехов, Каштанка.

э л а т и в (лишать, остерегаться, бежать)

Например:

«Он благополучно избегнул встречи с своею хозяйкой на лестнице».¹

„Ta vältis õnnelikult kohtumist oma perenaisega trepil.”

«Раскольников не привык в толпе и, как уже сказано, бежал всякого общества, особенно в последнее время».²

„Raskolnikov ei harjunud rahvamurruga ja, nagu juba öeldud, põgenes igasugusest seltskonnast, eriti viimasel ajal.”

Родительный удаления в русском синтаксисе рассматривается как косвенное дополнение, а в эстонском синтаксисе в большинстве случаев как парциальный объект, но иногда и как косвенное дополнение. Поэтому русскому родительному удаления соответствует в большинстве случаев эстонский партитив.

II. Родительный цели

Глаголы, управляющие родительным цели, обычно употребляются также и с винительным падежом, так как такой родительный падеж обозначает предмет, на который или к которому направлено действие или состояние. Отличие от винительного падежа заключается в том, что действие, выраженное глаголом с винительным падежом, охватывает объект полностью, а действие, выраженное глаголом с родительным падежом, не полностью охватывает объект. Поэтому Шахматов рассматривает этот родительный падеж в подгруппе родительного частичного.

Родительному цели в эстонском языке соответствуют:

п а р т и т и в (ждать, желать, добиваться, помогать, удостаивать);

т е р м и н а т и в (достигать)

«Разорившись кругом, отправился он в Петербург искать себе места и умер в номере гостиницы, не дождавшись никакого решения».³

„Laostunud täiesti, ta siirdus Peterburi endale kohta otsima ja suri võõrastemaja toas, jõudmata ära oodata mingisugust otsust.”

Глаголам, управляющим родительным цели, в эстонском языке соответствуют глаголы, управляющие только партитивом. Русскому косвенному дополнению в родительном падеже соответствует прямое дополнение части в эстонском языке (парциальный объект). Отсюда типичная ошибка эстонцев: вместо: мы хотим мира — мы хотим мир.

¹ Ф. М. Достоевский, Преступление и наказание.

² Там же.

³ И. С. Тургенев, Малиновая вода.

III. Родительный количественный или разделительный

Родительный количественный или разделительный обозначает, что предмет не целиком и не все время подвергается действию, выраженному глаголом. Поэтому он называется также родительным неполного объективирования или родительным частичным.

Родительный падеж этого типа может употребляться при очень многих переходных глаголах наряду с винительным, но со специальным разделительным значением. Например:

братъ	что? чего?
взять	
купить	
продать	
жалеть	
носить	

В тех случаях, когда возможны оба падежа, винительный приобретает добавочный оттенок определенности.

«Лаврецкий отведал супу и достал курицу .»¹
„Lavretski maitses suppi ja võttis kana, ”

suppi }
kana } — партитив ед. числа.

Итак, родительный количественный переводится на эстонский язык партитивом.

IV Родительный края или границы

К этой маленькой подгруппе родительного падежа Пешковский относит родительный падеж при глаголах: касаться, держаться, придерживаться, слушаться. Рассмотрим эти глаголы в отдельности и найдем соответствия в эстонском языке.

касаться — кого? чего?

puutuma — kellesse? millesse? (иллатив).

Это касается тебя — see puutub sinusse

держаться — чего?

kinni pidama — millest? (элатив)

придерживаться — чего?

toetama — mida?

придерживаться мнения — toetama arvamust (партитив)

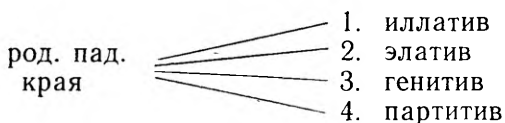
слушаться — кого?

sõna kuulama — kelle? (генитив)

слушаться родителей — vanemate sõna kuulama.

¹ И. С. Тургенев, Дворянское гнездо.

Этой подгруппе русского родительного падежа в эстонском языке соответствуют следующие падежные формы:

V Родительный падеж при переходных глаголах с отрицанием

Употребление этого родительного падежа в современном русском языке крайне неустойчиво вследствие частого смешения его с винительным падежом, особенно в разговорной речи. Переход к употреблению винительного падежа особенно часто наблюдается в тех случаях, когда падежная форма зависит от инфинитива, а инфинитив — от глагола с отрицанием. Например:

Я не могу вспомнить тех дней.

Я не могу вспомнить те дни.

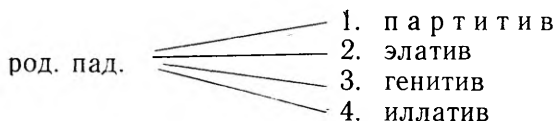
В этом случае в разговорном языке винительный падеж употребительнее.

В эстонском языке в соответствии с этими формами возможен лишь партитив. Русскому косвенному дополнению при этом соответствует прямое дополнение части (парциальный объект), которое в эстонском языке является при отрицании единственно возможной падежной формой. Например:

«Жена шла со мной рядом и старалась не глядеть на небо, чтобы не видеть падающих звезд, которые почему то пугали ее».¹

„Naine käis minu kõrval mööda teed ja vältis vaatamast taevast, et mitte näha langevaid tähti, mis mingipärast teda hirmutasid.”

Итак, русскому беспредложному родительному падежу, выражающему объектные отношения, соответствуют в эстонском языке следующие падежные формы:

В большинстве случаев наблюдается партитив, реже — другие падежи.

3. Дательный приглагольный

«Основное значение беспредложных словосочетаний с зависимым словом — именем существительным в дательном падеже —

¹ А. П. Чехов, Дом с мезонином.

выражение объектных отношений. Главное слово таких словосочетаний называет действие, а зависимое слово — то лицо или тот предмет, к которому действие направлено».¹

По синтаксическим свойствам такие словосочетания подразделяются на несколько групп. А. М. Пешковский выделяет две группы глаголов, управляющих дательным падежом.

1. Глаголы, случайно вступающие в связь с дательным падежом.

Так Пешковский характеризует значительную группу глаголов, которые вступают в связь как с существительным (местоимением) в дательном падеже, так и с существительным в каком-либо другом косвенном падеже. Например:

жаловаться — кому? на кого?

завещать — кому? что?

«Бросят нам муху, словно нас же приглубить хотят.»²

„Viskavad meile kärbsse nagu tahaks meid hellitada”

Сюда же относятся и так называемые глаголы говорения:

сообщать — кому? что?

говорить — кому? что?

II. Глаголы, управляющие только дательным падежом. Дательный падеж, которого требуют эти глаголы, Пешковский называет сильноуправляемым дательным падежом. Этому дательному падежу соответствуют в эстонском языке следующие падежи:

аллатив (мстить, отвечать, поручать, предшествовать, противодействовать, противиться, содействовать, сочувствовать, улыбаться и др.);

партитив (верить, вредить, внушать, грозить, завидовать, мешать, подражать, помогать, покровительствовать, препятствовать, следовать, служить);

генитив с послелогом üle (радоваться, удивляться);

генитив с послелогом juurde (или аллатив) (принадлежать);

генитив с послелогом eest (угождать);

комитатив (равняться);

адессив (позволять).

Например:

«. и Сучок, должно быть по привычке подражать господам, поднял шест свой кверху».³

„ja Sutšok, küllap vist harjumusest jäljendada oma härraseid, tõstis omagi lati üles.”

«. сплошные, круглые листья болотных лилий тоже мешали ходу нашей лодки».⁴

¹ Грамматика русского языка, т. II. Синтаксис. Москва, 1954, стр. 128.

² М. Е. Салтыков Щедрин, Карась-идеалист.

³ И. С. Тургенев, Льгов.

⁴ Там же.

„ soovesiroomide ümmargused laamas lehed häirisid samuti meie lootniku käiku.”

härraseid — партитив мн. ч.

käiku — партитив мн. ч.

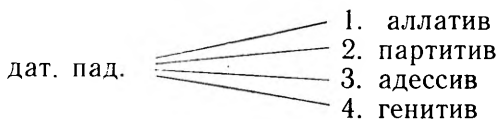
Некоторые глаголы, требующие дательного падежа, для полноты смысла требуют также инфинитива.

«М и т р о ф а н у п р и к а з а л и п о с т а в и т ь н а г о с п о д с к и й стол, за полтораста верст, зелень и овощи».¹

„Mitrofanil kästi hankida härraste lauale, poolteist-saja versta taha, rohelist ja juurvilja.”

Mitrofanil -- адессив.

Итак, глагольное управление дательным падежом имеет в эстонском языке следующие соответствия:

Чаще всего в соответствии с русским беспредложным дательным падежом в эстонском языке употребляется аллатив. Очень редко — генитив. Партитив и адессив встречаются в равной мере.

4. Творительный приглагольный

Исследование русского косвенного дополнения, выраженного творительным падежом, представляет известные трудности, так как тем же падежом выражаются и другие члены предложения, в частности обстоятельство. Поэтому надо строго разграничивать функции творительного падежа.

«Основным, наиболее типичным для творительного падежа является значение орудия или средства, при помощи которого производится действие. Это — творительный орудия».²

Внутри словосочетаний с зависимым словом — именем существительным в творительном падеже, намечаются несколько подразделений.

1. Творительный орудия

Приглагольный творительный падеж этого типа обозначает орудие, посредством которого совершается действие. Сюда относятся прежде всего словосочетания, в которых глагол имеет конкретное значение:

«Червяков нисколько не сконфузил, утерся платком и, как вежливый человек, поглядел вокруг себя .»³

¹ И. С. Тургенев, Малиновая вода.

² Грамматика русского языка, т. I, Москва, 1952, стр. 126.

³ А. П. Чехов, Смерть чиновника.

„Tšervjakov ei kohmetunud sugugi, pühkis rätikuga suud ja vaatas nagu viisakas inimene enese ümber”

«Он увидел, что старичок, сидевший впереди него, в первом ряду кресел, старательно вытирал свою лысину и шею перчаткой и бормотал что-то».¹

„Ta nägi, et tema ees esimeses toolireas istuv vanamees kindaga hoolikalt oma kiilaspäed ja kaela pühkis ning midagi pomises.”

К этим словосочетаниям близки словосочетания, в которых глагол имеет значение «наделения, оснащения, снабжения в широком смысле».² Например:

наградить орденом

autasustama ordeniga

«...спешу успокоить его обещанием ограничиться напечатанными отрывками».³

„...ruttan teda rahustama lubadusega, et piirdun senitrükitud katkenditega.”

Академическая грамматика русского языка выделяет среди этой подгруппы еще такие словосочетания, «в которых глагол называет движение, а имя существительное — часть тела или органически связанный с производителем действия предмет, которым производится действие».⁴ Например:

«Я уже забыл, а вы все о том же! — сказал генерал и нетерпеливо шевельнул нижней губой».⁵

„Ma olen juba unustanud, aga teie ikka sedasama!” ütles kindral ja liigutas kannatamatult alumist huult.

Итак, творительному падежу в этом значении соответствует в эстонском языке комитатив.

II. Творительный предмета, на который направлено действие.

По происхождению творительный объекта связан с творительным орудийным. По значению он в некоторой мере сближается с винительным падежом. Например:

руководить кружком — тв. пад.

вести корабль — вин. пад.

В современном русском языке творительный объекта встречается при целом ряде глаголов. Творительному падежу в этом значении соответствуют следующие эстонские падежи:

партитив (владеть, дорожить, жертвовать, заведовать, употреблять, командовать, любоваться, наслаждаться, обладать,

¹ А. П. Чехов, Смерть чиновника.

² Грамматика русского языка, т. II, стр. 133.

³ И. С. Тургенев, Лес и степь.

⁴ Грамматика русского языка, т. II, стр. 133.

⁵ А. П. Чехов, Смерть чиновника.

обмениваться, овладевать, пользоваться, править, пренебрегать, распоряжаться, увлекаться, управлять);

э л а т и в (блестеть, восхищаться, дышать, интересоваться, пахнуть);

и л л а т и в (заболеть, заразиться);

т р а н с л а т и в (называть, оказываться, становиться);

а л л а т и в (гордиться, присоединяться)

Например:

«Насущными делами своими он совсем перестал и не хотел заниматься».¹

„Oma igapäevaste asjadega tal ei olnud huvi tegelda ja ta lakkas nendega tegelemast.”

«. и я мечтал о ней, как о своей маленькой королеве, которая вместе со мной будет владеть этими деревьями, полями, туманом, зарею, этой природой .»²

„ ja ma unistasin temast kui oma väikesest kuningannast, kes koos minuga hakkab valitsema neid puid, põlde, udu, koitu, seda loodust ”

Таким образом мы видим, что русскому творительному падежу в объектном значении соответствует несколько эстонских падежей.

Чаще всего творительному объекта в эстонском языке соответствует п а р т и т и в.

Творительный падеж в большей мере, чем остальные русские падежи, оказал влияние на эстонское управление. Так, в разговорной речи

uhke olema — вместо kellele? millele?

употребляют kellega? millega?

по аналогии г о р д и т ь с я — кем? чем?

З а к л ю ч е н и е

Сопоставив русское беспредложное глагольное управление с эстонским управлением, можно сделать следующие выводы:

I. Глагольное управление при переходности глагола связано и в русском, и в эстонском языках с объектным значением имени существительного, т. к. объектное значение тесно связано с понятием переходности глаголов. Русская школьная грамматика ограничивает само понятие переходности, связывая его лишь с управлением винительным падежом без предлога и в известных случаях с родительным падежом. Эстонская грамматика понимает переходность значительно шире — управление при переходных глаголах в эстонском языке выражается целым рядом падежей.

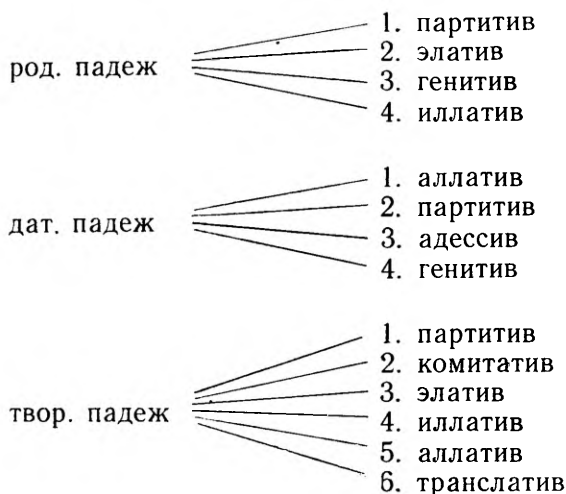
II. Русскому прямому дополнению в винительном падеже соответствуют все три формы прямого дополнения в эстонском

¹ Ф. М. Достоевский, Преступление и наказание.

² А. П. Чехов, Дом с мезонином.

языке. Употребление той или другой формы в эстонском языке имеет свои закономерности, не отражающиеся в русской грамматике.

III. Русское косвенное дополнение с точки зрения беспредложного глагольного управления имеет следующие соответствия в эстонском языке:

ЛИТЕРАТУРА

1. Бедняков, А. С., Матийченко, А. С., Русский язык, ч. II. Москва, 1954.
2. Виноградов, В. В., Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва, 1947.
3. Грамматика русского языка, т. I. Москва, 1952. Том. II, Москва, 1954.
4. Матийченко, А. С., Грамматика русского языка, ч. II. Москва, 1954.
5. Пешковский, А. М., Русский синтаксис в научном освещении. Изд. 6-е, Москва, 1938.
6. Шахматов, А. А., Синтаксис русского языка. Изд. 2-е. Ленинград, 1941.
7. Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu, Akadeemiline Emakeele Selts, Tartu 1925.
8. Kure, K., Valgma, J., Eesti keele grammatika IX klassile. Tallinn 1954.
9. Lumiste, H., Eesti keel vene õppekeelegra koolidele. Tallinn 1953.

С л о в а р и

1. Muuk, E., Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Tartu 1945.
2. Pravdin, B., Veski, J., Arumaa, P., Vene-Eesti sõnaraamat. Tartu 1940.
3. Tamm, J., Eesti-vene sõnaraamat. Tartu 1949.

VERBI REKTSIOONIST VENE JA EESTI KEELES

H. Holm

Vene keele ring

Juhendaja v.-õp. T. Murnikova

Re s ü m e e

Käesolev töö käsitleb adprepositsionaalset verbi rektsiooni vene ja eesti keeles.

Erinevused vene ja eesti keele kui erinevatesse keelterühmadesse kuuluvate keelte vahel põhjustavad ka rektsioonialaseid erinevusi.

Töö jaguneb sisuliselt kaheks osaks. Esimeses osas on antud teoreetilised seisukohad verbi rektsiooni küsimustes vene ja eesti keeles. Teises osas on need teoreetilised seisukohad praktiliselt ära kasutatud ja verbi rektsiooni võrdlemine on toodud vastavalt vene käänetele. On näidatud, milliseil juhtumel verbi rektsioon vene keeles ühtib verbi rektsiooniga eesti keeles ja milliseil erineb.

Töös on antud eestikeelsed vastad vene sihitisele. Et aga vene keeles mõisted „täissihitis” ja „osasihitis” puuduvad, siis on näidatud, milliseil konkreetseil juhtumel sihitisele vene keeles vastab osasihitis või täissihitis eesti keeles.

Erinevused käänete arvus ja tähendustes on põhjuseks, miks ühele käände vene keeles vastab mitu käänet eesti keeles. Töös on näidatud, missugused eesti käänded vastavad antud tähenduses vene käänetele, millised käänded on sealjuures enamtarvitatavad, missugused vähemtarvitatavad ja millised käänded esinevad üksikjuhtumelina.

Adprepositsionaalse verbi rektsiooni kõrvutamine vene ja eesti keeles viib järgmistele järeldustele.

Vene keele genitiivile vastavad vastavalt tähendustele partitiiv, elatiiv, genitiiv, illatiiv.

Genitiivile tähenduses „objekt, millest tegevus eemaldub” vastavad eesti keeles partitiiv ja elatiiv. Siia kuuluvad niisugused verbid, nagu *vältima*, *põgenema* jne. Genitiivile, mis näitab eesmärki, vastab eesti keeles ainult partitiiv. Genitiivile, mis näitab hulka, vastab eesti keeles partitiiv. Siia kuuluvad verbid

võtma, ostma, müüma, kandma jt. Erilise grupi moodustavad neli verbi: *puutuma* (illatiiv), *kinni pidama* (elatiiv), *toetama* (partitiiv), *sõna kuulama* (genitiiv)

Vene keele daatiiv annab järgmised eestikeelsed vasted: allatiiv, partitiiv, adesiiv, genitiiv. Allatiivi tarvitatakse verbidega: *eelnema, kätte maksuma, vastama* jne. Partitiivi tarvitatakse verbidega, nagu *usaldama, sisendama, jäljendama*. Ülejäänud käändelised vasted esinevad üksikjuhtumeina.

Vene instrumentaal esineb kahes tähenduses: 1) objekti tähenduses, millele on suunatud tegevus, ja 2) vahendi tähenduses, mille abil tegevus toimub.

Esimeses tähenduses annab vene instrumentaal eesti keeles järgmisi vasteid.

Partitiiv verbidega *imetlema, juhatama, kasutama, nauatima* jne. Tuleb märkida, et suuremale osale verbidest, mis nõuavad vene keeles instrumentaali, vastab eesti keeles partitiiv.

Elatiiv verbidega *huvituma, vaimustuma* jne.

Illatiiv, translatiiv ja allatiiv esinevad vähemal määral.

Teises tähenduses vastab vene instrumentaalile eesti keeles alati komitatiiv.

ОБРАЗЫ И КОМПОЗИЦИЯ «ЗАПИСОК ОХОТНИКА» И. С. ТУРГЕНЕВА

Л. Стамберг

Кафедра русской литературы

Руководитель Б. Егоров

«Его очерки из жизни крепостных — это поэтическая обвинительная речь против крепостного права».

(Герцен)

В 1847 году появился в «Современнике» первый очерк из «Записок охотника» — «Хорь и Калиныч». Он вызвал исключительно живые отклики со стороны читателей, революционно-демократической печати и злобу реакционной критики. В последующие годы появились, один за другим, новые очерки, и в 1852 году вышло первое отдельное издание «Записок охотника», которое состояло из 22 очерков. Но крестьянскую тему Тургенев не оставлял всю жизнь, в 1880 г. он присоединил еще 3 очерка: «Конец Чертопханова», «Живые мощи» и «Стучит». Некоторые же очерки («Землеед» и «Русский, немец и реформатор») никакая цензура не пропустила бы, поэтому они так и не были напечатаны. Издание 1880 года стало каноническим по количеству и расположению очерков (последнее не всегда соответствует хронологии написания)

«Записки охотника» — «поэтическая обвинительная речь против крепостного права»¹ — открывает перед нами широкую картину из жизни крепостной России со всеми её ужасами. С самого детства Тургенев ненавидел крепостничество. Он пытался всей силой своего таланта содействовать его отмене. О «Записках охотника» писал Герцен: «никогда ещё раньше внутренняя жизнь помещичьего дома не выставлялась в таком виде на всеобщее посмеяние, ненависть и отвращение».² Своим тонким «даром наблю-

¹ Тургенев в русской критике, М., 1953, стр. 208.

² Там же, стр. 206.

дательности» и «способностью схватить сущность» явлений и предметов Тургенев не мог не заметить губительного влияния крепостного права не только на народ, но и на дворянство. Но более всего он переживал подавление души, человеческого достоинства крестьян. Именно мысль о том, что крестьяне достойны освобождения, что они обладают такими же способностями и душевными качествами, как и другие люди, что они ещё во много раз лучше и прекраснее многих «благородных», подчеркивается в первом очерке «Хорь и Калиныч».

Эти две крестьянские фигуры столь различны, но обе они такие жизнеутверждающие, что хозяин их, помещик Полутыкин, становится лишь фоном для своих подвластных. Этот контраст поясняет нам ничтожество Полутыкина, хотя о нём не сказано ни одного плохого слова, показывает, сколь противоестественным является его господство над крепостными. Он не делает ничего особенно плохого или жестокого, он даже пустил Хоря на оброк, но Хорь и Калиныч несомненно выше его. Без Калиныча не может Полутыкин «ни шагу ступить». Калиныч заботился обо всем и услуживал без раболепства. Он был самого веселого, самого кроткого нрава — поэтическая душа. Он не только глубоко понимал и любил природу, он был и художником (ножом вырезал красивые ложки из дерева). Чуткое внимание к друзьям и нежное сердце выражаются в эпизоде с посещением Хоря. «Калиныч вошел в избу с пучком полевой земляники в руках, которую нарвал он для своего друга, Хоря. Старик радушно его приветствовал. Я с изумлением посмотрел на Калиныча: признаюсь, я не ожидал таких «нежностей» от мужика»¹ Но зато своего хозяйства в «исправности содержать» не может, и именно потому, что крепостник его все время от работы «оттягивает». И жил этот человек почти в нищете, «кое-как перебивался».

Совсем противоположным Калинычу был Хорь — практический предприимчивый человек. Он хозяин своей жизни — постоянно растет его материальное благополучие. По словам Белинского, он «тип русского мужика, умевшего создать себе значущее положение при обстоятельствах весьма неблагоприятных».² Ясно, что под этими «неблагоприятными обстоятельствами» он подразумевал крепостное право. Хорь — на оброке. И уже эта незначительная свобода в труде оказала огромное влияние как на материальное положение, так и на развитие самого Хоря и его семьи. Все его сыновья жизнеспособные, веселые, приятные, бойкие парни.

«Что у тебя за рослый народ!» — восклицает повествователь. Особенно отличается этим Федя. В нем есть крепость, уверенность нарастающих сил, он позволяет себе иронические выходы против

¹ И. С. Тургенев. Собрание сочинений, т. I, Москва 1949, стр. 10. Все дальнейшие ссылки на это издание и том даются сокращенно непосредственно после цитаты (в скобках указывается страница).

² В. Г. Белинский, Полное собрание сочинений, т. X. М., 1956, стр. 346.

самого барина. Он советует кучеру Васе ехать на толчках потише, а то и «телегу-то попортишь, да и барское черево обеспокоишь!». «Остальные Хорьки усмехнулись» (7), значить не испугалось это будущее поколение выходки Феди. Сам Хорь «присягнул» при барине, говорил медленно, лукаво, избегал лишних объяснений. Он прекрасно понимал сделки купцов и сам торговал «маслишком да дегтишком». «Калиныч стоял ближе к природе; Хорь же — к людям, к обществу» (11). Он умный и может многому научить самого барина, но он и любопытный, хочет многое узнать. Его интересуют иноземные порядки, административные и государственные вопросы. При разговоре с повествователем о заграничье Хорь хмурил брови и только изредка прибавлял, что «это у нас не шло бы, а вот это хорошо, — это порядок» (12).

Из этого разговора автор вынес убеждение, что «Петр Великий был по преимуществу русский человек, русский именно в своих преобразованиях. Русский человек смело глядит вперед. Что хорошо — то ему нравится, что разумно — того ему и подавай» (12). Этот вывод был прямым ударом по славянофилам, их определению свойств и склонностей русского человека. Здесь видно, что русский народ не терял в многовековом крепостном рабстве ни силы, ни деловитости и хозяйственности, ни любви к природе и поэтического восприятия её. И этот народ все еще в крепостных цепях!

Хорь и Калиныч являются самыми сильными с художественной точки зрения положительными типами крестьян из всего цикла. Но Тургенев не идеализировал крестьянскую жизнь. Во вступлении он прямо говорит об орловской бедноте, не скрывает от читателя трудности положения Калиныча, грубости Хоря, который, кроме своих замечательных качеств, знает цену «деньжонке» и имеет разные предрассудки, как результат влияния крепостного рабства: он презирает женщин, не учит детей грамоте и т. д. Как будто мимоходом, несколькими штрихами дается эпизод, в котором Полутыкин едет в город в суд, потому что сосед запахал у него землю и на запаханной земле высек его же бабу. Здесь открывается одна из гнуснейших сторон жизни крепостников, вследствие чего всегда страдали крестьяне. Порка женщин — это далеко не в духе Ауербаха.

На сходную тему написан очерк «Живые мощи». Некоторые исследователи утверждали, что судьба Лукерьи была примером терпения, но это никак не соответствует общей идее книги. Образ Лукерьи — еще один пример того, что никакие бедствия и муки не смогут уничтожить душу народа, простота и близость к природе считают ее. Последним желанием Лукерьи было хоть немного облегчить положение крестьян, окружающих ее. О самой себе она не думала и для себя ничего не просила.

Последующие очерки, разных размеров и разные по значительности, охватывают почти все существенные вопросы и проблемы жизни крепостной России. Остановимся на наиболее зна-

чительных из них, на примере которых можно определить и развитие отдельных элементов художественного произведения и охарактеризовать книгу в целом.

В рассказе «Ермолай и мельничиха» ярко изображено губительное влияние барских прихотей на судьбу молодых дворовых девиц. С их человеческими чувствами не считаются вовсе, их жизнь должна состоять только в служении своей барыне. В этом очерке значительно усложняется раскрытие образов. Одно и то же событие дается через восприятие нескольких людей, стоящих на различных социальных позициях: Зверкова, Ермолая и повествователя. И на основе этого выясняется сущность характера самих героев. Зверков, тупой крепостник, видит в желании крепостной горничной выйти замуж за любимого человека оскорбительную неблагодарность. Ужаснее всего то, что он говорит о беспощадном разлучении Арины и Петрушки как о незначительном анекдотике. Он послал Арину в деревню. Жена его лишилась отличной горничной, но «беспорядка» нельзя было допустить. И сам еще прибавил: «сердца, чувства в этих людях не ищите! Как волка ни корми, он все в лес смотрит» (23). Ермолай далеко не чувствителен, но его рассказ о судьбе Арины человечен. Он представитель крестьянского сознания и именно он может близко понять переживания и страдания Арины, а барину передает их нехотя. Ермолай встречается во многих рассказах, но он не выделен на первый план, образ остается до конца цикла статичным. Только через восприятие повествователя обоих рассказов и встречи с самой Ариной видна вся жестокость поступка Зверкова. Трагедия усиливается тем, что это была обычная история.

В «Ермолае и мельничихе» появляется другой, по сравнению с Хорем, тип разбогатевшего мужика, — мельника, который выкупил Арину. потому что ему нужна была грамотная хозяйка.

Ту же тему (положение крепостной крестьянки) расширяет очерк «Петр Петрович Каратаев», в котором дана жизненная трагедия небогатого, но честного дворянина, полюбившего крепостную дворовую девушку другого помещика — Матрену. Он хотел выкупить ее, но имел глупость сказать помещице-хозяйке, что Матрена ему нравится, и ее не продали (помещице вздумалось женить Петра Петровича на своей родственнице, старой деве!) Образ Матрены более сложно и углубленно обрисован, чем образ Арины. Она любила Петра Петровича, но она не убежала с ним, потому что думала о семье своей — «житья ей не будет из-за меня». Она была девушка с «характером» и, по словам Каратаева, «золотая душа». Но когда она решилась уже убежать, она стала жить смело, весело и счастливо, лишь иногда она задумывалась, грустила. Однако Каратаева не оставили в покое, и Матрена, спасая его, сама выдала себя. В этом характере видны в зародыше уже некоторые черты Елены Стаховой: глубокие чувства, решительность и активность в действиях (хотя, разумеется, социальная сущность характера там будет иная)

Если в «Ермолае и мельничихе» усложнялся способ создания образов, то в «Однодворце Овсяникове» значительно усложняется характер героя. Овсяников, с одной стороны, олицетворяет мудрость старых бояр, а с другой — понимает и нужды крестьян: в одном из его рассказов упоминается молодой помещик Любозвонов, который пропагандирует славянофильские идеи; Овсяников прекрасно понимает, что не это нужно мужикам, а земля. Он не боится поступательного хода истории. Когда повествователь спрашивает его о старых временах, он спокойно заявляет, что «мельницы-истории не остановить!» и что об этом и жалеть не стоит. Он не стесняется рассказать историю о самодурстве дедушки повествователя, как он «дубиной» взял часть земли отца Овсяникова. Таким образом, Овсяников является как бы промежуточным типом между мужиком и помещиком, ясно понимающим крестьянские стремления.

Развитию подчинена и галерея образов, родство которых определяет их поэтическое восприятие жизни, чуткое, нежное сердце и близость к природе — это Калиныч, Касьян, Лукерья и крестьянские мальчики из «Бежина луга». Касьян, сравнительно с Калинычем, является более сложной и глубокой натурой, образ более разработан. Он еще ближе к природе и живет вместе с природой, он свободен и волен, как природа. Он не боится с укоризной обратиться к повествователю за убийство «небесной птички»: «Станешь ты его есть! Ты его для потехи своей убил» (95). Он и своего рода философ, и проповедник, и сочинитель. Язык Касьяна меняется в зависимости от того, о чём он говорит — когда он мечтает или «философствует», тогда его речь торжественная, а в бытовых явлениях говорит он синтаксическими оборотами, присущими народному песенному языку, например: «В болотах ночью, да в залесьях, в поле ночью один, во глуши» (96). Ерофей говорит о нём, что он «чудной человек»; «такой беспокойный», «необыкновенный человек» (101) Касьян не имеет образования, но знает много о природе и о разных местностях, даже лечить умеет.

Крепостные мальчишки из «Бежина луга» своими сказками ведут нас в очаровательный, чистый, свежий мир на фоне сказочной природы, такой близкой и понятной им.

Если Касьян и Калиныч глубоко поняли, но пассивно воспринимали поэзию природы, то в очерке «Певцы» даны примеры активного исполнительского мастерства народных певцов и высокие критерии народа в оценке искусства — оценивается подлинное творчество.

Слушателей в кабаке привело в восторг не чистое мастерство рядчика, лишенное внутреннего огня, а пение Якова, в котором звучала его «русская, правдивая, горячая душа» (183). Даже повествователь, обычно скупой в своих собственных выражениях и оценках, говорит: «у меня, я чувствовал, закипали на сердце и поднимались к глазам слезы» (184) Победило глубокое внутрен-

нее, подлинно душевное творчество. Но что случилось дальше? Вечером были все пьяны и пировали в кабаке, так как единственным утешением для угнетенных было пьянство. Тот самый Яков напевал осиплым голосом какую-то плясовую, лениво перебирая струны гитары. Это дикий своеобразный протест против такого образа жизни, следствия крепостной неволи, которая не соответствовала духовной высоте и способностям народа.

Среди мужиков угрюмый Бирюк стоит совсем особняком. Он страшно беден, но ведет себя независимо, чувствует себя в отношении с баринком и мужиками хозяином положения. Во время грозы он приглашает барина в свой дом как равного ему гостя: «Вот мы и дома, барин» (128). А об этом доме повествователь говорит, что «невесело войти ночью в мужицкую избу» (128). В ней — вся бедность, унылость, мрачность крестьянской жизни. Эта мрачность и подавленность сказывается и на детях Бирюка, как на части этой избы. Сам Бирюк был сильного сложения, с суровым лицом и смелыми глазами, выражающими скрытую силу его характера. Он даже «уперся руками в бока», разговаривая с баринком, и этот молодец, почти гигант, живет в этой убогой обстановке — опять контраст, кричащее противоречие между реальными обстоятельствами жизни и потенциальными возможностями внутренних сил. До «Бирюка» во всех рассказах герои даны прямо готовыми характерами, и этот характер проявлялся в разговорах с повествователем или другими людьми. Таковы были характеры Хоря, Калиныча, Радилова, Овсяникова и др. И Бирюк дан сложившимся характером, но его характер станет нам ясным непосредственно через его действия, в динамике. Это не динамика развития самого характера, а лишь динамика его проявления. Развитие характеров — это достижение последнего этапа творчества Тургенева (см., например, «Новь»). О Бирюке мы не узнаем сразу, каков он, не можем предсказать, как он поступит в том или другом случае, каково его отношение к крестьянам и к барину. Все это выясняется постепенно, в ходе повествования, и каков Бирюк в сущности есть, станет нам ясным только в конце очерка. Образ Бирюка — самый сложный (исключая Чертопханова), и поэтому от автора требуются более сложные приемы раскрытия этого характера. «Поймав духом» ночью, во время дождя и грозы мужика — порубщика, Бирюк относится с презрением к этому жалкому существу: «Ну поворачивайся, ворона!» (134). Кажется, что он на стороне хозяев, бережет их лес. А когда мужик в полном отчаянии, наконец, протестует, то Бирюк считает его достойным освобождения, чего не добились ни крестьянин своими просьбами, ни повествователь своими деньгами. Бирюка нельзя взять ни вином, ни деньгами.

Дальнейший шаг вперед в раскрытии характера героя Тургенев сделал в очерках о Чертопханове: «Чертопханов и Недопюскин» и «Конец Чертопханова». В них он дал уже развитие самого характера. Чертопханов был разоренный столбовой дворянин, ко-

торый из-за бедности превратился в гордеца и забияку, перестал знаться с соседями — богатых стыдился, бедных гнушался. Однако он понял положение обиженных людей, и поэтому заступался мужественно за них против крупных дворян. Так он спас Недопюскина от издевательств богатых наследников и избитого еврея от мужиков (в последнем эпизоде вскрывается жестокость религиозных предрассудков в народе) Но Чертопханов не расставался со своими причудами. Гордость (дворянское воспитание) и сильный характер довели его в данных условиях до нечеловеческого образа жизни, особенно после ухода любимой девушки Маши. Его привязанность к лошади была последней попыткой найти опору в жизни, полной оскорблений и бедствий. Умер он в жестоком одиночестве (мы не касаемся здесь вопроса о связи Чертопханова с «лишними людьми» у Тургенева). Именно последний очерк «Конец Чертопханова» вносит в этот образ динамику, развитие характера героя. Этот процесс в «Записках охотника» больше не встречается. Это и понятно, так как «Конец Чертопханова» был написан в 1872 г., когда у Тургенева был уже опыт написания больших романов, да и русская литература в целом сделала громадные успехи в этой области.

Идейная кульминация произведения достигается в очерках «Бурмистр», «Контора» и «Два помещика». Недаром они расположены в середине книги. Дальнейшие очерки не выдвигают уже проблем с такой остротой. Получается как бы идейная развязка, во многом восстанавливается колорит первых очерков.

Самый острый момент с идейной точки зрения — это появление молодого крестьянина Павла в очерке «Контора». Он единственный, кто из тургеневских крестьян активно и смело выступает за свои интересы, не склоняется перед конторщиком. Он требует своего и говорит конторщику всю правду в лицо: «ты думаешь, я тебя боюсь? Нет Я везде себе хлеб сыщу. Вот ты — другое дело! Тебе только здесь и жить, да наушничать, да воровать» (125). Нечто вроде протеста было и в выступлении молодого крепостного против Софрона. Однако этот мотив во всем произведении незначителен, сравнительно с описанием ужасов крестьянской жизни, ибо автор, страстно жаждавший освобождения крестьян, отнюдь не приветствовал проявление активного народного протеста. Но и в описании жизни крепостных в этих очерках Тургенев достиг значительного успеха. Бедность крестьян в «Бурмистре» уже не какая-то лирическая патриархальная необеспеченность Калиныча, а кричащая нищета в соединении с жестокой несправедливостью. Это углубление тургеневского реализма.

Бурмистр Софрон (третий тип разбогатевшего крестьянина) не только исполнитель воли господина, но сам стал угнетателем крестьян и в этом отношении не уступает помещику Он беспощаден с теми, кто пытается противостоять его ограблению, опирается на более богатых крестьян, разоряет совсем бедных. Софрон — не разбогатевший Хорь, интересующийся административными во-

просами. Он кулак, интересующийся угнетением и ограблением бедняков. Такая фигура русской деревни была известна уже экономистам XVIII века, но в литературе наиболее ярко появилась она впервые у Тургенева, отражая возникающие капиталистические отношения в деревне и углубление разорения крестьян. В народе говорят о Софроне: «Собака, а не человек: такой собаки до самого Курска не найдешь. Умен, больно умен и богат же бестия! Зверь — человек, сказано: собака, пес, как есть, пес» (112). Такой же его сын, староста, а также главный конторщик из рассказа «Контора».

В названных очерках дается и самая острая критика крепостников. В «Бурмистре» Тургеневым создан образ одного из отвратительнейших помещиков — образ «европейца» Пеночкина. Этот цивилизованный крепостник сам не счеет своих крепостных, он только приказывает «распорядиться».

В сущности, таким же отвратительным крепостником является Стегунов в очерке «Два помещика». В обществе считают его хорошим, гостеприимным, сердечным стариком. А он не считает даже нужным скрывать своего удовольствия от порки крепостных. С «добрейшей улыбкой» он повторяет звуки ударов: «Чюки-чюки-чюк! Чюки-чюк! Чюки-чюк!» Сам наказанный, буфетчик Вася, отвечает потом на вопросы повествователя о том, почему его наказали: «А поделом, батюшка, поделом. У нас по пустякам не наказывают; у нас барин. такого барина в целой губернии не сыщешь» (141). Вася — это представитель старой покорствующей Руси. Обе стороны (крепостник и крепостной) находили, что так естественно — вот что ужаснее всего. И это особая заслуга Тургенева, что он в те годы отметил начало покорности в народе как отрицательное явление.

«Записки охотника» представляют интерес не только разнообразием характеров с точки зрения их идейного содержания, но и с точки зрения их построения, художественных средств и общей композиции произведения. Основные особенности произведения сказались уже в первом очерке «Хорь и Калиныч», пережив в течении книги определенную эволюцию.

«Охотничьи» эпизоды служат у Тургенева обычно вступлениями к рассказам о людях, жизнь которых привлекает «охотника» гораздо больше, чем сама дичь. Он только использовал форму рассказа охотника. Эти вступления дают естественные переходы от одного очерка к другому, так как повествователь в новых местах встречался с новыми людьми, новыми героями его рассказов. В этом смысле можно провести параллель между «Мертвыми душами» Гоголя и «Записками охотника», только с той разницей, что охотник встречает и «живые души» — жизнеспособный элемент общества, которому уделено главное внимание, и отживающих свой век крепостников.

Такие вступления дают прекрасную возможность соединить природу с жизнью людей. Белинский писал: «Не можем не

упомануть о необыкновенном мастерстве г. Тургенева изображать картину русской природы. Он любит природу не как дилетант, а как артист, и потому никогда не старается изображать ее только в поэтических ее видах, но берет ее, как она ему представляется. Его картины всегда верны, вы всегда узнаете в них нашу родную, русскую природу...»¹

Как свои образы он создавал на основе жизни реальных людей, но никогда не копировал их, так он умел найти столько различных видов родной природы и подчинить свои описания идее и смыслу данного очерка. У Тургенева нет описаний природы ради описаний, хотя он часто любит поэтическими картинами ее. У него говорит весь растительный и животный мир. Широкое использование антропоморфизмов («Собака принужденно улыбается», одни птицы «болтливо лепечут», а другие «сонливо пошвыстывают») придает повествованию особую живость и эмоциональность. Но природа играет в отдельных очерках различную роль, и описания переживают в течении книги значительную эволюцию.

В «Хоре и Калиныче» (1847) картины пейзажа даны с географической точностью, как это типично для физиологического очерка. Постепенно объект расширяется, создается обобщенное восприятие природы. Начальное природописание, сравнение Орловской и Калужской губерний и их жителей стоит как будто отдельно, само по себе. В характере героев оно ничего не объясняет и в их жизни не присутствует. В описании отдыха у Калиныча природа уже сливается с характеристикой героя: «Я долго любовался его лицом, кротким и ясным, как вечернее небо» (8). Так это будет и в последствии. В «Ермолае и мельничихе» (тоже 1847) уже нет «научности» описания.

Дальнейшее развитие трактовки природы нашла у Тургенева в конкретизации значения пейзажа в очерках «Бирюк» (1849), «Свидание» (1850) и «Певцы» (1850).

Бирюк появляется во время дождя и грозы — внезапно как приведение, в освещении молнии только видно его «суровое и мужественное лицо». Мрак и буря в природе означают всю мрачность жизни Бирюка, суровость характера, но подчеркивают также и его огромные силы (душевные и физическую).

Вступление «Свидания» передает два противоположных впечатления. Одно, полученное в березовой роще, было радостное, спокойное, приятное ощущение красоты и ясности. Другое, полученное при виде осиновой рощи, было ощущение чего-то неприятного, серого, тяжелого. Это подготавливает читателя к невеселой встрече Акулины и Виктора. Виктор — избалованный камердинер богатых господ, который старается всячески походить на своего хозяина. Подобные типы потеряли все хорошее, что в них было от народа. Виктор производит впечатление еще отвратительнее осиновой рощи, Акулина такая же яркая, светлая душа, как бе-

¹ В. Г. Белинский. Полное собрание сочинений, т. X, стр. 347.

реза в лесу. Природа помогает вскрыть остроту столкновения столь различных людей.

В начале очерка «Певцы» в природе господствует невыносимый зной жаркого летнего дня. Все было утомлено, покрыто пылью в бедной деревне. Она не могла никогда представить отрадного зрелища. После такой картины выделяется особенно контрастно облик народного таланта — певца, глубина его подлинного искусства. И это не только контраст, это намек на дальнейшую судьбу Якова. Зной не прошёл: «Было что-то безнадежное, подавленное в этом глубоком молчании обессиленной природы» (185). Безнадежно жила Колотовка, безнадежно жил весь трудовой народ, и Яков не мог найти другого утешения, кроме пьянства.

В очерках «Касьян с Красивой Мечи» (1851). «Бежин луг» (1851) и «Живые мощи» (1874) углубляется связь природы с человеком. Она стала частью характера персонажей, органически связанной с сюжетом. Без природы мы не можем понять ни переживаний, ни вдохновений Касьяна. Так и в «Бежином луге» — на фоне сказочно прекрасной природы вырисовываются такие же светлые фигуры крестьянских детей. Чуткое понимание и любовь к природе присущи не только повествователю, но и положительным персонажам. Несколькими меткими определениями Тургенев обозначает сущность той или иной птицы — одна «добродушная», другая «хлопотунья», игру листьев в ветре он сравнивает с «игрой рыбьего плеса» (95). Одной из лучших картин природы начинается «Бежин луг», особо выделяются строки, передающие наступление вечера. После захода солнца: «... на месте, где оно закатилось так же спокойно, как спокойно возшло на небо, алое сиянье стоит недолгое время над потемневшей землей, и тихо мигая, как бережно несомая свечка, затеплится на нём вечерняя звезда. В такие дни краски все смягчены, светлы, но не яркие; на всем лежит печать какой-то трогательной кротости» (71). Это — подлинная поэзия, и в этом также глубокий идейный смысл. Для Тургенева важна именно эта «трогательная кротость» в природе, как выражение идеала жизни вообще. Все краски «светлы, но не яркие», не нужна буря и гроза. Самое большое удовольствие в жизни повествователь и Касьян испытывают, любясь величавым миром летнего леса: «как радостно, и тихо, и сладко становится на сердце» (95). В душе героев проходят счастливые воспоминания, и им кажется, что и их, как облака, тянет в ту «спокойную бездну» (95).

Но Тургенев понимал, что жизнь — не безмятежная идиллия, что в ней происходит борьба, ломка, поэтому он не мог не отметить и грозных сил природы. Однако, как борьба социальных сил в жизни, так и мятежная природа вызывает у либерала Тургенева тревожные, а позднее даже пессимистические настроения. Например, в рассказе «Поездка в Полесье» (1857) повествователь не наслаждается природой, а величавый лес вызывает в нем чувство ничтожества человека на фоне сил природы, не радостные воспо-

минания проникают в голову, а мысли о смерти. В последний период творчества особенно усиливаются эти мотивы. Однако в «Записках охотника» главным остается оптимистический тон в трактовке природы, как и в трактовке других проблем (потому что в 1840-х и первой половине 1850-х годов Тургенев мог иметь иллюзию, что отмена крепостного права произойдет без обострения классовой борьбы, без угрозы революции). Общий оптимистический тон подчеркивается и концовкой («Лес и степь»): радостная картина ранней весны, возникновение полной жизни в природе. Так должно все уладиться и в России — это общее идейное заключение книги.

Манера Тургенева не подчеркивать свое авторское отношение к событиям или отдельным персонажам встречается почти во всех рассказах, но особенно ярко выражается это в образе повествователя. Он только иногда высказывает свое мнение насчет происходящего, как, например, после пения Якова. Иногда можно по последующим словам собеседника догадаться, какое именно было мнение повествователя, которое часто совпадает с авторской оценкой. Обычно такой прием используется при осуждении, как, например, в разговоре со Стегуновым. После порки буфетчика тот скажет изумленному повествователю: «Что вы, молодой человек? Что я злодей, что ли? Что вы на меня так уставились? Любяй да наказует, вы сами знаете» (140). Из таких слов читателю совершенно ясно, как относится к порке повествователь, какое впечатление произвело на него поведение Стегунова. Только по словам Пеночкина: «Да куда же вы?» мы узнаем реакцию повествователя на его (Пеночкина) приказ «распорядиться». Образ повествователя создается вообще через восприятие и отношение к нему окружающих. В диалоге повествователь почти не участвует, оценки героев и их поступков даются часто устами кучера или Ермолая. Эта манера частично сохраняется и в романах Тургенева.

Из предшествующего анализа можно видеть, какие изменения претерпели художественные средства «Записок охотника» в течение написания книги (около 30 лет)

Для определения жанра «Записок охотника» нужно определить их место в творческом пути Тургенева. Начав как поэт-романтик, он скоро переходит к прозе, так как, несмотря на видимый успех своих стихотворений и поэм, он чувствовал себя неспособным найти новые поэтические средства для выражения волнующих его актуальных вопросов. В прозе того времени господствовали физиологические очерки. Первый рассказ «Хорь и Калиныч» — по своему содержанию близок к ним. В дальнейших очерках манера описания, анализ предмета повествования изменяется, как мы уже видели. Углубляется описание жизни, в последних (по времени написания) рассказах дается развитие характера. Во многих образах видны зародышевые черты героев будущих романов. Таким образом, как бы складывался материал большого романа. В русской литературе к тому времени

имелись уже примеры таких больших прозаических произведений, как «Герой нашего времени» и «Мертвые души». Но эти произведения состоят из почти самостоятельных отдельных частей. «Тургенев не стал глотать костей, оставленных ему Гоголем»¹ — пишет о нем Герцен. По объему материала Тургенев мог действительно написать роман, но у него не доставало еще восприятия жизни в целом, связи явлений, глубокого понимания сущности времени, и романа не получилось. В его творчестве как бы повторяется история создания романа вообще в мировой литературе.

Вначале отдельные самостоятельные рассказы соединялись по какому-либо принципу в одну книгу («Декамерон»). Еще в XVI—XVII вв. произведения многих выдающихся писателей (Сервантес, Рабле) легко распадаются на отдельные новеллы, отдельные приключения. Органическое сочетание всех частей в единое целое на основе внутреннего развития произведения и глубокого показа психологии героев происходит окончательно лишь в XIX веке в творчестве великих прозаиков-реалистов. Так и «Записки охотника» были подготовкой к тургеневским романам. Он мог бы потом их переделать в роман, но, видимо, не хотел уничтожить сделанную работу, а жизнь выдвигала с такою быстротою новые проблемы перед писателем, что ему было некогда заняться прошлым. Он, наоборот, написал еще новые очерки, улучшил состав книги. Тургенев сам считал «Записки охотника» своим главным произведением и желал, чтобы на его могиле написали только о том, что книга «содействовала освобождению крестьян».² Из отдельных небольших рассказов очеркового типа складывалось в результате гармонического сочетания этих очерков единое цельное произведение, с единым идейным содержанием, единой формой, и в то же время, с постепенно развивающимися чертами образов, художественными приемами раскрытия характеров.

¹ Тургенев в русской критике, стр. 206.

² И. Новиков, Тургенев художник слова, «Сов. писатель», М., 1954, стр. 13.

I. TURGENEVI „KÜTI KIRJADE” TEGELASKUJUD JA KOMPOSITSIOON

L. Stamberg

Vene kirjanduse ring

Juhendaja B. Jegorov

R e s ü m e

„Küti kirjadel” on I. Turgenevi loomingus ja tema kui kirjaniku kujunemise protsessis suur tähtsus. Neis väljendub kirjaniku haruldane vaatlusvõime ja oskus haarata nähtustes alati põhilist.

Tsükli esimene jutustus „Hor ja Kalinõtš” (1847) on nn. füsioloogiliste esseede tüüpi jutustus staatiliste karakteritega, mis põhiliselt kujundatakse kirjeldavalt.

Järgnevais jutustustes toimub märgatav arenemine nii kunstiliste vahendite valikus kui ka kujudes enestes. Käesolevas töös on käsitletud ainult neid jutustusi, millede põhjal on võimalik näidata Turgenevi kui kirjaniku arenemist ja iseloomustada teost tervikuna.

Teises jutustuses „Jermolai ja möldrinaine” süveneb tunduvalt looduse tunnetamine, komplitseerub kujude loomise viis. Näit. üks ja sama sündmus antakse edasi kolme erineva sotsiaalse positsiooniga inimese jutustuse kaudu, milledest me võime välja lugeda ka jutustajate eneste tõelise olemuse: Zverkov — pärisorjapidaja, Jermolai — talupoja seisukoha väljendaja, ja jutustaja — liberaalne mõisnik. Jutustuses „Pjotr Petrovitš Karatajev” on nais-tegelase Matrjona kuju palju täpsemalt joonistatud kui Arina kuju. Jutustuses „Ainastalunik Ovsjanikovis” komplitseerub tegelaste karakter. Märgitav arenemine toimub ka teose lüüriliste kujude reas (Kalinõtš, Kasjan, Lukerja, poisikesed „Bežini aasast”) Jutustuses „Lauljad” kajastub rahvalaulikute loominguline meisterlikkus ja rahva kõrge kriteerium kunsti hindamisel.

Üldiselt ei ole „Küti kirjade” kangelaste iseloomud antud arenemises (see on alles Turgenevi viimase loominguperioodi saavutus), kuid jutustuses „Birjuk” on autoril õnnestunud saavutada iseloomu avaldumise dünaamika. Kangelase karakteri arenemine toimub ainult jutustustes Tšertophanovist, mis on lõpetatud siis, kui Turgenevil olid juba suurte romaanide kirjutamise kogemused.

Teose ideeline kulminatsioon on jutustustes „Kontor” (1847), „Opman” (1847) ja „Kaks mõisnikku” (1852) (talupoegade viletsus, mõisnike kriitika ja protesti alged talupoegade teadvuses). Viimastes jutustustes taastub esimeste jutustuste koloriit.

„Küti kirjad” on väärtuslikud mitte ainult kujude mitmekesisuse tõttu nende ideelise sisu seisukohalt, vaid ka kogu teose üldise kompositsioonilise ülesehituse ja kunstiliste iseärasuste tõttu.

Põhilised iseärasused ilmnevad juba esimeses jutustuses „Hor ja Kalinõtš” elades teose ulatuses üle teatava evolutsiooni.

Jahiepisoodid on tavaliselt sissejuhatuseks jutustustele inimestest, kes huvitavad Turgenevit palju enam kui jahiloomad. Jutustuse „Hor ja Kalinõtš” loodusekirjeldused on peaaegu geograafilise täpsusega joonistatud pildid, nagu see on tüüpiline füsioloogilisele esseele.

Järgmise sammu edasi looduse tõlgendamises tegi Turgenev maastiku tähenduse ja ülesande konkretiseerimisega („Birjuk” „Kohtumine”, „Lauljad”).

Järgnevais jutustustes sulab loodus täiesti ühte tegelaste iseloomustusega, aitab mõista nende elamusi ja kannatusi („Kasjan Krasivaja Metšist” „Elav surnu”). Edaspidi muutub loodus täiesti abstraktse jõu või ideaali sümboliks. Kauniste looduspiltide võimas rahu ja harmoonia („Bežini aas”, „Kasjan Krasivaja Metšist”) väljendab Turgenevi kui liberaali eluideaali vaiksest harmooniast. Hilisemas loomingus hakkab domineerima inimese tühisuse ja võimetuse motiiv võrreldes loodusjõududega, see algab aga juba 50-ndail aastail („Sõit Polesjesse”) „Mets ja Stepp”, olles lõppkokkuvõtteks teosele, väljendab Turgenevi liberaalseid illusioone elu rahulikust ümberkorraldamisest.

Turgenevile on iseloomulik oma arvamuse ja hinnangu mitte rõhutamine, mis ilmneb eriti selgesti jutustaja kujus („Opman” „Kaks mõisnikku”)

„Küti kirjad” on poeedi-romantiku kujunemise tee romaanikirjanikuks-realistiks. Seni kui Turgenev ei suutnud haarata kogu ühiskonna elu tervikuna, mõista üksikute nähtuste seost, ei suutnud ta ka kirjutada romaani, vaid lõi üksteisega tihedalt seotud, kunstiliselt tervikliku jutustuste tsükli. Seega tema loomingus otsekui korduks romaani kujunemise ajalugu.

JOHANNES LAURISTINI OSA EESTI TÖÖLISKLASSI VÕITLUSES KODANLIKU DIKTATUURI VASTU

E. Liin

NSV Liidu ajaloo ring

Juhendaja v.-õp. E. Plotnik

„Kommunistliku partei manifestis” on Marx ja Engels andnud hinnangu revolutsionääridele, näidates, et kommunistid on kõigi maade töölisparteide kõige otsustavam, alati edasi minema õhutatav osa, kes saavad aru proletaarse liikumise tingimustest, käigust ja üldistest tulemustest. Kommunistide lähemaks eesmärgiks on proletariaadi kujundamine klassiks, kodanluse võimu kukutamine, poliitilise võimu vallutamine proletariaadi poolt.¹

Sääraste kommunistide hulka XX sajandi esimesel poolel kuulus ka J. Lauristin. Tema elu ja võitlustee on mõistetavad ainult lahutamatus seoses EKP poolt juhitava eesti proletariaadi võitlusega kodanluse vastu.

J. Lauristini võitlustees võime eraldada kolm suurt põhiperiоди. Esimeseks perioodiks on J. Lauristini noorus ja ta maailmavaate kujunemine. See periood oli revolutsionäärile ettevalmistavaks ajaks ta võitlustee raskemale osale.

J. Lauristini võitlustee teise perioodi moodustavad kodanliku diktatuuri aastad 1920—1940, millal Eestimaa Kommunistlik Partei jätkas visa võitlust eesti töörahva vabastamise eest. Need olid revolutsionääri elus kõige raskemad aastad, kus tal tuli kannatada valget terrorit, mõnitamist ja nälga.

Kolmandaks perioodiks J. Lauristini elus oli võitlus nõukogude võimu taaskestamise ja sotsialismi ülesehitamise eest Eestis. See ajajärk J. Lauristini võitluses oli kõige lühem, kuid pingerikkaim ja viljakaim. J. Lauristin oli see, kes oma tegevusega aitas 1940. aastal taaskestada Eestis nõukogude võimu. Eesti NSV

¹ Vt. K. Marx ja F. Engels, Kommunistliku partei manifest, Tallinn 1955, lk. 43—44.

vastuvõtmine Nõukogude Liidu koosseisu päästis eesti töörahva hävimisest saksa röövvalutajate vägivalla all, päästis ta jäädavalt sotsiaalsest ja rahvuslikust rõhumisest.

*

J. Lauristin sündis 29. oktoobril 1899 Tallinnas töölisperekon-
nas. Ta isa Hans Lauristin töötas „Dvigateli” vaguniehitustehases.
Siin kujunes J. Lauristini isast klassiteadlik tööline-revolutsionäär.

Isa revolutsiooniline tegevus avaldas mõju sirguvale pojale.
Johannes Lauristin oli juba lapsepõlves terane ja taibukas poiss,
kes suure kaasaelamisega kuulas oma isa jutustusi „Dvigateli”
vaguniehitustehasest ja seal toimunud tööliste streikidest ning kol-
lektiivseist vastuhakkudest tööstureile.

J. Lauristini noorusaastad olid rasked nagu kõigil töölislastel.
Oma lapsepõlve veetis ta vanaisa juures Kuivajõel Kose kihelkon-
nas Harjumaal, mis oli ta esivanemate põliseks eluasemeks. Seal ei
möödunud elu mängides, vaid pingsas töös. Algul oli J. Lauristin
karjaseks vanaisa juures, hiljem töötas ta juba põllutöölisena.
Kuivajõel lõpetas J. Lauristin kohaliku ministeeriumikooli, olles
andekas ja energiline õpilane.

Peagi möödus J. Lauristini töörohke lapsepõlv. 1915. aastal
algas periood, kus ta puutus kokku tööliste ja töölisliikumisega
mitte enam isa jutustuste kaudu, vaid ise töötades treialioõpilasena
„Volta” elektrimasinate tehases. Siin andis elu talle esimesed valu-
sad hoobid. Rasked olid õpilasaastad vabrikus. Ühe meistri juures
töötas kolm kuni viis õpipoissi. Tavaline õpipoisi palk oli 30 kop.
päevas ja õpipoisi-aeg kestis vähemalt neli aastat. Sellistes tingi-
mustes töötas J. Lauristin ühe aasta.² 1916. aastal sai ta tööle
„Dvigateli” tehasesse treialina, sest Esimese maailmasõja päevil
suurenes vajadus tööliste järele.

„Dvigatelis” töötades võttis J. Lauristin omaks marksismi ideed
ja lülitis aktiivselt töölisliikumisse. Selles tehases kujunes temast
veendunud marksist, millest annab tunnistust J. Lauristini astu-
mine bolševike parteisse 1917 a. mais.³

Partei liikmete ülesandeks pärast Veebruarirevolutsiooni oli
võidelda Lenini Aprilliteeside elluviimise eest, paljastada menše-
vike ja föderalistide tegevust VSDT(b)P Eestimaa organisatsiooni-
des, kes püüdsid bolševikke ja töölisi oma mõju alla tõmmata.

J. Lauristin võttis „Dvigatelis” aktiivselt osa võitlusest sot-
sialistide-revolutsionääride vastu. Sageli läks ta varem tööle, et
teha tehase tööliste hulgas poliitilist selgitustööd. Järjekindla sel-
gitustöö tulemusena hakkasid „Dvigateli” töölisel pooldama bol-
ševikke. Varsti bolševiseerusid kõik Eestimaa nõukogud. J. Lau-
ristini iseloomustust mööda Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolu-
tsiooni eelsel perioodil „tööraha poliitiline kasvatus tegi mõne

² Hans Lauristini isiklikud mälestused.

³ Vt. J. Lauristini märkmed vanglaperioodist, O. Lauristini eraarhiiv.

kuuga suuremaid edusamme, kui harilikul ajal kümnete aastate ja võib-olla veel rohkema aja jooksul”.⁴

J. Lauristini peamiseks ülesandeks sel ajal oli töölisnoorsoo organiseerimine. Pärast Veebruarirevolutsiooni loodi Tallinnas legaalne noorsooühing — Sotsiaaldemokraatlik Noorte Klubi, mille juhatuse koosseisu kuulus J. Lauristin. Neil päevil oli Sotsiaaldemokraatliku Noorte Klubi ülesandeks organiseerida töölisnoori ja neid revolutsiooniks ette valmistada. Lühikese ajaga kasvas Sotsiaaldemokraatliku Noorte Klubi liikmete arv 2000-ni.

Tingimused revolutsiooniks olid valminud kogu Venemaal, sealhulgas ka Eestis. Samaaegselt ülestõusuga Petrogradis algasid revolutsioonilised sündmused ka Tallinnas.

Kuid Oktoobrirevolutsiooni võit Eestis oli lühiajaline. Algas Saksa okupatsioon, millal tööliste olukord nii majanduslikult kui ka poliitiliselt oli eriti raske.

Saksa okupatsiooni ajal vallandati paljude teiste tööliste hulgas ka Lauristinid „Dvigateli” tehaseist.

Hoolimata Saksa okupatsiooni terrorist, mis esialgu halvas töölisliikumise, hakkasid peagi pöranda all uuesti tegutsema töölisorganisatsioonid. See näitas, et töölisliikumine taas aktiviseerus. J. Lauristin läks töölisliikumise uue tõusuga kaasa teadliku revolutsionäärina. Töölisliikumise elavnemise päevil Saksa okupatsiooni ajal asus ta uuesti vabrikusse tööle, kus ta luges ja selgitas vähemteadlikele tööliste märksistlikku kirjandust. 1919. a. juunis mobiliseeriti J. Lauristin kodanlikku sõjaväkke. Sõjaväes võttis ta agara osa parteitööst, eriti noorproletaarlaste organiseerimisest.

Samal ajal toimusid Eestis olulised muutused kodanluse ja töölisklassi jõudude vahekorras. 2. veebruaril 1920 sõlmiti Tartu rahu, mis tähistas kodanliku diktatuuri algust Eestis.

*

Pärast Tartu rahu sõlmimist võitlus kahe klassi — kodanluse ja proletariaadi vahel jätkus. Kuid nüüd muutus võitlus nende vahel palju selgepiirilisemaks, kui see oli olnud tsarismi tingimustes. Eesti kodanlus, haaranud välisimperialistide kaasabil võimu, oli muutunud valitsevaks klassiks, mille tõttu ta positsioonid ajutiselt tugevnemisid. Seepärast polnud tal vaja enam arvestada Eesti Ajutisel Maanõukogul antud demokraatlikke lubadusi. Neidki õigusi, mis töölisklass oli saavutanud revolutsioonilises võitluses, kärpis kodanlus vastavalt oma võimu tugevnemisele.

Tööraha poliitilisele õigusetusele lisandusid veel majanduslik laostumine, mis oli alanud Saksa okupatsiooni ajal ning kestis ka sõjajärgsel perioodil, ja teravnev tööpuudus nii tööstuses kui ka põllumajanduses.

Raske olukord kodanliku diktatuuri päevil sundis töölisi veel

⁴ Vt. J. Lauristini märkmed vanglaperioodist, O. Lauristini eraarhiiv.

tihedamalt ühinema klassivõitluseks kodanluse vastu. Klassivõitlus teravnes eriti aastail 1923 ja 1924, nõrgenedes mõnevõrra stabilisatsiooni perioodil kuni 1929. aastani, millal puhkes uus majanduskriis ja klassivõitlus jällegi teravnes.

Võitlust kodanluse ning tema käsilaste paljastamise ja kukutamise eest asusid juhtima eesti aktiivsemad kommunistid. Üheks silmapaistvamaks revolutsiooniliseks võitlejaks Viktor Kingissepa, Jaan Kreuksi jt. kõrval oli Johannes Lauristin. Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu asutamisel 1922. aastal valiti ta EKNÜ Keskkomitee liikmeks ja kuulus selle esindajana Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomiteesse. Ta oli Tallinna Töölisühingute Kesknõukogu, samuti Üleriikliku Maatööliste Liidu ja Eestimaa Töölisühisuste Üldliidu juhatuse liige. J. Lauristin kandideeris Tööraha Ühise Väerinde nimekirjas II Riigikogusse. Kõikjal tegutses ta EKP esindajana, partei põhimõtete elluviijana.

1921. aastal toimunud EKP II kongressist võttis J. Lauristin osa koos teiste kommunistidega. Partei oli selleks ajaks muutunud võimsaks organisatsiooniks, hõlmates 88 kollektiivi 1100 liikmega. Parteioorganisatsiooni liikmete arvu kasv viimaste aastate jooksul näitas partei mõju suurenemist rahvahulkades. Partei kongressil oli tähtsamaks küsimuseks Tööraha Ühise Väerinde loomine. „Tööraha Ühise Väerinde all tuleb mõista kõigi tööliste ühtsust, kes tahavad võidelda kapitalismi vastu, tähendab, kaasa arvatud ka need töölised, kes veel lähevad anarhistide, sündikalistide jm. järele.”⁵ EKP II kongressi poolt väljatöötatud Tööraha Ühise Väerinde nõudmistele elluviimine saigi nende aastate peamiseks võitlusülesandeks.

EKP III kongress toimus 1922. a. novembris ilma V Kingissepa, kes oli mõrvatud sama aasta mais kodanliku valitsuse poolt kui tööraha üguste eest võitleja. Kongressi juhatas J. Lauristin. Kongressil arutati veelkordselt Tööraha Ühise Väerinde poliitikat. J. Lauristin kirjutas sel puhul: „Need 12 nõudmist jäid kogu järgneva ajajärgu poliitilise ja majandusliku võitluse aluseks.”⁶

Tööraha Ühise Väerinde poliitika võitis lühikese ajaga rahvahulkade poolehoidu. Seda näitas ka eesti ametiühingute II kongress, mis toimus 27—29. novembril 1922 karskusseltsi „Valvaja” ruumides Väike-Pärnu maantee 31.⁷ Eesti ametiühingute II kongressi ettevalmistamiseks moodustati üle-eestimaaline töölisorganisatsioonide kongressi korraldav komisjon, mille liikmeks oli ka J. Lauristin. Oma esimesel koosolekul 15. augustil 1922 kuulutas korraldav komisjon enda Ajutiseks Üle-eestimaaliseks Töölisühisuste Kesknõukoguks, mis oli töölisorganisatsioonide juhtivaks kesku-

⁵ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, часть I, Москва 1954, lk. 587.

⁶ J. Lauristini märkmed vanglaperioodist, O. Lauristini eraarhiiv.

⁷ Vt. ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskariiv (ORKA), fond nr. 1746, nimistu 1, säilitamisühik 4.

seks kuni Eestimaa Töölisühisuste Üldliidu loomiseni Eestimaa II ametiühingute kongressil.⁸ Arhiivifondi dokumentaalseis materjalides kannab Eestimaa II ametiühingute kongress teise ülemaa-lise töölisühisuste kongressi nime. Sellest võtsid osa aktiivsed kommunistid, nagu J. Lauristin, J. Tomp, P. Keerdo, H. Heide-mann, V. Kangur, ning Eesti Iseseisva Sotsialistliku Töölise Par-tei esindaja E. Joonas, sotsiaaldemokraatide esindaja A. Ostra-Oinas jt. Kongressile oli saadetud esindajaid peaaegu kõigist suu-remaist töölisorganisatsioonidest, nagu Tallinna Töölisühisuste Kesknõukogust, Ülemaalisest Vabrikuvanemate Keskkomiteest, Tartu Töölisühisuste Kesknõukogust, Pärnu Töölisühisuste Kesknõukogust, Üleriiklikust Maatöölise Ühisuste Liidust, Eestimaa Ehitustöölise Liidust, Tallinna Transporttöölise Ühisusest⁹ jm.

Kongressi päevakorra tähtsamaks punktiks oli Tööraha Ühise Väerinde kindlustamise ja laiendamise küsimus. Selle kohta esi-nes ettekandega J. Lauristin. Ettekanne oli koostatud V Kingis-sepa isiklikul juhtimisel. Selles anti ülevaade ametiühingute I ja II kongressi vahelisel ajal toimunud kommunistliku partei ja sot-siaaldemokraatide ning iseseisvate sotside¹⁰ vahelisest ägedast võitlusest ametiühingute pärast. Ettekanne esimeses osas esitas J. Lauristin „Eestimaa töölisühisuste teise kongressi üleskutse Eestimaa töölisühisuste liikumise lõhkumise katse puhul” Selles paljastati sotside katset lõhestada Tööraha Ühise Väerinde poliitikat, anti hinnang sotside kohta ja paljastati ühtlasi nende side-meid kodanlusega. „See Ühise Väerinde nurjatu lõhkumine, mis käima pandud kollase Amsterdami poolt üle maailma, tahab meilgi rüüstata veel seda, mis vangistused, sulgemised, maalt väljasaat-mised, sõjakohus järele jätnud. Vaadake ainult, missuguse hõiska-misega „Päevaleht” „Vaba Maa” ja teised kurnajate hääletorud sotside kongresside üle teateid toovad. Peremeestel on tarvis meie ühisused jõuetumaks teha, ja sotsid ning üksikud mitteteadlikud töölised ning kantslei bürokraadid peavad need mooramehed olema, kes on kutsutud seda purustama, mis pärast Irboskat uuesti üles ehitatud.”¹¹

Sotsid kritiseerisid teravalt Tööraha Ühise Väerinde 12 nõud-mist. Selle peale vastas J. Lauristin: „Nad olla vankriotsal kirjuta-tud. Vaadake, meie ei tohi mitte vankriotsal kirjutada, sest seda võivad ainult sotsid ja metssotsid, kui nad kodanluse vankril Siio-

⁸ Vt. ORKA, fond nr. 1746, nimistu 1, säilitamisühik 4.

⁹ Tallinna Transporttöölise Ühisuse esimeheks oli Sommerling, kelle organiseerimisel viidi protestiks V. Kingissepa mõrvamise puhul läbi transpordi-töölise ühepäevane streik.

¹⁰ Pärast EKP II kongressi 1921. aastal võttis Eesti Iseseisev Sotsialist-lik Töölise Partei Tööraha Ühise Väerinde 12 nõudmist omaks, muutudes EKP legaalseks organisatsiooniks. Partei endised liidrid lahkusid, luues uue nn. Iseseisva Sotsialistliku Töölise Partei (metssotsid). Eesti Iseseisev Sot-sialistlik Töölise Partei nimetati 1923. aastal ümber Eestimaa Tööraha Par-teiks. See partei suleti kodanluse poolt 21. veebruaril 1924.

¹¹ ORKA, fond nr. 1746, nimistu 1, säilitamisühik 4.

nisse sõidavad.”¹² J. Lauristin näitas ettekandes, et tööliste, asunike, väikerentnike „nõudmised ei saa olla teistsugused, kui niisugused, et ükski tööerakond ega sotsid neid ei saa teostada, nagu ükski kapitalistide järeljooksik ei saa olla ega tohi minna oma pere-meeste vastu”¹³

Oma sõnavõtu lõpul esitas J. Lauristin „Resolutsiooni Töörahma Ühise Väerinde kohta” mis oli tööliste võitlusprogrammiks sotside vastu võitlemisel, tööliste ühinemisel kindlasse, vankumatuise töölisorganisatsioonidesse. J. Lauristin nõudis Töörahma Ühise Väerinde kindlustamist ja tihedamate sidemete loomist Nõukogude Liiduga. Need nõudmised ei meeldinud sotsidele ega mets-sotsidele, mistõttu nad kongressilt lahkusid. See tõi kaasa sotside ja metssotside autoriteedi languse tööliklassi hulkades. J. Lauristin kirjutas selle kohta, et sellest momendist peale läksid sotsid avalikult üle kodanluse poole. „Siis koliti Pätsi rüppe, siis oli meremeeste liit ainus töölisühing, kes osa võttis kodanlike organisatsioonide nõupidamisest, et mälestussambaid ehitada Laidoneri langenud kangelastele.”¹⁴

Kongressil valiti ka töölisorganisatsioonide üldine keskus — Eestimaa Töölisühisuste Üldliit. Koos J. Tombi, P. Keerdo, Piiri jt. kuulus Üldliidu juhatusse J. Lauristin, mille tööst ta osa võttis kuni oma arreteerimiseni, juhtides ajalehe „Tööline” (Töörahma Ühise Väerinde häälekandja) ja töölisühisuste ajakirja „Töö” väljaandmist.

J. Lauristini peamiseks ülesandeks neil aastail oli noortööliste organiseerimine ja nende võitluse juhtimine majanduslike ning poliitiliste õiguste eest.

Põrandaaluse kommunistliku noorsoo Keskkomitee ümber koon-dusid karastunud ja klassiteadlikud noored, kes hakkasid „nüüd ligi tõmbama hulki, keda sõjaseaduslik surve ajutiselt oli eemale peletanud. Liikmete arv tõuseb”¹⁵

Noorsooühing tegi selgitustööd noorsoo laiades hulkades nii töölisorganisatsioonide kui ka ajakirjanduse kaudu.

Selle selgitustöö võimsaimaks vahendiks oli töölisnoorte ajakirjandus. Töölisnoorte ajakirja ja ajalehe toimetajaks oli J. Lauristin. Tema toimetusel ilmus ajakiri „Noor Tööline” (hiljem „Meie Noor Tööline”) ja ajaleht „Noor Proletaarlane” J. Lauristin näitas noorsooajakirjanduse tähtsust „Noore Töölise” esimese numbri juhtartiklis, esitades siin ka töölisnoorsoo võitlusülesanded. „Meie võitlus ei või olla ainult kultuurilis-ideeline. Töölisnoorsugu haaraku kätte poliitilise ja majandusliku võitluse kaheteraga mõõk!”¹⁶ Töölisajakirjandus propageeris noorte hulgas kõiki kolme klassi-võitluse vormi — majanduslikku, poliitilist ja ideoloogilist. Eesti

¹² ORKA, fond nr. 1746, nimistu 1, säilitamisühik 4.

¹³ Sealsamas.

¹⁴ „Noor Tööline” nr. 1, 1923, lk. 19.

¹⁵ „Noor Tööline” nr. 1, 1922, lk. 19.

¹⁶ Sealsamas, lk. 1.

kodanlus püüdis noorsugu kasvatada kodanliku natsionalismi vaimus, et noored ei muutuks valitsevale klassile ohtlikuks. „Kogu noorsoo kasvatajateks olid admiralid ja kindralid, leitnandid ja ohvitserid, matslikud õpetlased ja õpetamata matsid, panga- ja koolidirektorid, puutumatud riigivargad ja südametunnistusega spekulandid, õlitatud papid ja puuderdatud nuuskurid,”¹⁷ nagu neid iseloomustas „Noor Proletaarlane” Noorsoo kasvatamisega kodanliku natsionalismi vaimus tegeles terve rida seltse ja ajakirju ning ajalehti. J. Lauristin näitas, et kogu Eesti kihises nagu herilasepesa kodanluse noorsooseltsidest, -liitudest ja -rühmadest. Neil oli 15 ajakirja.¹⁸

Kodanliku natsionalismi vaimus kasvatamisele tuli vastu organiseerida töölisnoorsoo kasvatamist kommunismi vaimus. Töölisnoorsugu kasvas üles raskes töös. Erinevad kasvutingimused löid eeldused ka noorsoo erinevate ideoloogiate kujunemisele. Kodanlikku noorsugu kasvatati kodanluse poolt töörahvast valitsema, kuna proletariaat õpetas töölisnoorsugu võitlema kogu oma klassi vabastamise eest. Paljastades kodanliku ja töölisnoorsoo vahetõrje kirjutas J. Lauristin: „Aga — mis on ühist noorel töölisel või õpipoisil vabrikandi või meistri noorhärraga, noorel sulasel või karjalapsel hallparuni või mõisniku võsukesega, töölisnoorsool — kodanliku noorsooga? — Mitte rohkem kui kärbsel ja ämblikul.”¹⁹

Põrandaalune EKNÜ oli partei reserviks ja abiliseks tema võitluses kodanliku diktatuuri kukutamise ja töörahva vabastamise eest.

Tähtis koht töölisnoorsoo kasvatamisel kommunismi vaimus oli usuvastasel propagandal. Usuvastase propaganda organiseerimise keskuseks muutus Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu, mille initsiatiivil 1922. aasta sügisel moodustati pappide poliitika vastu võitlemiseks Töörahva Ühise Väerinde tegevuskomitee, kuhu kuulusid J. Lauristin ja A. Allik.²⁰

Usuvastast propagandat teostati töölisajakirjanduse ja töölisorganisatsioonide kaudu.

Töölisajakirjanduses paljastati religiooni olemust ja eesmärki. Nii kirjutati J. Lauristini toimetusel ilmuvas „Noores Töölises” „Kirik on tööriistaks kurnajate käes, mille abil kutsutakse ülemate ja valitsejate sõna kuulama, maapealsetest elumõnudest lahkuma ning kogu tähelepanu pöörama tulevase elu peale taevariigis. See on sihilik võitlus töörahva vastu, mida peavad kantslist papid vaga näo ja kookupandud kätega.”²¹ J. Lauristin näitas, et töölisklassi võitlus kiriku vastu ei ole mitte ainult võitlus keskaja pimeduse vastu, vaid see on üks osa klassivõitlusest, ühtlasi võitlus silma-

¹⁷ „Noor Proletaarlane” nr. 1, 1921.

¹⁸ Sealsamas.

¹⁹ „Noor Tööline” nr. 1, 1922, lk. 1.

²⁰ Vt. J. Lauristini märkmed vanglaperiöödist, O. Lauristini eraarhiiv.

²¹ „Noor Tööline” nr. 1, 1922, lk. 14.

kirjaliku kodanliku kõlbluse ja töörahvasse sisendatud eelarvaste vastu.

Suurt kasvatavat mõju usuvastases propagandas avaldasid proletariaadile „ilmlikud leerid” ja „piiblite põletamised” EKNÜ poolt moodustati töölisühingute juurde noortekomisjonid, kelle ülesandeks oli koguda pühakirja, usutähti jne., et need avalikult tööliste koosolekul ära põletada. Üks „piiblite põletamise” rongkäike toimus 3. septembril 1922²², mida aitas organiseerida J. Lauristin.

Kommunistlik noorsooühing keelas oma liikmetel leeriskäimise. Sel ajal, kui kodanluse lapsed käisid kiriklikus leiris, toimus klassiteadlike töölisnoorte „ilmlik leer” „Ilmliku leeri” ruumid asusid tööliseldris Tõnismäel, karskusseltsi „Valvaja” ruumides. „Ilmlikus leiris” tutvuti marksistliku kirjandusega. Nii õpiti tundma Marxi lisaväärtusteooriat, selgitati religiooni olemust ja selle tekkimist jne. „Leeri” lõpetamise puhul anti välja tunnistused. „Ilmliku leeri” pidulikuks lõpetamiseks organiseeriti rongkäik „Valvaja” spordiplatsile, kuhu oli kogutud juba varem piibleid, usutunnistusi jne., mis nüüd ära põletati. Rongkäik „Valvaja” spordiplatsile toimus väga pidulikult. Minnes lauldi revolutsioonilisi laule ja hüüti revolutsioonilisi loosungeid. Tavaliselt oli politsei see, kes rikkus „ilmliku leeri laste” pidutaju.²³

Johannes Lauristin võttis osa ka I Riigikogu kommunistliku fraktsiooni tegevusest ja kuulus lühikest aega selle koosseisu²⁴. J. Lauristin pidi alustama tööd ka II Riigikogus. Kuid ta vahistati enne, kui toimusid valimised Riigikogusse. Tema süüdistuse aluseks võeti J. Lauristinile Kullerkupu varjunime all saadetud kiri²⁵, milles Kreuks käskis saadetud raamatuid Ametiühingute Kesknõukogu juures olevaile raamatukogudele välja jagada, samuti reetur Linkhorsti tunnistus J. Lauristini sidemeist põrandaaluse kommunistliku partei ning tema liikmetega.

Tegelikult oli J. Lauristini arreteerimine kodanluse manöövriks, et tööraha ridu enne valimisi nõrgestada. Siiski valiti Tööraha Ühise Väerinde nimekirja järgi II Riigikogusse kümme kommunistlikku saadikut (R. Pälson, H. Heidemann, J. Tomp, P. Keerdo jt.). Nad suunasid oma jõu Tööraha Ühise Väerinde 12 nõudmise ellurakendamiseks, mis olid koostatud J. Lauristini poolt V Kingissepa juhatusel.

J. Lauristini arreteerimisega ööl vastu 29. märtsi 1923, millal eesti kodanluse kaitsepolitsei ametniku poolt lasti tänaval selja tagant maha EKP Keskkomitee liige Jaan Kreuks, algasid ta elus pikad ja rasked vangla-aastad. Teda hoiti kaua aega eeluurimisevanglas, enne kui lavastati sõjaringkonna kohus. J. Lauristini arreteerimise järel algas hulgaline kommunistide arreteerimine

²² Vt. J. Lauristini märkmed vanglaperioodist, O. Lauristini eraarhiiv.

²³ Olga Lauristini isiklikud mälestused.

²⁴ Vt. ORKA, Riigikogu I koosseis, fond nr. B. 1—2¹⁶, nimistu 684, säilitamisühik 238, leht 1.

²⁵ Vt. sealsamas.

üle kogu Eesti. Riigikogu kommunistliku fraktsiooniga (Keerdo, Tomp, Allik, Jansen ja Kangur) samaaegselt arreteeriti umbes 350 inimest.²⁶ Kodanlikud ajalehed juubeldasid, teatades, et Tallinnas on teostatud 80 läbiotsimist, arreteeritud 50 meest ja 13 naist, Narvas 60, Tartus 18 isikut. Arreteerimised toimusid ka teistes linnades ja maal.²⁷ Kodanlus õigustas oma vahistamisi sellega, et need pole suunatud tööliste, vaid „kuritegelikkude ja isehakanud töölisjuhtide vastu”²⁸ Massilised arreteerimised ja läbiotsimised kestsid kuni 21. veebruarini 1924, millal algas noorkommunistide protsess Tallinna sõjaringkonna kohtus. Kohus mõistis Jaan Tombile, Johannes Lauristinile, Benita Lauristinile, Eduard Rõnglepale, Artur Vanjale jt. raske vanglakaristuse.

Kodanlus tahtis mõrvamiste ja arreteerimistega vähendada kommunistide kasvavat mõju töölisliikumises, mida kodanlikud ajalehed olid ise sunnitud avalikult tunnistama.

Tunduvalt suurenenud vangide arv nõudis uute vangimajade ehitamist ja vanade laiendamist, mida kodanliku valitsuse poolt ka tehti. Kodanlikes vangimajades olid elamis- ja sanitaarsed tingimused palju halvemad kui tsaariaegseis vanglais. Kongid olid väikesed, vangidele anti magamiseks vilditükikesed, mis olid täis imbutatud tsaariaegsest kõntsast, ja toitmine oli väga vilets.

Sattunud säärasesse olukorda, alustasid arreteeritud kommunistid võitlust kodanlike vangimajade ebasanitaarsete elutingimuste ja inimesi hävitava režiimi vastu, et luua võimalusi enda täiendamiseks õppimise teel ja võitluseks kodanliku valitsuse kukutamiseks.

Poliitvangide esimeseks väljaastumiseks vangla administratsiooni vastu oli 1924. aastal näljastreigi väljakuulutamine. Sellest on kirjutatud nii töölis- kui ka kodanlikes ajalehtedes. Kõige veenvamaid teateid saame näljastreigi kohta J. Lauristini lühijutust „Vangla raadio” kus on küll materjali napisõnaliselt, kuid see-eest tõele vastavalt, mida ei saa öelda kodanlike ajalehtede kohta.

J. Lauristin näitas vanglaraadio²⁹ tähtsust vangide elus. Vanglaraadio oma põhiolemuselt on püsinud, kuid koputatav morsetähed on aastate jooksul muutunud. Näljastreigi-eelseil päevaldel teatati vanglaraadios: „Täna tormasid „mustad” teise kongi, tahtsid vange kartserisse viia, et nad nõudsid kollaste silkude asemel haljaid. Peksid. Ülehomme algab nälg. Kõik tulge kaasa! Elagu kongide ühistumine! Nõuda tuleb vangide peksmise lõpetamist. Elagu näljastreik!”³⁰

²⁶ Vt. „Päevaleht” 23. I 1924.

²⁷ Vt. sealsamas.

²⁸ „Päevaleht” 25. IV 1923.

²⁹ Vanglaraadio oli vangidevaheliseks sidepidamisviisiks, mille kaudu edasi anti vanglas toimunud sündmusi. Vanglaraadiol on pikk ajalugu. Seda kasutasid juba tsaariaegsed poliitvangid Peeter-Pauli kindluses.

³⁰ J. Lauristin, Vangla raadio, „Meie Noor Tööline” nr. 1/2, 1924, lk. 9.

Näljastreik algas kommunistide nõudmiste esitamisega. Need nõudmised olid järgmised: 1) peksmises süüdlased vangivahid tuleb kõrvaldada ja neid peab karistatama; 2) poliitilised vangid tuleb ühte jätta ja 3) peksmine ning piinamine tuleb vangimajas jäädavalt lõpetada.³¹

Nimetatud nõudmised olid koostatud 8—9 poliitilise vangi poolt, kellele hulgas oli ka J. Lauristin. Et need nõudmised olid elulised, siis ühines näljastreigiga peale poliitvangide veel umbes 75—80 vangi.³² See arv on toodud kodanliku ajalehe andmeil. Võib arvata, et kodanlus oma huvides püüdis seda arvu vähendada ning et kriminaalvangide osavõtt võis olla veelgi suurem. Näljastreik kestis umbes viis-kuus päeva.

Näljastreik ulatus isegi vanglamüüridest kaugemale. Samaaegselt toimus linnas naiste demonstratsioon, kes esitasid samu nõudmisi, mis olid koostatud poliitvangide poolt. Arvatavasti juhtisid demonstratsiooni naiskommunistid, võib-olla poliitvangide naised, tuttavad, sugulased. Naiste demonstratsioon näitas poliitvangide sidet „vabaduses” viibivate kommunistidega.

Kodanlikus vanglas tegid poliitvangide hulgas pidevat kasvatustööd paljud poliitvangid ise. Selle eesmärgiks oli nende kollektiivi ühtseks ja tugevaks kasvatamine, et ei tekiks langusmeeleolusid ega „kondilooپیجaid”³³ Tehtud selgitus- ja kasvatustöö tulemusena moodustasid poliitvangid ühtse kollektiivi, keda sidus ühine võitluseesmärk. Nende hulgas esines väga harva „kondilooپیجaid” Kommunistid võitlesid „kondilooپیجate” vastu sellepärast, et armuandmispalve esitamine tähendas oma võitluseesmärkidest loobumist ja üleminekut kodanluse poolele, seega tööliste võitlusriidade nõrgenemist. Vabanenud „kondilooپیجaid” ei võtnud partei enam oma ridadesse. Oma kirjas Alviine Puusepale palus J. Lauristin parteist eemaldada vabanenud „kondilooپیجaid” — Suusteri, Tüürmanni, Jalaka, Sipelkini jt.³⁴ Kodanlik valitsus püüdis mitmesuguste meetoditega — terrori ja näljaga — mõjutada poliitvange armuandmispalvete esitamisele. Püüti välja otsida vangide hellemaid kohti, näiteks naisvangidele räägiti nende lastest jne., et nii vange mõjutada. Nälg oli vanglas kõige kohutavamaks külaliseks. Vanglatoit oli väga vilets, kuid poliitvangidele lisa toomist piirati pidevalt. 1923. aastal lubati veel poliitvangidele tuua igasuguseid pakke, kuid hiljem lubati vastu võtta kahe kuu kohta üks pakk, mis võis sisaldada peamiselt leiba ja väga vähesel määral muid aineid, näiteks sibulaid.

Niisuguseis raskeis tingimustes tuli võidelda selle eest, et kommunistid jääksid ustavaks partei poolt püstitatud eesmärkidele. Selleks organiseeris J. Lauristin koos teiste kommunistide-poliit-

³¹ Vt. „Päevaleht” 29. VII 1923.

³² Sealsamas.

³³ Armuandmispalve esitajad.

³⁴ Vt. ENSV TA Ajaloomuuseum, fond nr. 76, nimistu 2, säilitamisühik 12, leht 12.

vangidega ajalehe „Vangimaja Kiir” ja ajakirja „Punane Viisnurk” väljaandmist. Ajalehe „Vangimaja Kiir” esimene number ilmus 1927 aasta 1. mail. 1927. aastast 1929. aastani anti välja ajalehte üks kord kuus, 1929. aastast alates kaks korda kuus. Vangid võtsid ajalehe vastu vaimustuse ja poolehoiuga. Seda kirjeldatakse ilmekalt ajakirjas „Viisnurk”. „1. mai hommikul 1927 a. said meie kongi poliitilised vangid Tallinna Keskvanglas suure üllatuse osaliseks. Seekord ei olnud tonks (vangide salajane kiri) mitte harilik kiri ega tükk ajalehte, vaid õhukese maispaberi poogen värvilist kirja:

Vangimaja Kiir

Klassiteadlikkude poliitvangide häälekandja.

Suure uudishimuga unustati konspiratsiooni põhimõtted ja lehe ümber tekkis trügimine.”³⁵

Ajalehte kirjutati maispaberile ja levitati salaja. Suurema osa ajalehenumbri kirjutab J. Lauristin, sest tal oli selge käekiri. „Vangimaja Kiir” meenutas väliselt trükitud legaalseid ajalehti, kus tekstide veerud jooksid ülalt alla.

„Vangimaja Kiire” väljaandmine oli vangla režiimi tõttu raskustega seotud. Vangide tegevus kambrites oli ukseava kaudu vangivalvureile pidevalt nähtav, sest kõik vangid pidid asuma valvuri vaatepiiril. Kui keegi asus ukse juures nurgas või mujal, kus vangivalvur teda ei näinud, siis paigutati see vang kartserisse. Oli keelatud akna juures seismine, päevane lamamine ja seljaga ukse poole istumine. Sageli, kui kongi milleski kahtlustati, teostati ootamatuid läbiotsimisi.

Illegaalse ajalehe kirjutamine algas tavaliselt pärast kella 18.00. Selleks kellaajaks viisid vangivalvurid kongide võtmed ära. Kahtlustades vange pidi vangivalvur nüüd ruttama võtmete järele, vaikus olid aga sammud kuulda. Vangivalvuri sammud olid hädahoitu ennustavaks signaaliks ja ajalehe kirjutajad võtsid kohe vastavad abinõud tarvitusele.

„Vangimaja Kiire” väljaandmine muutus eriti raskeks pärast keemiliste pliiatsite ja maispaberi keelamist. Samal ajal võeti teatud ajaks ära ka lugemise ja kirjutamise õigus, mis oli vangidele suurimaks karistuseks. Nende õiguste äravõtmine toimus 1927 aastal pärast „Vangimaja Kiire” teise numbriga avastamist vangivalvuri poolt.

Kui poliitvangid Tallinna Keskvanglas olid korraldanud oma ajalehe „Vangimaja Kiir” väljaandmise, siis selgus peagi, et on tarvis organiseerida ka oma ajakirja väljaandmist. „Vangimaja Kiire” ruum oli liiga väike, et avaldada teaduslikke artikleid või kirjandusteoseid. Selliseks ajakirjas sai „Punane Viisnurk”, mis ilmus kaustiku kujul.

Nii „Vangimaja Kiire” kui ka „Punase Viisnurga” eesmärgiks oli poliitvangide ideoloogiline kasvatamine. Peale vanglasündmuste

³⁵ J. Saata, Vangimaja Kiir, „Viisnurk” nr. 2, 1941, lk. 158.

kajastamise valgustati mõlemates pidevalt ka välissündmusi, paljastati trotskistide, zinovjevlaste ja teiste opositsionääride revolutsioonile kahjulikke seisukohti. Ajalehe „Vangimaja Kiir” ja ajakirja „Punane Viisnurk” kasvatav tähtsus ei piirdunud ainult vanglaga, vaid ulatus ka väljapoole vanglamüüre. Neid viidi salaja vanglast välja ja levitati tööliste hulgas.

Kommunistid kasutasid vangla-aastaid peamiselt õppimiseks ja teadmiste täiendamiseks. Õppimisega veedeti igavat vanglaaega kasulikult, püüti asendada süstemaatilist kooliharidust. Kommunistide õppimise peamiseks eesmärgiks oli see, et teadmisi omandades paremini teostada oma võitlusülesandeid.

J. Lauristin kasutas oma vangla-aastaid, samuti nagu teisedki kommunistid, õppimiseks. Õppimisvahendina tarvitas ta vangla poolt antavaid kaustikuid. J. Lauristin uuris marksismi-leninismi klassikute teoseid, tegi nendest väljavõtteid ja kirjutas ise loetud teostest kokkuvõtteid. Et paremini mõista ajaloolist arenemist, õppis ta tundma ajalugu. J. Lauristini vanglaperioodi kaustikuist võib leida NSV Liidu ja Eesti ajaloo sündmuste kronoloogilisi tabeleid.³⁶ J. Lauristin õppis vanglaperioodi kestel ka võõrkeeli — saksa ja inglise keelt. Seetõttu sai talle võimalikuks Marxi ja Engelsi teoste lugemine algallikate kaudu. Ta õppis ka füüsikat ja matemaatikat. Üldse olid raamatud pika vangistuse ajal J. Lauristini elusikuks. Ta kirjutas vanglaperioodi mälestustes raamatust, mis ei jõudnud temani. „Ta (Lauristin. — E. L.) otse põles, kui kuulis, et talle olevat siiski keegi julgenud saata raamatu. Nüüd oli ta rõõmus nagu laps. Ta unistas raamatu sisust, ta kujutas, milline on selle välimus, kui mahukas ta on ning millised on tema kaaned, köide, kiri ning kuidas tal nüüd on ajaviide, kuidas ta ammutab sealt teadmisi ning kuidas naudib isegi selle värske trükimusta lõhna.”³⁷ Poliitilise kirjanduse vanglasse toimetamine oli väga raske. Tihti kasutati selleks kavalust. Soovitud raamat köideti üksikute lehtedena lubatud raamatu vahele. Isegi nõukogude ilukirjandust ei antud lugeda. Igasuguseist kitsendustest hoolimata luges J. Lauristin läbi hulga raamatuid mitmes võõrkeeles. Ta lektüüri moodustasid enamasti keelatud poliitilised raamatud, nagu Lenini „Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium”, Rosa Luxemburgi „Akkumulation der Kapital”, K. Marxi „Kapitali” neli köidet jne. jne.³⁸ Kommunistlikku poliitilist kirjandust toimetasid vanglasse teised, „vabaduses” viibivad kommunistid. J. Lauristin kirjutas A. Puusepale palub saata selliseid teoseid, nagu R. Sirge „Praegusest Venemaast”, teaduslikke ajakirju „Nauka i Tehnika”, „Stroitelstvo” jne.³⁹

Pideva õppimise kõrval tegeldi ka kirjanduslike ja teaduslike

³⁶ Vt. J. Lauristini märkmed vanglaperioodist, O. Lauristini eraarhiiv.

³⁷ Sealsamas.

³⁸ Sealsamas.

³⁹ Vt. ENSV TA Ajaloomuuseum, „D” fond, fond nr. 76, nimistu 2, säilitamisühik 12.

artiklite kirjutamisega. Suurema osa oma kirjanduslikest teoseist kirjutas J. Lauristin vanglamüüride vahel, kus temast kujuneski silmapaistev proletaarne kirjanik, „Vabariigi” ja „Riigikukutajate” autor. Nende teoste võitlev idee innustas töörahva võitlust ja kutsus üles veel vihasemale vastupanule kodanluse politsei- ja terrorirežiimi vastu. Võitlevate kirjandusteoste ja artiklitega suunasid kommunistid vanglamüüride vahelt tööliste ja talupoegade ühist võitlust, mis oli muutunud eriti raskeks, sest kodanluse valge terror töölisliikumise vastu oli pärast 1924. aasta detsembriülestõusu mahasurumist tunduvalt tugevnenud.

J. Lauristini vangistus lõppes 1931. aasta 23. veebruaril. Kuid lühiajalisele vabanemisele järgnes uus arreteerimine sama aasta 14. märtsil.

Teda süüdistati juhendite andmises kommunistliku partei liikmetele, poliitiliste vangidega sidepidamise õpetamises ja kommunistliku partei Keskkomitee korralduste levitamises.⁴⁰

J. Lauristin mõisteti 28. veebruaril 1932 sõjaringkonnakohtu poolt uuesti 6 aastaks sunnitööle koos õiguste kaotamisega.

Lauristini elus algasid jälle sünged vangla-aastad, mis olid esimestest veelgi raskemad ja piinarikkamad. Neidki aastaid kasutas ta õppimiseks ja poliitvangide organiseerimiseks. J. Lauristini initsiatiivil loodi kommunistide-poliitvangide üle-eestimaaline vanglatevaheline juhtiv keskus „Vabe” ja selle rakukesed „Kabad”. Tema toimetusel ilmus edasi „Vangimaja Kiir” Nii möödusid needki aastad. 1938. aastal vabastati J. Lauristin vanglast amnestia põhjal 7 mail, tegelikult oleks J. Lauristini vangistusaeg lõppenud sama aasta 9. mail.

*

Amnestia põhjal vabanesid vanglast peale J. Lauristini veel kommunistid P. Keerdo, A. Veimer jt., kes lülitusid nüüd aktiivsesse võitlusse. Kogenud ja õppinud revolutsionääride osavõtt kommunistliku partei tööst aktiveeris selle tegevust. 1938. aastal valiti EKP uus Keskkomitee, eesotsas vanglast vabanenud väljaastatava parteitegelase J. Lauristiniga. Pärast EKP uue Keskkomitee valimist hakkasid tööle partei Tallinna, Tartu, Narva ja Pärnu komitee, millede tegevus haaras ühtlasi ka vastavaid maakondi. Parteiorganisatsioonide võrk laienes, mistõttu intensiivistus ka kommunistlik selgitustöö rahvahulkades. Selgitustöö tulemusena kasvas rahvahulkade teadlikkus. Tugevnes side rahvahulkade ja EKP vahel, hoogustus võitlus fašistliku diktatuuri kukutamise eest.

1940. a. aprillis toimus EKP konverents, kus püstitati ülesanne — valmistada rahvahulki ette aktiivseks väljaastumiseks.

⁴⁰ Vt. ENSV TA Ajaloomuuseum, „D” fond, fond nr. 76, nimistu 2, säilitamisühik 12, leht 16.

Kommunistliku partei poolt püstitatud loosung oli tolle aja-järgu konkreetses ajaloolises olukorras täiesti õige. Kodanlikus Eestis oli küpsenud olukord revolutsiooniliseks pöördeks. Revolutsioonilise väljaastumise ajendiks said Nõukogude valitsuse poolt Baltimaade valitsustele saadetud noodid, millede tagasilükkamine viis eesti töörahva avalikule väljaastumisele kodanliku valitsuse vastu. Töölised nõudsid fašistliku valitsuse kukutamist ja uue, Nõukogude Liidule sõbraliku valitsuse loomist. Nõudmised kasvasid üle revolutsiooniliseks väljaastumiseks, mis toimus 21. juunil 1940.

Juunipäevadel saavutas eesti töötav rahvas ajaloolise võidu: kukutati fašistlik diktatuur Eestis ning kehtestati linna ja maa töörahva võim, kusjuures juhtiv osa kuulus tööliklassile ja tema kommunistlikule avangardile.

J. Lauristin oli aktiivsemaid kommuniste võitluses uue riigikorra kehtestamise eest. Ta juhtis 21. juunist kuni 21. juulini kommunistliku partei ülesandel Informatsioonikeskust, kandideeris II Riigivolikogu valimistel Eesti Töötava Rahva Liidu nimekirjas Tallinna 6. valimisringkonnas, kuulus Eesti NSV Ülemnõukogu poolt 23. juulil 1940 moodustatud konstitutsioonikomisjoni ning valiti selle komisjoni esimeheks, oli 1940. a. augusti algul EK(b)P Keskkomitee sekretäriks ja 25. augustil valiti ta Eesti NSV Ülemnõukogu istungil Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimeheks, millisele kohale ta jäi kuni oma elu lõpuni.

J. Lauristin, kelle elu möödus algusest lõpuni võitluses töörahva vaba, õnneliku tuleviku eest, langes 28. augustil 1941 lahinguis Tallinna all fašistlike röövvalutajate vastu.

РОЛЬ ИОХАННЕСА ЛАУРИСТИНА В БОРЬБЕ РАБОЧЕГО КЛАССА ЭСТОНИИ ПРОТИВ БУРЖУАЗНОЙ ДИКТАТУРЫ

Э. Лийн

Кружок истории СССР

Руководитель ст. препод. Е. Плотник

Резюме

Деятельность И. Лауристина делится на три основных этапа: 1) Юношеские годы — формирование революционера, 2) Борьба И. Лауристина против буржуазной диктатуры (1920—1940) и 3) Борьба И. Лауристина за восстановление советской власти и строительства социализма в Эстонии.

В данной статье основное внимание уделяется второму периоду.

Как сыну рабочего И. Лауристину пришлось уже в детстве быть пастухом и сельским рабочим, затем учеником на заводе «Вольта». В 1916 г. он поступил токарем на завод «Двигатель», т. е. туда, где работал его отец. Здесь он стал активно участвовать в революционном движении и в мае 1917 г. вступил в партию большевиков. Основной задачей И. Лауристина была работа среди рабочей молодежи как в период борьбы за победу социалистической революции и в первые месяцы советской власти в Эстонии, так и в период немецкой оккупации и гражданской войны.

В тяжелых условиях буржуазной диктатуры Коммунистическая Партия Эстонии возглавила борьбу трудящихся за свое освобождение. Наряду с В. Кингиссепом, Я. Креуксом и другими деятелями И. Лауристин был одним из выдающихся руководителей КПЭ и Коммунистического Союза Молодежи Эстонии. Он активно боролся против оппортунистов-соглашателей в эстонском рабочем движении, был одним из организаторов единого фронта трудящихся.

Третий съезд Коммунистической Партии Эстонии происходил уже без Кингиссепа (осенью 1922 г.) под руководством И. Лауристина и др. Съезд одобрил 12 требований единого фронта и принял решение организовать борьбу эстонских трудящихся под ос-

новными лозунгами единого фронта. О проведении в жизнь решений этого съезда свидетельствует выступление И. Лауристина на 2-ом съезде профсоюзов (ноябрь 1922 г.)

Важнейшей задачей И. Лауристина и в этот период была работа среди молодых рабочих. Он проводил большую воспитательную работу среди молодежи, редактируя молодежные газеты и журналы «Ноор Пролетаарлане» («Молодой Пролетарий») «Ноор Тёэлине» («Молодой Рабочий»), «Мейе Ноор Тёэлине» («Наш Молодой Рабочий»).

Эстонская буржуазия видела в лице И. Лауристина своего опасного врага и арестовала его в ночь на 29-ое марта 1923 г. — одновременно полицейским агентом был убит на улице член ЦК КПЭ Я. Креукс. После того было арестовано еще до 350 человек.

Буржуазное правительство инсценировало в феврале 1924 г. судебный процесс над молодыми коммунистами. Суд бросил их на долгие годы в тюрьму. Но И. Лауристин, как и другие коммунисты, продолжал борьбу против буржуазии в тяжелых условиях тюремного заключения. Голодовками они протестовали против издевательств тюремщиков. Для проведения систематической воспитательной работы среди политзаключенных, И. Лауристин вместе с другими коммунистами организовал газету «Вангимая Кийр» («Тюремный Луч») и журнал «Пунане Вийснурк» («Красный Пятиугольник»). Написанная от руки на тонкой маисовой бумаге, газета с 1927 г. стала распространяться по камерам и воодушевляла заключенных на дальнейшую борьбу. Невероятные трудности пришлось преодолевать издателям в условиях тюремного заключения. Но И. Лауристин учился сам и помогал другим товарищам изучать марксистско-ленинское учение.

Освободился И. Лауристин лишь в 1938 г., просидев в тюрьме 15 лет. Он сразу включился в борьбу за восстановление советской власти в Эстонии, которая увенчалась победой в 1940 г.

За первый год существования советской власти в Эстонии кипучей энергии И. Лауристина хватило на многое. С августа 1940 г. он был председателем Совнаркома ЭССР и погиб на этом боевом посту в борьбе с фашистскими захватчиками под Таллином 28 августа 1941 г.

ÕPPETÖÖ NÄITLIKUSTAMISEST AJALOOTUNDIDES

S. Lepik

NSVL ajaloo ring

Juhendaja dots. L. Loone

Õpetamise näitlikkus on üks kaasaja didaktika printsiipe. See printsiip eeldab õppematerjali säärase esitamise nõuet, mille kohaselt kujutlused ja mõisted, mis õpilastel kujunevad, peavad põhinema uuritavate nähtuste või nende kujutiste otsesel elaval tajumisel õpilase poolt.

Tänapäeval, nõukogude koolis on näitlikustamise printsiip omandanud kindla koha õppetöös, sellele on antud teaduslik-psühholoogiline põhjendus I. P. Pavlovi õpetuse alusel. Õppetöö näitlikustamine nõukogude koolis on allutatud kasvatuslikele eesmärkidele ja seda viiakse ellu laias, üleriiklikus ulatuses.

Õpetamise näitlikustamise vajadusele juhivad tähelepanu ka NLKP Keskkomitee otsused. ÜK(b)P Keskkomitee otsuses 25. aug. 1932. a. „Õppeprogrammidest ja režiimist alg- ja keskkoolis” on öeldud õpetaja töö kohta järgmist: „Õpetaja on kohustatud süstemaatiliselt, järjekindlalt esitama tema poolt õpetatavat distsipliini, õpetades lapsi igakülgsest töötama õpiku ja raamatuga, töötama kabinetis, laboratooriumis ja kõrvuti nende põhiliste meetoditega laialdaselt kasutama ka mitut liiki katsete ja näitlike vahendite demonstreerimist ”¹

Näitlikkuse tarvidus ja iseloom õppeprotsessi käigus on tingitud kooliea iseärasustest.

Oktoobrirevolutsiooni-eelsetel aegadel põhjendasid pedagoogid näitlikkuse vajadust empiirilisel. Alles I. P. Pavlovi õpetuse rakendamine õppeprotsessi analüüsimisel võimaldas õpetamise näitlikkuse printsiipi põhjendada, lähtudes teadusliku, materialistliku psühholoogia seisukohalt.

Sellepärast ei vaatle nõukogude pedagoogika näitlikustamist õpetamisel kui ainult lihtsat nägemistaju, vaid mõistab seda kui meid ümbritseva tegelikkuse asjastatud ja konkreetset tunnetusvahendit, mis on suunatud õpitava nähtuse seestiste seoste ja

¹ Постановление партии и правительства о школ. Москва, 1939, стр. 23—24.

seaduspärasuste avastamisele õpilase oma mõtte aktiivse töö kaudu.

Et näitlikustamise printsiipi teadlikult ja õigesti rakendada, peab tundma neid tunnetamise seadusi, millega on seotud näitlikustamise seaduspärasused.

I. P Pavlovi õpetus kõrgemast närvitegevusest ja eriti tema õpetus peaaegu kahest signaalsüsteemist ning nende koostööst aitab leida õige tee nende seaduspärasuste avastamiseks, mis on seotud näitlikustamise printsiibiga õppetöös.

Normaalne õppetöö eeldab I ja II signaalsüsteemi lahutamatu koostööd. Kui aga koostöö I ja II signaalsüsteemi vahel puudub või toimub mittetäielikult, s. t. kui õpetaja elava sõnaga ei kaasne vastava õpitava sündmuse, asja või eseme näitlikustamist, tekib formalism õpetamises. Õpilased omandavad õpetaja sõnalised seletused ja nende teadmised kannavad seetõttu puhtmehhaanilist sõnalist iseloomu. Ka näitlikustamisel tehtavate vigade puhul ei omanda õpilased täielikke teadmisi.

Sellepärast on igal võimalikul juhtumil vajalik õpetaja sõnalise õpetuse konkretiseerimine näitlike vahenditega, on vajalik õppetunni näitlikustamine.

Et näitlikustamine ajalootundides saavutaks oma eesmärgi, selleks on vaja esmalt fikseerida, millised on üldse näitlikud vahendid ajaloo õpetamisel, tunda iga üksikut näitlike vahendite liiki ja selle kasutamise metoodikat.

Ajalooliste sündmuste parimaks taaselustajaks on otsesed mineviku mälestusmärgid (mineviku ehitused, lahingupaigad, arheoloogilised leiud ja mitmesugused rõivastus- ning tarbeesemed). Veenuse ja dokumenteeriva jõu poolest ületavad mineviku mälestusmärgid — algupärandid — kõik teised näitlikud vahendid. Nende kasutamine on aga raskendatud: neid leidub vähe.

Ka skemaatilised näitlikud vahendid (kaardid, tabelid, skeemid ja dia- ning kartogrammid) on vajalikud ajalootunni näitlikustamisel, sest nad aitavad paremini omandada arvulisi vahekordi, nende paigutust ruumis ja mitmesuguseid seoseid antud ajalooliste sündmuste ning nähtuste vahel.

Kõige ulatuslikumalt saab ajalootundides näitlike vahenditena kasutada pildimaterjali ja rekonstruktsioone. Sellepärast ongi käesolevas artiklis pearõhk asetatud sellele näitlike vahendite liigile.

Ei kõige arusaadavam ja selgem õpetaja jutustus, ei katkendite esitamine algupärastest dokumentidest ega ka ajalooliste jutustuste ja romaanide lugemine, kuigi neil on oma spetsiifiline näitlikustav iseloom, ei saa asendada neid muljeid, mida loovad pildimaterjal ja rekonstruktsioonid.

Pildimaterjali tähtsust näitliku vahendina suurendab eriti ta rohkus. Juba liikide mitmekesisus on selle tõendiks. Nii võib jaotada pildimaterjali ja rekonstruktsioonid, lähtudes nende kasutamise metoodikast, järgmistesse liikidesse:

- 1) maketid,
- 2) ajaloolised pildid,
- 3) karikatuurid ja šaržid,
- 4) diafilmid ja kinofilmid.

1. Maketid on püütud taastada ruumilise kujutise kaudu otsest mineviku esemeid või sündmusi. Maketid annavadki väga selge ja konkreetse kujutuse mineviku mälestusmärkidest või sündmustest, ainult vähendatud kujul. Neil puudub aga vahetu seos oleviku ja mineviku vahel. Näitliku vahendina äratavad nad õpilastes väga suurt huvi.

Maketi valiku puhul peab silmas pidama õiget valikuprintsiipi. Maketid peavad vastama tunnis käsitletavale teemale ja näitlikustama teemas raskemini mõistetavaid sündmuse sõlmpunkte või esemeid. Makettide kui väärtusliku näitlike vahendite liigi kasutamist takistab aga nende puudus. Paljudes koolides puuduvad maketid, sest massitoodetena pole neid veel valmistatud ega müügile lastud. Paljud koolid on aga neid ise valmistanud. Hea juhendi makettide valmistamiseks on koostanud Moskva 315. Keskkooli ajalooõpetaja T. A. Gerassimov.²

Ka Tartu Õpetajate Instituut on valmistanud rea häid makette. Parim neist on feodaalmõisa makett. Antud makett on valmistatud nii, et selle järgi saab õpetaja seletada õpilastele peaaegu kõike, mis kuulub feodalismi käsitlemisse.

Makettide vähese kasutamise tõttu koolipraktikas on makettide kasutamise viisid veel laiemas ulatuses läbi töötamata ja siin on ajalooõpetajail ees veel lai tegevusväli. Küll aga kehtivad üldised kasutamise nõuded: makett tuleb asetada kogu klassi poolt nähtavale kohale (sobiv on kõrgemal asetsev õpetaja laud); maketi analüüsimine ei tohi hõlmata kogu uue aine esitamise aega.

Kõige paremaks maketi kasutamise viisiks on maketi analüüsimise sidumine õpetaja jutustusega uue aine esitamise käigus. Õpetaja jutustab vastavat ajaloolist sündmust ja näitab seda maketil. Aga ka õpilastega vestlemise ja neile küsimuste esitamise teel võib teostada maketi analüüsi.

Mitmesuguste tööriistade ja relvade mudelid kuuluvad samuti makettide hulka. Neid saab kasutada illustreeriva materjalina antud ajaloo teema puhul.

Maketid, olles heaks näitlike vahendite liigiks, suudavad siiski ainult vähesel määral katta näitlikustamise vajadust ajaloo õpetamisel. Suur osa sellest jääb täita pildimaterjalil.

2. Ajaloolised pildid, moodustades pildimaterjali kõige ulatuslikumalt kasutatava liigi, on väärtuslikuks näitlikuks materjaliks. Kuid ei piisa üksnes nende olemasolust. Nad peavad õppe-materjali seisukohalt vastama teatud nõuetele. Nii peab piltide kasutamise puhul näitlike vahenditena teostama nende õige valiku. Valikul tuleb silmas pidada piltide sisulist külge, pildid peavad ka

² Vt. T. A. Герасимов, Кабинет истории в школе, Москва, 1954.

vastama tunni ideoloogilisele eesmärgile ja ajaloolisele tõepärasusele. Näiteks, ei tohi demonstreerida Oktoobrirevolutsiooni-eelseid pilte, mis kujutavad pärisorjuse kaotamist kui „tsaari-vabastaja” suurimat heategu rahvale. Samuti tuleb arvestada seda, et õppepildi sisu peegeldaks käsitletava teema olulisemaid külgi.

Mitte mingil juhtumil ei tohi kasutada pilte, kus progressiivsed ajaloolised isikud on kujutatud moonutatuina meie vaenlaste poolt.

Ka meetoodilisi nõudeid tuleb arvestada. Pildid peavad olema selged, eredavärvilised ja vabad liigseist üksikasjadest. Nende suurus peab olema 70×90 cm, vähemad pole sobivad. Pildid peavad olema pappalusele kinnitatud või raamitud. Ühes ajalootunnis on kohane kasutada 2—3 pilti. Rohkem pilte võib kasutada kultuuriajalugu käsitlevate teemade puhul, eriti kunstiajaloo osas.

Iga liiki piltide puhul tuleb silmas pida seisukohta, et mida rohkem tundeid tajumisest osa võtab, seda sügavam, püsivam ja tugevam on tajumine.³ Sellepärast ei tule jutustust lihtsalt piltidega ainult illustreerida, vaid pildi vaatlemine peab lahutamatuks olema seotud õpetaja elava sõnaga. Alati ei tarvitse see muidugi toimuda jutustuse vormis. Olenevalt pildi liigist ja sisust võib pildi analüüsimise vorm olla erinev. See võib toimuda õpilaste ja õpetaja vahelise vestluse teel, küsimuste esitamise teel õpilastele või mõnel muul viisil.

Ei aita ka üksnes hoolikast ja põhjalikust lahtimõtestamisest. Pildi sisu mõistmine oneneb suurel määral eelteadmistest vastava sündmuse kohta. Sedasama kinnitab ka psühholoogia õpiku seisukoht, et „vaatluse edu oneneb suurel määral eelteadmistest vaadeldava objekti kohta”.⁴ Sellepärast peab pildi analüüsile ja sünteesile eelnema ettevalmistus. Ettevalmistus ei tohi pildi sisu selgitada, vaid peab kujunema selleks „lähtekoha” andmiseks, mis muudab pildi korratu ning pealiskaudse vaatlemise teadlikuks ja lülitab ta üldisse antud teema õppimise käiku.

V. G. Kartsov on andnud pildi vaatlemise 5 astet:⁵

- 1) antakse pildi sisu üldine kirjeldus;
- 2) näidatakse, kus ja millal toimub pildil kujutatud tegevus;
- 3) mõtestatakse lahti põhidetailid ja põhinähtus;
- 4) juhitakse tähelepanu veel mõnede teisejärguliste momentidele;
- 5) tehakse üldine järeldus.

Sellise kava kohaselt analüüsitud pildi sisu sööbib kauaks õpilastele mällu ja kergendab antud ajaloolise fakti või nähtuse mõistmist.

Ajalooliste piltide hulka kuuluvad õppepildid, ajaloolised maa-

³ Vt. B. Теплов, Psühholoogia õpperaamat keskkoolidele, Tallinn 1951, lk. 50.

⁴ Sealsamas, lk. 50.

⁵ Vt. V. G. Kartsov, NSV Liidu ajaloo õpetamise meetodikast. Tallinn 1953, lk. 104.

lid, ajaloolised portreed, sündmustele kaasaegse kunstniku pildid ja mitmesugused väikepildid.

Näitlike vahendite seisukohalt vastavad ajalooliste piltide nõuetele muidugi kõige enam õppepildid. Nad on koostatud peamiselt pilt-dokumentide ja ajalooliste maalide põhjal. Erinevus seisneb vaid selles, et õppepildid on koostatud kindlast õppeülesande lahendamise seisukohast lähtudes ja vastavad enam-vähem kasutamise meetoodilistele nõuetele. Õppepildid esinevad massiliselt trükis toodetavate seeriatena. Nii võib näitena tuua suurt NSV Liidu ajaloo teemadel koostatud näitlike vahendite seeriat⁶, samuti D. N. Nikiforovi toimetusel ilmunud vana-ajaloo piltide albumit.⁷

Viimaste aastate jooksul on ilmunud täienduseks eelmistele veel 2 uut pildiseeriat. Nimelt ilmus 1953. a. D. N. Nikiforovi toimetusel keskaja ajaloo piltide seeria⁸ ja 1955. a. uus vana-ajaloo piltide seeria.⁹

Suure ja rikkaliku varasalve ajalooliste piltide fondis moodustavad hilisema aja kunstnike maalid ajaloolistel teemadel. Ajalooliste maalide mõiste kattub mõningal määral õppepiltide mõistega, sest ka õppepildid on osaliselt maalikunsti teosed. Siin aga seisneb vahe siiski selles, et õppepilt on spetsiaalselt õppeotstarbeks loodud pilt, on loodud meetoodiliste nõuete kohaselt. Selle kunstimeisterlikkus ei küüni tavaliselt suure kunstniku maali tasemeni. Peale selle selgitab õppepilt just neid mineviku küsimusi, mis kuuluvad otseselt antud õppeprogrammi teemade juurde. Ajaloolise maali temaatika ei tarvitse aga otseselt vastata koolikursusele, alati isegi siis mitte, kui maal on ajalooliselt õige ja realistlik.

Ajaloolised maalid on vähema dokumentaalse veenvusega kui kaasaegse kunstniku pildid, kuid suurema emotsionaalse jõuga oma kõrge kunstimeisterlikkuse tõttu. Ent ajaloolised maalid on väärtuslikud ainult siis, kui nad vastavad ajaloolisele tõepärasusele.

Lähedased ajaloolistele maalidele on ka ajaloolised portreed. Kaasaegsete poolt valmistatud portreedel on otse dokumenteeriv iseloom. Ajaloolised portreed tutvustavad õpilasi meie suurte revolutsiooniliste tegelastega, parimate teaduse ning kunsti esindajatega ja andekate ning julgete väejuhtidega. Ajalooliste portreede hulk on väga suur. Rea huvitavaid ja vajalikke portreid võib leida käesoleva aja keskkooliõpikuist. Peale selle on saadaval ka hulgaliselt üksikportreid piltpostkaartide näol ning spetsiaalselt õppeotstarbeks reprodutseeritud suureformaadilisi portreid. Tuleb ainult silmas pidada, et suurte juhtide ja teiste ajalooliste isikute portreede kasutamise puhul näitlike vahenditena ei satutaks isikukultusse. Ei tohi unustada, et üksikisikud ei tee ajalugu, vaid rahvamassid. Üksikisikute tegevust tuleb vaadelda tegevusena, mis tuleneb ühis-

⁶ История СССР, Альбом наглядных пособий, Москва, 1947

⁷ Д. Н. Никифоров, Альбом по древней истории, Москва, 1948.

⁸ Д. Н. Никифоров, Картины по истории средних веков, Москва, 1953.

⁹ Д. Н. Никифоров, Картины по истории древнего мира, Москва, 1955.

kondlikust vajadusest, mitte aga nende tahtest. Suured inimesed ilmuvad siis, kui ühiskondlik areng seda vajab. Ka õpetaja peab üksikisikute portreede käsitlemisel lähtuma sellelt seisukohalt.

Kuid ka ajaloolised portreed, nagu ajaloolised maalidki, on vähema dokumentaalse veenvusega sündmuste seisukohalt kui kaasaegse kunstniku pildid. Viimased on ka üheks ajalooliste teadmiste allikaks. Neid võib vaadelda isegi kui ajaloolisi dokumente. Et nad moodustavad vahetu seose oleviku ja mineviku vahel, on nad suure veenvusega. Nad ei räägi minevikust mitte üksnes sellega, mis neil on kujutatud, vaid ka sellega, kuidas neil on kujutatud vastav ajalooline sündmus, sest need kujutused või esemed on loodud tolle aja inimese poolt.

Neis piltides väljendub terve rida kaasaegsele kunstile oma-seid erijooni. Nii püüab keskaegne kunstnik oma joonistes rangesti kinni pidada feodaalsest hierarhiast. Teatud kunstilise kujutamise võtetega märgib kunstnik ära ka iga joonisel kujutatud inimese sotsiaalse kuuluvuse. Nii näiteks on keskaegseil jooniseil sõjameest kujutatud alati kiivris, lihtinimesi aga peakatteta ja lühikestes rõivastes. Selliseid keskaegsele kunstile omaseid erijooni esineb veel terve rida. Õpetaja peab neid tundma, kui ta asub vastavate piltide demonstreerimisele, ja neid ka õpilastele tutvustama.

Sageli on sündmustele kaasaegse kunstniku pildid stiliseeritud. Sellepärast nõuavad nad veel õpetaja spetsiaalset selgitust. Õpetaja peab õpilastele avama nende stiliseeritud kujutuste mõtte. Näiteks Bütsantsi imperaator Justinianuse portree „Justinianus ja õukondlased” vaatlemisel tuleb õpilastele selgitada, et keskaja kunstniku püüdeks on sageli olnud üldistatud kujude andmine, mitte aga isiku individuaalsete joonte kujutamine. Et kunstnik on tahtnud näidata imperaatorit võrdsena jumalaga, on esimest kujutatud pühaku riietes, hiilgusega ümber pea.

Vajalikuks eelduseks mainitud piltide demonstreerimisele on muidugi teadmine, millal pilt on loodud ja kes on selle loonud.

Kokkuvõttes võib öelda, et sündmustele kaasaegse kunstniku pildid on oma suure veenvuse tõttu väärtuslikeks näitlikeks vahendeiks ajalootunni näitlikustamisel.

Üksikuid lünki, mis tekivad ajaloolise materjali näitlikustamisel vastavate loetletud pildimaterjalide puudumisel, aitavad katta väikepildid. Siia kuuluvad perioodilistes väljaannetes esinevad pildid ja fotod, õpikute illustratsioonid, piltpostkaardid jne. Oma väikese formaadi tõttu on nad tehniliselt raskesti kasutatavad, kuid et sageli on ainult nende varal võimalik antud ajaloolist sündmust või nähtust näitlikustada, siis on nad oskusliku kasutamismetoodika puhul osutunud otstarbekaiks näitlikeks vahendeiks.

Kõigi ajalooliste piltide näitlikustav mõju aga oleneb suurel määral õigest kasutamismetoodikast. Iga pildiliigi puhul on kasutamismetoodikas muidugi väikesi erinevusi. Nii näiteks võime ajalooliste maalide kasutamisel põhiliselt eraldada kaht kasutamisi- viisi:

1) maali kasutamine mineviku kunstiküsimuste käsitlemisel ja 2) maali kasutamine näitlikustava, illustreeriva materjalina ajaloosündmustele. Eriti vajalik on ajalooliste maalide kasutamine esimesel juhtumil. Siin võib vastava kunstniku loomingut jne. iseloomustades kasutada enam kui 2—3 maali.

Oskusliku ajalooliste maalide kasutamise näitena võib tuua H. Palametsa ajalootunni Tartu Meditsiinilise Keskkooli I kursusel 1954. a. Käsitledes teemat „Vene kirjandus, kunst ja muusika 19. sajandil” kasutas ta kunstiküsimuste käsitlemisel 3 ajaloolist maali: Brüllovi „Pompeji viimne päev” Venetsianovi „Rehala” ja Fedotovi „Aadliku hommikusöök”

Eelkõige iseloomustas õpetaja 19. sajandi vene kunstis valitsenud 3 koolkonda: klassitsismi, romantismi ja realismi. Ta selgitas jutustuse abil neid mõisteid, seejärel aga asus pilte demonstreerima. Esimesena demonstreeris ta Brüllovi maali „Pompeji viimne päev” Õpetaja jutustas, et antud maali teema on valitud kaugest minevikust ja kujutab Vesuuvi purset. Siis kõneles ta veel oskuslikust värvide mängust maalil. Näitas, et inimeste näod on kujutatud puhastena, mis ei vasta tegelikkusele jne. Lõpuks esitas ta klassile küsimuse: millisesse koolkonda kuulub maal? ¹⁰ Õpilased andsid õige vastuse, näidates, et maali teema on elukauge, kujutatu pole reaalsele elule vastav ja et antud maal kuulub seega klassitsistlikku koolkonda.

Järgnevalt Venetsianovi maali „Rehala” puhul kõneles õpetaja, mida kunstnik on tahtnud antud maalil kujutada, ja seletas ka, et maal pole realistlik. Nüüd esitas ta klassile küsimuse: „Miks pole maal realistlik?” Ja jälle sai õpetaja oodatud vastused: „Töötajate nägudelt peegeldub pidupäevane mulje; antud pildi järgi ei tundu töö raskena. Inimesed, kes on maalil kujutatud, pole kujutatud tööprotsessis” jne. ¹¹ Lõpuks tegi õpetaja ise kokkuvõtte, näidates, et maal teema valikult läheneb realistlikule koolkonnale, sest on valitud tegelikus igapäevases elus toimuv sündmus — rehepeks. Maali sisuline lahendus pole aga realistlik.

Lõpuks vaadeldi ühiselt veel Fedotovi maali „Aadliku hommikusöök” Sel puhul tutvustas õpetaja õpilasi maali ajaloolise taustaga: näitas, et kapitalismi üha elavneva arenemisega aadel vaesus. Kuid aadlikud tahtsid endiselt uhkesti edasi elada ja oma kommetest ning traditsioonidest kinni pidada. Seejärel jutustas õpetaja ka pildil kujutatud sündmustiku. Lõpuks laskis õpetaja jälle õpilastel järelduse teha. Ta esitas klassile küsimuse: „Mida on kunstnik tahtnud antud maalil kujutada?” Ja õpilased vastasid õigesti, et antud maal kuulub realistlikku koolkonda, et kunstniku eesmärgiks on olnud valitseva olukorra paljastamine. Lõpuks lisas

¹⁰ Andmed on saadud H. Palametsa tundi kuulates Tartu Meditsiinilises Keskkoolis.

¹¹ Sealtsamast.

veel õpetaja juurde, et antud maali eesmärgiks on just aadlimo-
raali hukkamõist.¹²

Antud 3 maali käsitlemise puhul näeme kaht erinevat kasuta-
misviisi. Esimesel ja viimasel juhtumil andis õpetaja ise pildi sisust
ülevaate, lastes õpilastel iseseisvalt järeldusi teha. Teisel juhtumil
aga, kus maali sisu oli kergemini lahtimõtestatav, kuid üldistuse
tegemine raskem, laskis õpetaja maali analüüsida õpilastel, esita-
des neile küsimusi, üldistavad järeldused tegi aga ise. Sellised
maalide käsitlemise viisid on otstarbekohased ja kindlustavad
teema hea omandamise.

Portreede kasutamise puhul on tähtsal kohal portreede näita-
misele eelnev jutustus. Hea näite portree kasutamise kohta näitliku
vahendina leiame õpetaja Nankina poolt antud ajalootunnist
Leningradi Kooli nr. 202 9. klassis. Tunni teemaks oli „1812. a.
Isamaasõda” Põhiline materjal oli siin koondatud M. Kutuzovi
kuju ümber. Sõjaliste operatsioonide analüüsi, samuti Borodino
lahingu kirjelduse andis õpetaja lühidalt, alla kriipsutades ja näi-
dates konkreetsete faktide põhjal vene soldatite ja väejuhtide
mehisust ning vaprust. Kõik, mis puutus Kutuzovi isikusse ja tema
osasse 1812. a. Isamaasõjas, oli küllaldaselt ja veenvalt välja aren-
datud. Kutuzovi kuju kerkis laste silme ette inimesena, kel on suur
tahtejõud, kes on väejuht-kangelane.

Jutustusse põimis õpetaja õnnestunult Kutuzovi portree, kus
ta oli kujutatud väejuhi-kangelasena, vanamehena, nagu ta osa
võttis 1812. a. Isamaasõjast. Näidates portreed jutustas õpetaja:
„Kutuzov oli 67-aastane. Ta oli eas, millises meil vaieldamatult
antakse pensioni. 67-aastane inimene, 2 korda peaaegu surmavalt
haavatud, võttis endale sellise vastutuse Vaatamata kõigile
raskustele, oli Kutuzov optimist. Ta optimism seisnes selles, et ta
oli julge, ta oli valmis raskusi kandma ja temas elas kindel usk
vene rahva võidusse Napoleoni üle.”¹³

Selline portree käsitus omab suurt kasvatuslikku tähtsust. Õpe-
taja jutustus oli emotsionaalne ja veenev ning sõnadega kaasnes
hästi valitud portree vaatamise kaudu tekitatud nägemistaju.

Puudusena tuleb selle portree kasutamise puhul märkida ainult
seda, et jäi näitamata Kutuzovi seos rahvaga. Kutuzovi kuju oleks
pidanud laste silmade ette jääma rahvasõja organiseerijana.

Hea võte portreede kasutamisel näitlike vahenditena on nende
näitamise sidumine mingisuguse lühikese ja tabava ütluse, sõna-
lise seletuse või tsitaadiga. Nii võib ühendada portree näitamisega
marksismi-leninismi klassikute ütlusi, tsitaate, väljavõtteid ilu-
kirjanduslikest teostest ja lühikesi jutustusi kujutatavast isikust.
Peeter I portree alla võib paigutada näiteks mõne rea Puškini

¹² Andmed on saadud H. Palametsa tundi kuulates Tartu Meditsiinilises
Keskkoolis.

¹³ Stenogrammist Nankina tunni kohta 10. XI 1946. a., tsit. A. A. Вагин,
Использование портрета в преподавании истории. Преподавание истории в
школе № 3, Москва, 1948, стр. 83.

luuletustest. Suvorovi portree alla võib paigutada mõne tema lühikestest ja väljendusrikastest ütlustest.

Portree ühendamine lühikese ja tabava tekstiga tugevdab ideede ringi, mis on seotud antud ajaloolise isikuga.

Sama võtet võib kasutada ka reaksiooniliste isikute iseloomustamiseks negatiivsete väljendustega.

Üldse — ajalooliste piltide kasutamise võtteid näitlike vahenditena leidub palju. Iga õpetaja olgu meister õige kasutamiseviisi leidmisel.

3. **K a r i k a t u u r** ja **š a r ž** omavad samuti näitlike vahendite hulgas kindlat kohta. Et karikatuuri näitliku vahendina õigesti mõista, vaatleme lühidalt ta olemust.

Sõna **c a r i c a t u r e r** tähendab sõnasõnalises tõlkes prantsuse keelest „pilkama“, „mõnitama“, sõna **c h a r g e** tõlgitakse „liialdama“ Esialgses kitsamas mõttes on karikatuur kunstivõte, mis seisneb selles, et kujutatavat meelega suurendades või moonutades anda koomiline efekt. Sõna laiemas tähenduses tähendab termin „karikatuur“ satiirilist või humoristlikku kujutamist, mis annab kriitilise hinnangu mingisugusele ühiskondlik-poliitilistele või olustikulistele nähtustele, konkreetsele sündmusele või isikule.

Ajaloo õpetamisel kasutatakse näitlike vahenditena peamiselt karikatuure, kus on kujutatud ajaloo negatiivseid tegelasi ja nähtusi. Nii on kuulsad nõukogude karikaturistid Kukrõniksid, Deni, Moor, B. Jefimov jt. loonud terve rea häid karikatuure, mis kujutavad satiiriliseltsarismi, kodanlust, Ajutist Valitsust, Hitlerit ja teisi rahvavaenlasi. Paljud nende autorite karikatuuridest esinevad ka ajaloo õpikuis illustreeriva materjalina.

Karikatuuri näitlikustav jõud näitliku õppevahendina on väga suur. Antud ajaloolise isiku, nähtuse või sündmuse karikatuurne kujutis suurendab selle vastuvõttu õpilase poolt, kutsub klassis esile elevuse ja huvi asja vastu. Karikatuursel kujutisel on seetõttu väga suur efektiivsus.

Karikatuuri kaalu näitliku vahendina vähendab aga see, et tal on teatud määral kaudne näitlikkus. Karikatuuri põhjal ei saa ajaloolist nähtust esile tuua vahetult, sest karikatuuril puudub dokumenteerivalt näitlikustav jõud. Sellegipärast on karikatuur oma suure emotsionaalse jõu tõttu heaks näitlikuks vahendiks.

Karikatuuri ja šarži puhul peab vastu vaidlema N. Kartsovi seisukohale, et erinevalt portreest või pildist ei saa karikatuurile rajada jutustust.¹⁴ Samuti väidab mainitud autor, et karikatuuri varal ei saa mingit ajaloolist nähtust iseloomustada tervikuna. Selline väide osutub täiesti vääraks, kui vaatleme järgnevalt näitena toodud karikatuuri käsitlust.

Karikatuuri kasutamisel ajalootundides näitliku vahendina tuleb eelistada karikatuure, mis kujutavad antud tegelast või nähtust dünaamiliselt. Nii näiteks saavutab täisefekti Deni plakati „Entente“ demonstreerimine või vaatlemine ajalooõpikust, mille

¹⁴ Vt. N. K a r t s o v, NSV Liidu ajaloo õpetamise metoodikast, lk. 109.

Denikinit, Koltšakit ja Judenitšit on kujutatud ketikoertena, keda taltsutavad ja juhivad Inglise-Ameerika võimuesindajad. Selle abil saame näidata valgekaartlike kindralite sõltuvust Inglise-Ameerika võimust. Ka saame neid iseloomustada truualamlike teenritena, kes täidavad oma peremeeste käske.

Antud teema puhul oligi vaja seda näidata ja karikatuurile toetudes oli see võimalik.

Karikatuuriga väga sarnane on šarž. Ta erineb karikatuurist ainult selle poolest, et ta ei pilka, ei piitsuta, vaid ainult naljatab, esile tõstes ja rõhutades antud tegelase või nähtuse mingit üht külge. Sageli on šaržil sõbralik iseloom.

Lähtudes näitlike vahendite seisukohast omab šarž vähemat tähtsust kui karikatuur või isegi mingi teine näitlik vahend ajaloo õpetamisel. Šarž pöörab tähelepanu antud tegelase iseloomu mingisugusele üksikküljele ja kergendab seega antud iseloomujoone tajumist ning meelespidamist. Sellega tema tähtsus piirdubki.

Karikatuuri ja šarži kasutamise metoodikas on aga erinevusi, võrreldes teiste pildimaterjali liikidega. Selleks et karikatuuri ja šarži mõista, tunda tema teravmeelsust — teda lahti mõtestada, on vaja faktilisi eelteadmisi. Sellepärast tunni käigus, kui õpetaja vastava teema illustreerimiseks kavatseb kasutada karikatuuri, peab ta enne õpilased karikatuuri tajumiseks ette valmistama. Ta peab enne õpilasi tutvustama karikatuuri sisuga, sellel kujutatud isikutega ja alles siis näitama karikatuuri. Näiteks selleks, et demonstreerida karikatuuri „Prantsuse talupoja ekspluateerimine” jutustades talupoegade olukorrrast Prantsusmaal XVIII saj. kodanliku revolutsiooni eel, peab õpetaja enne seletama, milliseid koorumusi tuli talupojal kanda ja kes teda ekspluateerisid. Alles seejärel tuleb näidata karikatuuri, kus talupoja kukil istuvad vaimulik ja aadlik ning on näha talupoja taskust väljaulatuv paberileht kohustuste loeteluga. Nüüd, kus juba õpilased teadsid, milliseid kohustusi tuli talupojal kanda ja kes olid tema rõhujaiks, saavutas karikatuuri vaatlus nõutava tulemuse. Nii läbiviidud talupoegade olukorra käsitus ajalootunnis jättis õpilastesse sügava mulje.

Kuid siinjuures peab viitama ka sellele, et praegu puuduvad veel suureformaadilised karikatuuride väljaanded, mis vastaksid näitliku vahendi nõuetele. Küll aga on paljudes koolides ise suurendamise teel valmistatud häid karikatuure.

Üldiselt aga kasutatakse koolipraktikas karikatuure näitlike vahenditena veel vähe. See on tingitud esmajoones heade karikatuuride puudumisest, mis vastaksid pildimaterjali kasutamise nõuetele ja valiku printsibile. Osalt on karikatuuride vähene kasutamine tingitud kasutamiskogemuste puudumisest ajalooõpetajail. Ka ei ole metoodilises kirjanduses käsitletud karikatuuride kasutamise spetsiifikat ega ole toodud näiteid nende kasutamise kohta.

Karikatuuride kasutamise spetsiifika seisab just selles, et tunda karikatuuri teravmeelsust, osata teda lahti mõtestada. Karikatuuri lahtimõtestamise protsess aga nõuab õpetajalt suuri praktilisi tead-

misi. Kokkuvõttes peab ütleva, et karikatuur ja šarž, kui nad vastavad näitlike õppevahendite nõuetele, on teatud ajalooetemade käsitlemisel väga head ja otstarbekad näitlikustamise vahendid, mille spetsiifiline mõju seisneb nende ajaloolisi nähtusi teravalt iseloomustavas jõus.

4. Erilist tähelepanu väärivad pildimaterjali hulgas valgusallikate abil demonstreeritavad näitlikud vahendid — diafilmid ja kinofilmid. Nende abil saame lühikese aja jooksul tutvuda pikka aega kestnud ajaloolise nähtuse või kogu ajaloolise etapiga. Ka omavad nad väga suurt emotsionaalset mõju. Nende abil saame taas elustada minevikusündmusi nende järgnevuses. Kuid pildimaterjalide hulgas loovutavad nad esikoha teistele näitlikele vahenditele seetõttu, et neid on tunnis raskem kasutada. Nende kasutamine nõuab suuremat ajakulu, samuti ei leidu alati tunni teemale vastavat kino- või diafilmi. Ka tehniliselt on nende kasutamine raskendatud.

Näitlike vahenditena eelistatakse enam diapositiive ja diafilme. Kinofilm annab küll sündmuse edasi dünaamiliselt, kuid esineb ka selliseid teemasid, mille puhul on nõutav teatud nähtuse või asja vaatlus tema staatilises olekus. Eriti tuleb see arvesse raskesti lahendamiseks olevate teemade puhul, mis vajavad põhjalikumat selgitust.

Teiselt poolt on diapositiivide ja diafilmide fond ka palju rikkalikum kinofilmide omast. Samuti on esimesed tehniliselt kergemini kasutatavad.

Diapositiivid on paljudel üksikutel klaasplaadikestel kujutatud pildikesed, mida valgusallika abil saame suurendatult ekraanil vaadata. Diapositiive fotopaberil aga nimetatakse diafilmiks. Viimased on kõik üksteisega seotud ja neid saab vaadata üksteisele järgnevalt.

Diapositiivide eelis, võrreldes teiste näitlike vahenditega, seisneb selles, et ekraanil saame antud nähtusest või sündmusest suure kujutuse. Sellega on võimaldatud vaatamine suurele arvule pealtvaatajaile. Diapositiivide vaatamine eeldab töö kollektiivset meetodit kogu klassiga. Siin ei saa olla passiivseid õpilasi.

Lisaks pildimaterjalile sisaldavad diapositiivid ka suurel arvul kaarte, skeeme, tabeleid ja nendega kaasneb selgitav tekst. Diapositiivide ülesandeks on antud ajalooetema sügav ja mitmekülgne valgustamine.

Diafilmide ja diapositiivide kasutamise metoodika sarnaneb kinofilmide kasutamise metoodikaga. Esimeste demonstreerimisel on aga võimalik vastavaid pause teha ja jätkata jutustust tunni uue teema kohta. Diafilme ja diapositiive saame kooli tingimustes tihti lülitada õppetunni käiku, kinofilmi aga harva.

Diapositiivide kasutamisel peab aga hoiduma tunni liigsest kuhjumisest nendega. Ühes tunnis kasutatavate diapositiivide arv ei tohi ületada 15—20. Näitamise kestel on soovitatav teha 1—2 pausi. Pauside puhul tuleb ruum alati valgeks teha ja siis jutustust jätkata. Teksti loeb tavaliselt õpetaja.

Diapositiivide seeria annab antud ajaloooteema alalt epohhi väga mitmekülgse iseloomustuse. Ta selgitab seda epohhi nii majanduslikust, sotsiaalpoliitilisest kui ka kultuurilisest küljest. Mitte ükski teine piltkompositsioon ei anna nii mitmekülgset iseloomustust.

Nii näiteks tuntud maal „Imperaatori triumf” maalib õpilaste silme ette ainult imperaator Traianuse võidu pärast daakide vallutamist. Saame veel kõnelda Rooma foorumist, silmitsedes tolle aja arhitektuuri iseärasusi. Ka mitmesuguste Rooma elanikkonna kihtide iseloomustuse saame selle pildi järgi — ja see ongi kõik.

Kui aga vaatame diapositiivide seeriat „Rooma impeerium”, saame materjaliga palju laiemalt tutvuda. Diapositiivid võimaldavad saada täieliku ülevaate Rooma tolleaegsest arhitektuurist, suuremaist sõjakäikudest, näeme ka linnaelanike kõiki kihte nende tegevuses ja orjatöös. Sellist teemade kompleksi ei anna mitte ükski teine näitlike vahendite liik, välja arvatud kino.

Diapositiive ja -filme võib kasutada nii kordamistundides kui ka uue aine esitamisel. Suuremat tähtsust omab diapositiivide ja -filmide kasutamine kordamistundides. Sel puhul saab kasutada suurt hulka diapositiive ja nende varal läbivõetud teemat kinnistada. Eriti rohkesti saab neid kasutada kunsti ja üldse kultuuriajaloo teemade puhul. Kordamistundides on otstarbekas lasta õpilastel neid ise näidata ja ka seletada. Enne võib anda klassile kordamisküsimused ja siis diapositiivide näitamise järel lasta õpilastel küsimustele vastata.

Uue aine esitamisel osutub diafilmide ja -positiivide kasutamine pisut raskemaks. Ajapuuduse tõttu on siin võimalik demonstreerida ainult üksikuid diapositiive. Ka sel juhtumil võivad õpilased ise diapositiive seletada, ainult raskemate puhul on soovitatav õpetaja oma jutustus.

Hinnatavaks võtteks diapositiivide kasutamisel on nende näitamise sidumine õpilaste lühireferaatidega. Seda võtet võib edukalt kasutada kordamistundides.

Diapositiivide näitamine õpilaste eneste poolt ei tee neile raskusi, kui see on hästi ette valmistatud. Korratav teema jagatakse 5—10 õpilase vahel ja kasutades õpikut, populaarteaduslikke brošüüre ning selgitavaid tekste teeb iga õpilane väikese, 2—3-minutilise ettekande ja seletab ühtlasi ka teatud arvu diapositiivide sisu. Antud juhtumil tutvuvad õpilased vana kordamisel ka veel uue materjaliga. See värskendab kordamistunni käiku ja ühtlasi täiendab õpilaste teadmisi.

Nooremais klassides on ettekandeks sobivad teemad näiteks „Kuidas egiptlased ehitasid püramiide”, „Assüürlaste sõjaasjandus”, „Roomlaste sõjakunst”, „Orjade olukord Roomas” jne.

Diapositiivide ja filmide demonstreerimise järel on soovitatav anda koduseid ülesandeid: koostada vastavasisuline ajalooline kirjand või iseloomustada mõnd ajaloolist isikut.

Palju suuremat huvi aga pakub õpilastele ajaloolise sündmuse jälgimine kinofilmide kaudu.

Tehnika üha laialdasem rakendamine NSV Liidu rahvamajanduses võimaldab ka kinofilmi kasutamist õppetöös näitliku vahendina. Kinofilmid erinevad kõigest teistest näitlikest vahenditest oma suure emotsionaalse mõju poolest. Neid ei saa aga siiski teiste näitlike vahendite hulgas esikohale seada, sest et nende kasutamine on seotud tehniliste raskustega, nõuab suuremat ajakulu ja vähe leidub õppeprogrammidele vastavaid sobivaid filme.

Kinofilm taaselustab vastavat ajaloolist sündmust dunaamiliselt ja muudab vaataja otsekui sündmuste vahetuks tunnistajaks. Ajaloolised filmid on kas spetsiaalselt õppeotstarbeks loodud õppefilmid või populaarteaduslikud, dokumentaal- ja kunstilised filmid. Kõige otstarbekamad näitlike vahenditena on muidugi õppefilmid. Nendega kaasuv tekst vastab samuti õppeülesannetele. Senini on meil õppefilme aga siiski veel vähe.

Spetsiaalsete õppefilmide kõrval leidub terve rida kunstile ja arhitektuurile pühendatud filme, nagu „Tretjakovi galerii” „Ermitaaž” jne. Nad pole aga õppeotstarbeks kohandatud.

Eriti suurt mõju omavad õppetunni näitlikustamisel dokumentaalfilmid. Rikkaliku näitlike vahendite baasi moodustavad nad Nõukogude perioodi õpetamiseks koolis. Nii leidub dokumentaalseid kinofilme sotsialistliku ülesehitustöö kohta, Suure Isamaasõja kohta jne.

Põhilise kinofilmide fondi moodustavad kunstilised filmid. Nad ületavad hulgaltpäen kõik teised kinofilmi liigid ja nende vastu on õpilastel alati elav huvi. Nii võib kunstilisi ajaloolisi filme loetleda väga palju. Olgu siin toodud mõned: „Aleksander Nevski”, „Stepan Razin” „Peeter I” „Suvorov” „Pugatšov” „Ristleja Varjaag” jne.

Kunstilistel filmidel on samuti oma kasutamismetoodika. Esiteks tuleb ületada tehnilised raskused. On otstarbekas, kui igal koolil oleks oma kinokabinet või koguni liikuv kinoaparaat, mida saab ühest klassist teise viia. Paljudel Moskva ja Leningradi koolidel on juba oma hästi korrastatud kinokabinetid. Hea kabinet on 318. Koolil Leningradis.¹⁵ Väga täiuslikud meetodid kino kasutamisel näitliku õppevahendina on välja töötatud Moskva Oktoobriraudteemiselises 32. Keskkoolis.¹⁶ Seal esineb kino näitliku õppevahendina kõigi ainete tundides. Leningradi Herzeni-nimelise Instituudi Ajalooteaduskonna üliõpilased, viibides erialapraktikal Kuibõševi rajooni koolis nr. 208, katsetasid kinofilmi kasutamist 8. klassi kordamistunnis. Vastavalt filmi sisule oli tunni teemaks „Võitlus poola interventidega 17 sajandi alguses ja poolakate väljakihutamine Moskvast” Demonstreeriti filmi „Minin ja Požarski” Tunni eesmärgiks oli näidata vene rahva kangelaslikkust võitluses poola interventidega. Film avaski selle teema rea heade kontrastsete

¹⁵ Vt. К. В. Чиркова, Художественный фильм при изучении тем военного прошлого, Москва, 1948, lk. 49.

¹⁶ Vt. А. Б. Винтман, Кино в учебно-воспитательной работе школы, Москва, 1949, lk. 2.

piltide kaudu. Pärast filmi vaatamist tehti kokkuvõte: õpilastele esitati küsimused, millelele nad filmi sisu põhjal pidid vastama.

Peatuti järgmistel küsimustel:

1) Kuidas rikastas film meie ettekujutust 17 sajandi Moskvast?
2) Milliste faktide põhjal avanes meie rahvamasside võitlus interventide vastu?

3) Kirjeldage kangelaste Minini ja Požarski kuju? ¹⁷

Vestluse tulemusena selgus, et õpilased olid vajaliku materjali filmi põhjal hästi omandanud.

Ka uue aine esitamise käigus võib demonstreerida filmi üksikuid osi. Need valib õpetaja vastavalt käsitletava teema nendele momentidele, mis moodustavad selle teema peamise osa. Filmi vaatlemisel selgitab filmi sisu õpetaja ise. Lõpuks aga laseb ta õpilastel teha üldistused ja järeldused.

Ülaltoodud kasutamiskiisid on võimalikud ainult sel puhul, kui koolil on oma kinokabinet. Selline oleks ideaalne olukord. Meil, Eesti NSV koolides, on aga niisuguseid võimalusi alles äärmiselt vähe. Meie tingimustes ei tule sellised kinofilmide kasutamise viisid arvesse.

Meie tingimustes saab põhiliselt kasutada 1) kas kino ühiskülastamist või 2) õpilaste poolt varem nähtud ajalooliste filmide sisu analüüsimise sisselülitamist õpetaja jutustusse.

Kino ühiskülustus on kõige laiemalt levinud kinofilmide kasutamise viisiks. Vastava ajaloolise filmi linastumise puhul korraldatakse kinno ühiskülustus. Enne kinno minekut suunab õpetaja õpilasi teatud momentide jälgimisele filmis. Filmi vaatamisele järgneb kollektiivne arutelu.

Kokku võttes on nii diaposiitiivid ja -filmid kui ka kinofilmid heaks kollektiivse töö vormiks näitlike vahendite kasutamisel.

*

Pildimaterjal tervikuna omab kõige ulatuslikumat kohta ajalootundide näitlikustamisel. Esiteks tingib seda pildimaterjali kättesaadavus, teiseks rohkus, samuti ka selle suur emotsionaalne mõju.

Käesolevas artiklis on antud pildimaterjalile ja rekonstruktsioonidele kindel koht ajaloo õpetamise näitlikustamisel ning näidatud, et tulenevalt näitlikustamisest kujunevad õpilastel kindlad teadmised ajaloos õpitavast materjalist. Kindlad ja konkreetsete kujutlused stimuleerivad õpilaste mõtlemist, kutsuvad esile õige marksistliku suhtumise antud ajaloolistesse nähtustesse ja õpetavad õigesti hindama ajaloolisi sündmusi. Õigesti ja otstarbekalt kasutatud näitlikud vahendid muudavad ajaloo elavaks ja huvitavaks. Nad aitavad õpilastel omandada teadmisi meie suure kodumaa minevikust õige marksistlik-leninliku teooria valgusel. Mõistes aga õigesti mineviku nähtusi, oskame orienteeruda ka tulevikus, ette näha arenemise seadusi ja neid meie kasulikele eesmärkidele ära kasutada — üles ehitada uus, kommunistlik ühiskond.

¹³ Vt. К. В. Чиркова, Художеств. фильм ., 1948, lk. 52.

ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ НАГЛЯДНЫХ ПОСОБИЙ НА УРОКАХ ИСТОРИИ В ШКОЛЕ

С. Лепик

Кружок истории СССР

Руководитель доц. Л. Лооне

Р е з ю м е

Наглядность является одним из принципов современной дидактики, который предполагает такое изложение учебного материала, чтобы складывающиеся у учащихся представления и понятия базировались на непосредственном восприятии изучаемых явлений.

В учебном процессе нашей советской школы принцип наглядности занял определенное место, будучи обоснован учением И. Н. Павлова.

Нельзя ограничиваться пониманием необходимости наглядных пособий на уроках истории. Необходимо знать, какие виды наглядных пособий имеются и как использовать их при преподавании истории.

Наилучшими наглядными пособиями для оживления исторических событий являются исторические памятники прошлого (исторические постройки, места сражений, археологические находки, средства производства, одежда и др. предметы быта). Однако ими не всегда можно воспользоваться.

Необходимыми наглядными пособиями являются также карты, таблицы, схемы, диаграммы и картограммы. Они способствуют усвоению учениками количественных отношений и разных связей исторических событий и явлений.

Больше всего могут быть использованы при преподавании истории картины и реконструкции. В настоящей статье рассматриваются именно эти виды наглядных пособий.

Картины и реконструкции подразделяются на следующие подгруппы:

1. макеты,
2. исторические картины,
3. карикатуры и шаржи,
4. диа- и кинофильмы.

Макет представляет собой попытку восстановления исторических событий или предметов в вещественном выражении. Он дает, хотя и в уменьшенном виде, конкретное представление об исторических памятниках. Лучшим способом использования является анализ макета в ходе объяснения нового материала на уроке.

С большим успехом могут быть использованы при преподавании истории исторические картины. В школе их обычно больше, чем других наглядных пособий. Необходимо учитывать, чтобы картины должны соответствовать теме урока, ее идеологической задаче и методическим требованиям.

В статье описываются более детально подразделы исторических картин (учебные картины, историческая живопись, исторические портреты, картины художников-современников событий и мелкие картинки) и соответствующая методика их использования.

Карикатура и шарж также занимают определенное место среди наглядных пособий. Но их наглядность имеет в известной мере косвенное значение, так как на основе карикатуры и шаржа невозможно показать историческое событие непосредственно, они не выражают событие документально. Пользуются карикатурой и шаржом обычно для изображения негативных деятелей и событий.

Особое внимание заслуживают диа- и кинофильмы. При помощи их ученики в продолжение короткого времени получают возможность познакомиться с длительными событиями прошлого или же с целым историческим этапом. Фильмы оказывают большое эмоциональное влияние.

Автор подчеркивает в своей статье значение наглядности в преподавании истории, как одного из важнейших условий прочного усвоения учащимися исторических знаний и одного из важных учебно-воспитательных средств.

SISUKORD ОГЛАВЛЕНИЕ

A. Смирнов. Правовые формы заготовки сельскохозяйственной продукции	3
A. Smirnov. Põllumajandussaaduste varumise õiguslikud vormid. <i>Resümee</i>	16
G. Liiv. Pronoomenist <i>it's'e ~ itše</i> vepsa keeles	17
Г. Лийв. О местоимении <i>it's'e ~ itše</i> в вепском языке	33
V. Lehari. Sõnaliikide küsimus eesti keeles	34
В. Лехари. К вопросу о частях речи в эстонском языке. <i>Резюме</i>	47
P. Kokla. Mõnedest vepsa keele derivatsioonisufikeist	48
П. Кокла. Некоторые суффиксы словообразования в вепском языке. <i>Резюме</i>	55
H. Kokmägi. Kuusalu kahe rahvalauliku Els Mikiveri ja Ann Tootseli laulurepertuaari võrdlus	57
Х. Кокамяги. Сравнение репертуаров двух народных певиц — Эльс Микивер и Анн Тоотсель — из Куусалу. <i>Резюме</i>	72
H. Jõgise. Algu ja lõpp eesti muinasjuttudes	74
Х. Йюгизе. Зачин и концовка в эстонских народных сказках. <i>Резюме</i>	87
R. Krusten. Mõtteid J. Semperi romaani «Punased nelgid» puhul	89
Р. Крустен. Некоторые мысли о романе И. Семпера «Красные гвоздики». <i>Резюме</i>	97
X. Хольм. Беспредложное глагольное управление в русском и эстонском языках	99
H. Holm. Verbi reksioonist vene ja eesti keeles. <i>Resümee</i>	117
J. Срамберг. Образы и композиция «Записок охотника» И. С. Тургенева	119
L. Stamberg. I. Turgenevi «Küti kirjade» tegelaskujud ja kompositsioon. <i>Resümee</i>	131
E. Liin. Joh. Lauristini osa eesti töölisklassi võitluses kodanliku diktatuuri vastu	133
Э. Лийн. Роль Иоханнеса Лауристина в борьбе рабочего класса Эстонии против буржуазной диктатуры. <i>Резюме</i>	147
S. Lepik. Õppetöö näitlikustamisest ajalootundides	149
С. Лепик. Об использовании наглядных пособий на уроках истории в школе. <i>Резюме</i>	163

СТУДЕНЧЕСКИЕ НАУЧНЫЕ РАБОТЫ ЮРИДИЧЕСКОГО И ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТОВ

На эстонском и русском языках

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе 10

*

Toimetaja Rich. Kress
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektorid M. Pedajas ja V. Pillau

Ladumisele antud 19. IX 1956. Trükkimisele antud
15. II 1957. Paber 60 × 92, 1/16. Trükipoognaid 10,5
Arvutuspoognaid 9,32. Trükiarv 500. MB-01623. Tellimise
nr. 2756. Hans Heidemanni nimeline trükkikoda, Tartu,
Vallikraavi 4.

Hind rbl. 7.—